

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 4 (9) 2017

Bakı-2017

İQTİSADİ VƏ SİYASİ ELMLƏR JURNALI

Jurnalın təsisçiləri və həmredaktorları:

Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayilov

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə 01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyatla alınmışdır.

Jurnal ISSN 2518-7082 (Print), ISSN 2519-4925 (Online) nömrələri ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi mərkəzində qeydiyyatla alınmışdır.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısına” iqtisad elmləri və siyasi elmlər üzrə daxil edilmişdir.

Tel: (+994 12) 539-60-57, (+994 12) 510-48-53

Web: www.maarif.az

E-mail: journal@maarif.az; abishli@gmail.com; c.ikram84@gmail.com

Jurnal rüblük dövriyyə ilə nəşr olunur. Elmi məqalələr azərbaycan, rus, ingilis, o cümlədən Redaksiya şurasının tövsiyə etdiyi digər dillərdə çap edilir. Elmi məqalələr yalnız nüfuzlu təşkilat və alimlərin rəyləri nəzərə alınmaqla, Redaksiya şurasının qərarı ilə çap edilir.

İşçi qrup:

Qalib Qafarlı, Fərhad Aydınlı, Vəfa Cəlilqızı, Aytəkin Orucova

REDAKSİYA ŞURASI

prof. Məhərrəmov Amil (Sədr)
akademik, i.e.d. Nuriyev Əli

Bakı Dövlət Universiteti
AMEA

prof. t.e.d. Abbasbəyli Ağalar
prof. i.e.d. Bekçi İsmail
prof. i.e.d. Çekməryov Vasiliy
prof. f.e.f.d. Əhmədov Əli
prof. i.e.d. Əhmədov Nazim
prof. i.e.d. Əliyev Tərbiz
prof. t.e.d. Həsənalıyev Zeynal
prof. s.e.d. Hüseynova Hicran
prof. s.e.d. Məmmədov Hikmət
prof. f.r.e.d. Orucov Elşar
prof. i.e.d. Rüstəmbəyov Hacıağa
prof. i.e.d. Rüstəmov Ağarza
prof. i.e.d. Sadıxov Rahim
prof. s.e.n. Ştol Vladimir

Bakı Dövlət Universiteti
Nevşehir Universiteti, Türkiyə
Kostroma Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
AMEA
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Bakı Biznes Universiteti
MDB ölkələri İnstitutu

dos. i.f.d. Abışlı Laçın
dos. h.e.f.d. Babazadə Mehriban
dos. i.f.d. Cəbrayılöv İkrəm
dos. i.f.d. Eyyubov Kamran
dos. i.f.d. Əhmədova Sədaqət
dos. i.f.d. Əliyev Vüqar
dos. s.e.f.d. Gülləliyeva Afət
dos. f.e.f.d. İbadov Nazim
dos. i.f.d. İbadov Sabir
dos. s.e.f.d. Məmmədov Kərəm
dos. s.e.f.d. Qaraşova Səbinə
dos. i.f.d. Qarayev Fərhad
dos. i.f.d. Rəsulova Mətanət
dos. i.f.d. Sarıyev Kutais
dos. i.f.d. Şamilova Hürü
dos. f.e.f.d. Şirinov Azər
dos. s.e.f.d. Talıbov Rza

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

i.f.d. Xasiyeva Leyla
s.e.f.d. İbrahimov Əlimusa
s.e.f.d. Hüseynov Fərhad
s.e.f.d. İsmayılzadə Xəyyam
s.e.f.d. Rzayev Oqtay

Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti
Bakı Dövlət Universiteti

EDITORIAL BOARD

prof. Maharramov Amil (Chief)	Baku State University
acad. Nuriyev Ali	National Academy of Sciences of Azerbaijan
prof. Abbasbeyli Aghalar	Baku State University
prof. Bekchi Ismail	Nevshehir University, Turkey
prof. Chekmarev Vasiliy	Kostroma State University
prof. Ahmadov Ali	Baku State University
prof. Ahmadov Nazim	Nakhchivan State University
prof. Aliyev Tarbiz	National Academy of Sciences of Azerbaijan
prof. Hasanaliyev Zeinal	Baku State University
prof. Huseynova Hijran	Baku State University
prof. Mammadov Hikmat	Baku State University
prof. Orudzhev Elshar	Baku State University
prof. Rustambeyov Hajiaga	Baku State University
prof. Rustamov Agarza	Nakhchivan State University
prof. Sadykhov Rahim	Baku Business University
prof. Stoll Vladimir	Institute of the CIS Countries
assistant prof. Abishli Lachin	Baku State University
assistant prof. Babazade Mehriban	Baku State University
assistant prof. Jabrailov Ikram	Baku State University
assistant prof. Eyyubov Kamran	Baku State University
assistant prof. Akhmedova Sedaget	Baku State University
assistant prof. Aliyev Vugar	Baku State University
assistant prof. Gulaliyeva Afet	Baku State University
assistant prof. Ibadov Nazim	Baku State University
assistant prof. Ibadov Sabir	Baku State University
assistant prof. Mammadov Karam	Baku State University
assistant prof. Garashova Sabina	Baku State University
assistant prof. Karaev Farhad	Baku State University
assistant prof. Rasulova Metanet	Baku State University
assistant prof. Sariev Kutaisi	Baku State University
assistant prof. Shamilova Huru	Baku State University
assistant prof. Shirinov Azer	Baku State University
assistant prof. Talibov Reza	Baku State University
PhD Khasiyeva Leila	Baku State University
PhD Ibrahimov Alimusa	Baku State University
PhD Huseynov Farhad	Baku State University
PhD Ismailzade Khayyam	Baku State University
PhD Rzayev Oktay	Baku State University

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

проф. д.э.н. Магеррамов Амиль (Пред.)
акад. НАНАР д.э.н. Нуриев Али

Бакинский Государственный Университет
НАН АР

проф. д.и.н. Аббасбейли Агалар
проф. д.э.н. Бекчи Исмаил
проф. д.э.н. Чекмарев Василий
проф. д.ф.ф.н. Ахмедов Али
проф. д.э.н. Ахмедов Назим
проф. д.э.н. Алиев Тарбиз
проф. д.и.н. Гасаналиев Зейнал
проф. д.п.н. Гусейнова Хиджран
проф. д.п.н. Мамедов Хикмет
проф. д.ф.м.н. Эльшар Оруджев
проф. д.э.н. Рустамбеков Гаджиага
проф. д.э.н. Рустамов Агарза
проф. д.э.н. Садыгов Рахим
проф. д.п.н. Штоль Владимир

Бакинский Государственный Университет
Университет Невшехир, Турция
Костромской Государственный Университет,
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
НАН АР
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Нахичеванский Государственный Университет
Бакинский Университет Бизнеса
Институт Стран СНГ

доц. д.ф.э. Абишли Лачин
доц. д.ф.ю.н. Бабазаде Мехрибан
доц. д.ф.э. Джабраиллов Икрам
доц. д.ф.э. Эюбов Камран
доц. д.ф.э. Ахмедова Седагет
доц. д.ф.э. Алиев Вугар
доц. д.ф.п.н. Гюльалиева Афет
доц. д.ф.ф.н. Ибадов Назим
доц. д.ф.э. Ибадов Сабир
доц. д.ф.п.н. Мамедов Карам
доц. д.ф.п.н. Гарашова Сабина
доц. д.ф.э. Караев Фархад
доц. д.ф.э. Расулова Метанет
доц. д.ф.э. Сариев Кутаис
доц. д.ф.э. Шамилова Хуру
доц. д.ф.ф.н. Ширинов Азер
доц. д.ф.п.н. Талыбов Реза

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

д.ф.э. Хасиева Лейла
д.ф.п.н. Ибрагимов Алимуса
д.ф.п.н. Гусейнов Фархад
д.ф.п.н. Исмаилзаде Хайям
д.ф.п.н. Рзаев Октай

Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет
Бакинский Государственный Университет

MÜNDƏRİCAT

İqtisadiyyat bölməsi

MÜASİR İQTİSADİYYAT VƏ ONA YENİ BAXIŞIN FORMALAŞMASI: DAVRANIŞ İQTİSADİYYATINA GİRİŞ

İbrahimova Aysel Şakir qızı 8

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN YERLİ İSTEHLAK BAZARINA TƏSİRİ

Eyyubov Kamran Yusif oğlu 18

AZƏRBAYCAN VƏ POLŞA İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Allahmanli Toğrul Mahmud oğlu 25

Siyasi bölmə

HÜQUQ SOSİOLOJİ KONTEKSTDƏ

Həsənaliev Zeynal Mədat oğlu, Əfəndiyev Məcid Əhməd oğlu 36

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİ

Abdullayeva Məftunə Rəşid qızı 50

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ XARİCİ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİNİN TƏHLİLİ

Gülməliyeva Humay Adil qızı 60

ТУРЦИЯ И РОССИЯ: ВОЗМОЖНО ЛИ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО?

Ибрагимов Алимуса Гюлмуса оглы 65

ПРОЦЕСС ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В АРАБСКИХ СТРАНАХ

Аббасова Зүльфия Месум кызы 80

CƏNUBİ QAFQAZDA MÜNAQİŞƏLƏR DÜNYA BİRLİYİNİN MARAQLAR MÜSTƏVİSİNDƏ

Bilalova Samirə Yaşar qızı 90

ABXAZIYA MÜNAQİŞƏSİNİN REGIONAL İNTEQRASIYAYA TƏSİRİ

Aydınli Fərhad Mürsəl oğlu 98

RUSİYA PRİZMASINDAN AVROPA İTTİFAQININ ENERJİ SİYASƏTİ

Aydınli Fəridə Arif qızı 111

CONTENTS
ENGLISH VERSION
Section of economics

NEW APPROACHES IN MODERN ECONOMICS: INTRODUCTION TO BEHAVIORAL ECONOMICS	
<i>Aysel Ibrahimova</i>	126

IMPACT OF INTERNATIONAL TRADE ON DOMESTIC MARKETS IN THE TERMS OF THE GLOBALIZATION	
<i>Kamran Eyyubov</i>	133

AZERBAIJAN AND POLAND ECONOMIC COOPERATION KEY FEATURES	
<i>Toghrul Allahmanli</i>	139

Section of politics

LAW IN SOCIOLOGICAL CONTEXT	
<i>Zeynal Hasanaliyev, Macid Efendiyev</i>	141

HEYDAR ALIYEV'S STATEHOOD TRADITIONS	
<i>Maftuna Abdullaeva</i>	160

ANALYSIS OF THE FOREIGN AND SECURITY POLICY THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN	
<i>Gulmaliyeva Humay</i>	168

TURKEY AND RUSSIA: ASYMMETRIC INTERDEPENDENCE IN A TURBULENT REGION	
<i>Alimusa Ibrahimov</i>	172

THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF WOMEN MOVEMENT IN ARAB COUNTRIES	
<i>Abbasova Zulfiyya</i>	182

CONFLICTS OF THE SOUTH CAUCASUS AS A SPHERE OF INTERESTS OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY	
<i>Bilalova Samira</i>	190

THE INFLUENCE OF ABKHASIAN CONFLICT INTO REGIONAL INTEGRATION	
<i>Aydinli Farhad Mursal</i>	197

EUROPEAN UNION'S ENERGY POLICY FROM RUSSIAN PRISM	
<i>Aydinli Farida</i>	207

İQTİSADİYYAT

İBRAHİMOVA AYSEL ŞAKİR qızı
doktorant, Bakı Dövlət Universitetinin
e-mail: aysel.shakirqizi@gmail.com

UOT 330.8

MÜASİR İQTİSADİYYAT VƏ ONA YENİ BAXIŞIN FORMALAŞMASI: DAVRANIŞ İQTİSADİYYATINA GİRİŞ

“İqtisadiyyat mükəmməl zəka tələb edən sadə bir elmdir”
C.M.Keyns

XÜLASƏ

Məqalədə iqtisad elminin müasir vəziyyəti və ona olan müxtəlif yanaşmalar öyrənilir. Eləcə də iqtisadiyyatın dəyişmə meyilləri və gələcək inkişafı haqqında iqtisadçıların fikirləri araşdırılır. Əsasən Nobel mükafatçılarının fikirlərinə üstünlük verilir. İqtisadiyyatın əsas məsələlərinə baxılır və nəticədə, ziddiyyətli amillər, eləcə də müasir dövr üçün aktual olan problemlər üzə çıxarılır. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyənin cavablandırma bilmədiyi məsələlər aşkara çıxarılır və yeni nəzəriyyə sayılan davranış iqtisadiyyatında cavablar axtarılır. Həqiqətənmi iqtisadi nəzəriyyənin dediyi kimi fərdlər rasionaldırlarmı? İnsanlar əldə etdiklərini necə dəyərləndirirlər? Hansı formada insanlar böyük dəyərə malik olmayanlara yuksək məbləğ verirlər? Davranış iqtisadiyyatı ənənəvi iqtisadiyyatın da problemlərini nəzərə almaqla bu kimi suallara psixoloji və sosioloji aspektləri iqtisadiyyata tətbiq edərək cavab verir.

Açar sözlər: müasir iqtisadiyyat, seçim, alternativ dəyər, hipotez, davranışlar, davranış iqtisadiyyatı, dövlət və bazar, riyazi iqtisadiyyat, iqtisadi bərabərsizlik.

Alfred Marşallın “İqtisadiyyat cəmiyyətin adi həyat fəaliyyətinin öyrənilməsidir” fikri bu günümüzdə qədər iqtisadiyyata verilən ən sadə və ən konkret təriflərdən biri olmuşdur. Müasir dövrdə iqtisadiyyatı öyrənmədən, az da olsa iqtisadi biliklərə sahib olmadan, demək olar ki, yaşamaq mümkün deyil. Gündəlik həyatımızda şəxsi tələbatımızdan irəli gələn saysız-hesabsız iqtisadi məsələləri həll etməli oluruq. Mağazaya gedəndə, bankdan kredit alanda, evimizi satarkən və ya restorana gedərkən biz istər-istəməz iqtisadi proseslərin iştirakçısına çevrilirik. (İstehlakçı davranışı, istehsalçı davranışı nəzəriyyələri təsadüfdən yaranmayıb). Bu

şəraitdə insanların maddi vəziyyəti iqtisadi proseslərdən, xüsusilə də qiymətlərin artım tempindən və inflyasiyadan, valyuta məzənnəsinin və faiz dərəcələrinin dəyişməsindən və s. bu kimi amillərdən asılı olur. Bütün bunlar cəmiyyətin iqtisadi həyatında mühüm rol oynayır.

Müasir iqtisadiyyat formalaşanaqədər iqtisad elmi zəngin bir təkamül yolu keçmişdir. XX əsrdən başlayaraq ənənəvi klassik və neoklassik baxışlar dəyişikliyə məruz qalmış, yeni bir şəkil almağa başlamışdı. Bu dövrdə təkcə yeni iqtisadi nəzəriyyələr yaranmır, həm də iqtisad elminin fəlsəfəsində müəyyən dəyişikliklər baş verir. XX əsrin əvvəllərində məhdud resursların istifadəsi ilə əlaqədar yaranan nəzəriyyələr artıq əsrin axırlarında dərin, ciddi bir elmə çevrilir. Bir çox mühüm iqtisadi məsələlərdə müxtəlif fikir ayrılıqları yaranır. Nümunə kimi iqtisad elminin nəzəri və ya praktik xarakterinin üstünlüyü məsələsindəki fikir ayrılıqlarını göstərə bilərik. Bir çox iqtisadçılar hesab edirlər ki, nəzəriyyə proqnoz verməli və ya davranışı izah etməlidir. Vasili Leontyev bu barədə yazır: “Nəzəriyyə-reəl sistemin necə işlədiyini başa düşməyə imkan verən konsepsiyaların işlənilib hazırlanmasıdır. Bu sadəcə təşkilatlanmış prinsipdir, amma bir çox iqtisadçılar üçün o müstəqildir. Bu nöqteyi nəzərdən, insanların davranışı, eləcə də üstün tutmaları haqda konkret hipotezlər köməkçi rol oynayır.” [1]

Müasir iqtisadiyyat resursların məhdud xarakter daşdığını iddia edir və onların ailədə olduğu kimi, cəmiyyətdə də qənaətlə istifadə edib ədalətli bölmək lazım olduğunu bildirir. Digər tərəfdən insanın tələbatları məhdud deyil, əksinə sonsuzdur və bu iqtisadiyyatda ən böyük ziddiyyətlərdən biri hesab olunur. Cəmiyyət daxilində insanlar məhdud resurslar şəraitində bu tələbatlarını ödəmək üçün müxtəlif formalarda iqtisadi münasibətlər qurur və müxtəlif iqtisadi davranışlar sərgiləyirlər. Bu iqtisadi davranışların məqsədi isə maksimum mənfəət əldə etməkdir. Bəs bu necə baş verir? Biz artıq bilirik ki, insanın tələbatları onu iqtisadi davranışlara sövq edir. Bu iqtisadi davranışlar isə müxtəlif formalarda həyata keçirilir. İlk öncə həyatda daima insanlar seçimlə üzləşirlər. Çünki hər hansı bir qərar qəbul edilərkən alternativ variantlara da baxılır. Alternativ dəyəri yüksək olan bir işə başlamaq iqtisadi cəhətdən səmərəsizdir. Məsələn, məşhur Microsoft şirkətinin rəhbəri Bill Geyts üçüncü kursdan təhsilini yarımçıq qoyub, proqramlaşdırma şirkəti qurur. O, həyatının bu dönməsində böyük iqtisadi qərar verir: öz ixtisasım üzrə oxuyub gələcəkdə mütəxəssis olmaq digər tərəfdən sevdiyim işlə məşğul olmaq. O, ikincini seçdi və milyardlar qazandı. 23 il sonra tərk etdiyi Harvard universiteti öz tarixində ilk dəfə universiteti bitirməmiş şəxsi fəxri məzunu elan etdi.

İnsanlar seçim edərkən vaxt amili önəmli bir rol oynayır. Çünki qərarın gecikməsi iqtisadi səmərənin itirilməsinə gətirib çıxara bilər. İnsanlar seçim edərkən, həmişə itirirlər. Amma itirdiklərinin dəyəri qazandıqlarının dəyərindən nə qədər az olarsa, qəbul edilmiş qərar da bir o qədər səmərəli olur.

İqtisadiyyatı öyrənmək üçün iqtisadi davranışların rolu böyükdür. Lakin iqtisadi davranışlar təkcə insanlara aid deyil. Cəmiyyətdə ən mühüm qərarları alan dövlət iqtisadi proseslərin ən fəal iştirakçısıdır. İnsanlar kimi dövlət öz iqtisadi siyasətində seçimlə üz-üzə gəlir: cəmiyyətdə sosial ədalətə nail olmaq yoxsa iqtisadi səmərəliliyi artırmaq. Dövlətin bu seçimdən aldığı qərar onun iqtisadi siyasətinin ana xəttini təşkil edir. Lakin dövlət bu seçimi təkbəşinə etmir, ilk növbədə iqtisadçıların fikirlərinə əsaslanır. Hər bir dövlətdə iqtisadi qərarların verilməsi ilə bağlı qurumlar, orqanlar fəaliyyət göstərir. Lakin faktdır ki, iqtisadçılar bir-birilə çox vaxt razılaşmır və onlar tez-tez “bir tərəfdən digər tərəfdən isə” sözlərini işlədirlər. Vaxtilə Amerika prezidenti Harri Truman demişdir: “Mən birtərəfli iqtisadçı axtarıram”.

XX əsrin əvvəllərində, iqtisadi fikirdə Keyns nəzəriyyələri üstün idi. Onun irəli sürdüyü fikirlər praktikada uğurla həyata keçdi. Keyns iqtisadçıdan daha çox, ağıllı siyasətçi idi. Onun fikrincə, iqtisadiyyatın öyrənilməsi heç bir yüksək səviyyəli xüsusi qabiliyyətin olmasını tələb etmir. O yazır: “İqtisadi nəzəriyyə, fəlsəfənin mürəkkəb qolları və ya xalis dəqiq elmlərlə müqayisədə çox asan bir mövzu deyilmi? Çox az insanın mükəmməl öyrənə bildiyi asan bir mövzu! Yəqin ki, bu ziddiyyətin izahı iqtisad elminin ustasından qabiliyyətlərin çox nadir birləşməsinin tələb olunmasıdır. O eyni zamanda müəyyən ölçüdə riyaziyyatçı, tarixçi, dövlət adamı və filosof olmalıdır. O, bugünkü keçmişin işığında, gələcək məqsədlər üçün öyrənməlidir. O məqsədli olmalıdır və ikili əhval ruhiyyədən uzaq olmalıdır; bəzən sənətçi kimi yüksəklərdə və təmiz olmalı, bəzən isə siyasətçi qədər yerə yaxın olmalıdır.” [2]

Müasir iqtisad elmi təkcə yetkinliyin müəyyən səviyyəsinə çatmayıb, həm də özünün xüsusi müzakirələrini, maraq dairəsini, düşüncə məktəblərini ümumiləşdirib və əhəmiyyətli elmi təsdiqlər əldə edib.

Müasir iqtisadiyyatın təqdimi siyasət və iqtisadiyyat arasındakı konseptual sərhədlərin müəyyən olunmasına xidmət edir və bu, bizə integrasiya olunmuş siyasi iqtisada yanaşmanı inkişaf etdirməyə imkan yaradır. Bizim ənənəvi təsəvvür etdiyimiz dövlət və bazar anlayışları artıq gerçəklik baxımından mövcud deyil. Kapital və hakim qüvvə hər iki arenada təqdim edilib və bir-birinə olduqca bağlıdır. Bizdən isə bu

anlayışlara siyasi iqtisad aspektindən baxmaq tələb olunur. Müasir dövrdə dövlət və bazarın paralel yaranması və interaksiyası (qarşılıqlı əlaqəsi) siyasi iqtisadı yaradır və bir çox iqtisadi, eləcə də siyasi məsələlər bu kontekstdə həll olunur.

Paul Krugman 1996-cı ildə Avropa Siyasi İqtisad Assosiasiyasının illik konfransındakı nitqində iqtisadiyyata münasibətini bu amillər üzərində qurmuşdur: İqtisadiyyat fərdlərin nə etməsi haqqındadır. Fərdlər lovğa və özündənrazıdır. Həm də fərdlər qabiliyyətlidir: qazanc üçün fərsətlər əldən verilmir. 100 dollarlıq əskinas nəzarətsiz şəkildə uzunmüddət küçədə qala bilməz. Biz bu cür fərdlərin interaksiyası haqqında düşünürük: ən maraqlı iqtisadi nəzəriyyələr təklif və tələbdən başlayaraq “görünməz əl” haqqındadır. [3]

Son illər müasir iqtisadi nəzəriyyələr, konsepsiyalar və modellər bir qayda olaraq, adətən Nobel mükafatçılarının adı ilə əlaqədardır. Son dövrlərdə iqtisadi nəzəriyyələrdə əmələ gələn bir xüsusiyyət də onların empirik xarakterinin artmasıdır. Nəzəriyyələrdə praktik cəhət artdıqca, onların riyaziləşməsi də çoxalır. Bir çox iqtisadçılar iqtisad elmində riyaziyyatın rolunu dəfələrlə qeyd edirlər. Onların fikrincə, iqtisad elmində riyazi formalizm həddən artıq dominantlıq edir. Nobel mükafatçısı Vasili Leontyev bu iqtisadçılardan biridir. Onun fikrincə, çox iqtisadçı-riyaziyyatçılar sadəcə yaxşı olmayan riyaziyyatçı idilər, buna görə də iqtisadiyyatda həmişə maraqsız olan riyaziyyat, iqtisadçıya çevrilmək üçün onlara əla imkan yaratdı. Belə bir sual yaranır: bəs nə vaxt riyaziyyat faydalıdı, nə vaxt formalizmdir?

Bu suala Vasili Leontyevin cavabı isə belədir: “Mənə elə gəlir ki, riyaziyyat-sadəcə məntiqdir. Ümumi yanaşma-bu çox vacibdir. Riyaziyyat bizə imkan verir ki, hesab edək ki, bütün tsiklik tərəddüdlər sıralarla izah olunur-bu inkişafdır. Bu həqiqi riyazi yanaşmadır. Riyaziyyatçılar bunu bilirlər. Həqiqətdə, öz nəzəri işimdə qarşılaşdığım ən ciddi problemlərdən biri bu ani tərəddüddən qaçmaq idi. Bu böyük matrislərdə çox böyük məna var və onlardan bəziləri yüksək inkişaf yaradır.[4]

Doğrudur, riyaziyyat uzun müddət mürəkkəb iqtisadi məsələlərin həllində bir vasitə kimi istifadə olunmuşdur. Ancaq bəzi iqtisadçıların fikrincə, iqtisad insan faktorlu sosial bir elmdir. İnsan isə riyaziyyat dili ilə izah oluna bilməyəcək mürəkkəb və davranışları öncədən bilinməz bir varlıqdır. Ona görə də, iqtisadi məsələlərin izahı üçün riyazi modellər kifayət deyil. Yeni yaranan “Davranış iqtisadiyyatı” nəzəriyyəsi isə insanın iqtisadi davranışlarını psixoloji yollarla incələyərək iqtisadiyyata töhfə vermişdir.

Əslində reallıqda dünya iqtisadiyyatında son dövrlərdə baş verən proseslər - maliyyə bazarlarında mövcud olan və bir-birini əvəz edən krizislər, iqtisadi böhranlar, dünyada qlobal tələbin aşağı düşməsi, inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artımın aşağı düşməsi, eləcə də yeni sənayeləşmiş ölkələrdə, nəhəng iqtisadiyyata malik olan ölkələrdə tələbin, investisiyaların həcmnin azalması və s kimi ciddi problemlərin mövcudluğu klassik modellərin müasir dövrdə özünü tam doğrultmadığını, bu modellər əsasında verilən proqnozların icrasında problemlərin mövcud olduğunu üzə çıxarır. Eyni zamanda yuxarıda sadalanan iqtisadi və maliyyə çətinliklərinin yaranmasında insanların psixologiyasının və emosiyalarının təsirini vurğulamaq vacibdir, çünki araşdırmalar sübut edir ki, insanların emosiyaları və psixologiyası onların proqnoz olunmayan və irrasional davranışlarına səbəb olur ki, bu da klassik modellərin proqnozlaşdırmada işini daha da mürəkkəbləşdirir.

2002-ci ildə psixoloq Daniel Kanemanın davranış iqtisadiyyatı sahəsində nobel mükafatı alması ilə davranış iqtisadiyyatı məşhurlaşmağa və onun toxunduğu mövzular aktuallaşmağa başladı.

Davranış iqtisadiyyatı və qərar qəbul etmə məsələləri ilə məşğul olan iqtisadçılar klassik iqtisadiyyatın fərziyyələrini araşdırmaqla problemə fərqli tərəfdən yanaşırlar. Belə ki, onlar insanların tam informasiya ilə təmin olunmadıqları zaman, məhdud koqnitiv resursları və s. nəzərə almaqla necə qərar qəbul etmələrini öyrənməyə çalışır və bu zaman insanların nə üçün irrasional qərarlar qəbul etmələrini, necə və nə üçün iqtisadi modellərin proqnozlarına uyğun davranmadıqlarını tədqiq edir.

Davranış iqtisadiyyatı elmin bir qolu kimi XX əsrin ortalarında, riyaziyyatın iqtisadiyyata ifrat şəkildə tətbiq olunmasına qarşı formalaşmış bir nəzəriyyədir. Riyaziyyatın ifrat tətbiqi iqtisad elminin əsas aktyoru olan “insan”ı riyazi modellərin arxasına atmışdır. Davranış iqtisadiyyatı ilə məşğul olan iqtisadçılar insan faktorunu ön plana çıxarmağa çalışaraq, insana xas olan motivasiya, xoşbəxtlik, qorxu, riskdən qaçmaq kimi duyğuların iqtisadi qərarlara təsirini araşdırmaqdadırlar.

Müasir iqtisadiyyatda daha bir önəmli məsələ - “Qlobal iqtisadi bərabərsizlik (inequality)” problemi, xüsusilə böyük iqtisadi böhrandan sonrakı dövrlərdə ən aktual məsələlərdən biri olmuş və bu mövzuda çox sayda kitablar yazılmışdır. Lakin heç bir kitab Fransız iqtisadçısı, Paris İqtisadiyyat məktəbinin professoru Tomas Pikettinin “XXI əsrdə kapital” adlı kitabı qədər diqqəti cəlb etməmişdir. Problemə dünya miqyasında yanaşma və XVIII əsrdən etibarən əksəriyyət sənayeləşmiş ölkələrin gəlir və sərvət bölgüsünə dair dolğun məlumat bazasının olması kitabın əsas

nəzərə çarpan xüsusiyyətlərindən hesab olunur. Bu kitab 2014-cü ildə ingilis dilinə tərcümə edildikdən sonra gözlənilmədən “ən çox satılan” kitablardan birinə çevrildi və dünyanın ən məşhur iqtisadçıları, habelə Robert Stiqliz, Robert Shiller, Paul Kruqman, Kenneth Rogoff və s kimi bir çox nobel mükafatı laureatlarının aktiv müzakirələrinə səbəb oldu. Hal hazırda müasir “Karl Marks” adlandırılan iqtisadçı dünyanın bir çox nüfuzlu universitetlərinə diskusiyalara dəvət olunur və böyük maraqla qarşılanır.

İqtisadçı öz kitabında XVIII əsrdə sənaye dövründən etibarən, Amerika və Avropada sərvət və gəlirlər arasındakı bərabərsizlik məsələsinə fokuslaşmış və uzunmüddətli dövrdə həmin ölkələrdə sərvət artımının (r) iqtisadi artımdan (g) daha sürətlə artmasını ($r > g$) müşahidə etmiş, nəticə etibarilə sərvət yığımına böyük maraq və sərvətin qeyri-bərabər bölgüsünün sosial və iqtisadi dayanıqsızlığa səbəb olması qənaətinə gəlmişdir. Belə ki, iqtisadi artım dərəcəsi aşağıdırsa, onda əmək ilə müqayisədə kapitaldan gəlirlər (mənfəət, dividend, faiz, renta və digər kapital gəlirləri) hesabına sərvət yığımı çox sürətlə baş verir və bərabərsizliyi artırır. Məşhur professorun fikrinə görə XX əsrin əvvəllərindən etibarən bərabərsizlik “U” formalı modeli izləməkdə davam edir. Belə ki, “Böyük depressiya” dövründən əvvəl Birləşmiş Ştatlarda gəlirlərin 45%-i əhalinin 10%-nin payına düşürdüsə, bu göstərici 1940-1980-ci illərdə 30%-ə enmiş və sonradan yenə də əvvəlki vəziyyətinə qayıtmışdır. Oxşar vəziyyət digər sərvətlə zəngin ölkələrdə də təkrarlanmışdır. Müəllif gəlirlərin bölgüsü ilə bağlı modelin formasına eyni zamanda tədqiqat dövründə müharibələrin, sənaye inqilabının, siyasi ideologiyalardakı dəyişikliklərin də əhəmiyyətli təsirləri olduğunu qeyd edir.

Son dövrlərdə də buna bənzər tendensiya davam etməkdədir. Kəsib ölkələrdə aylıq gəlir 200-300 avro arasında dəyişdiyi halda, Şimali Amerika və Avropada bu göstərici 2500-3000 avro arasında dəyişir. Sərvətlə zəngin ölkələr tipik olaraq başqa ölkələrdə investisiya olunmuş kapitaldan əlavə gəlir əldə etdiklərinə görə məhsul buraxılışının səviyyəsindən daha yüksək gəlir əldə edirlər.

Müəllifin gəldiyi nəticələrə əsasən bu gün dünya iqtisadiyyatın böyük hissəsini miraslaşmış sərvət təşkil edən patrimonial kapitalizm isqitamətində irəliləyir, bu isə oliqorxiyanın möhkəmlənməsinə gətirib çıxara bilər.

İqtisadçı iqtisadi və ya siyasi bərabərsizlik probleminin azaldılması üçün həll yolu kimi progressiv sərvət vergisi ilə bağlı qlobal sistemin yaradılmasını təklif edir.

Müasir iqtisadiyyat ayrı-ayrı iqtisadçılar tərəfindən müxtəlif cürə şərh olunur və onun gələcək inkişafı fərqli dəyərləndirilir. İqtisadiyyat elminin böyük bir hissəsi sadəcə olaraq, iqtisadiyyatın necə işlədiyini izah etməyə çalışır. Bir çox hallarda isə iqtisad elminin məqsədi iqtisadiyyatın fəaliyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, reallıqda iqtisadiyyatın necə işləməsi haqda bizim təfəkkürümüz o qədər də möhkəm deyil. Bu barədə iqtisadçılardan düzgün, praktik tövsiyələr almaq zəruridir. Yalnız praktik tövsiyə bu sistemin necə işləməsi barədə təməl qoya bilər. Sistemin ümumi xarakterinə əsasən iqtisadçılar tərəfindən təyin olunmuş proqnozlar verilir. İqtisadi analizlərdə qısamüddətli və uzunmüddətli problemlər qoyulur. Lakin proqnozlaşdırma qısamüddətli problemə uyğun gəlir. Amma ümumi iqtisadi inkişafın hərəkətverici qüvvəsi hesab olunan texnoloji inkişaf uzunmüddətli prosesdir və əksər iqtisadçılar üçün iqtisadi inkişafın əsasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Под ред. П.Самуэльсона и У.Барнетта. О чем думают экономисты. М., 2010
2. Keynes J. M. Economic Possibilities for our Grandchildren //Essays in Persuasion. N.Y.:W. W.Norton&Co, 1963.P. 358—373.
3. Дэн Ариели. Поведенческая экономика. Почему люди ведут себя иррационально и как заработать на этом. М. 2012. – 296 с.
4. Ronen Palanın red. ilə Qlobal siyasi iqtisad: müasir nəzəriyyələr. S. 8. B., 2003
5. Acar, Gökmen Tarık, İktisadı Değiştirmek: Neoklasik İktisada Eleştirel Bir Yaklaşım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
6. А.Маршалл. Принципы экономической науки. (Principles of Economics) М., 1984
7. Бартенев С.А. История экономических учений: в вопросах и ответах Изд.Юрист М. 1998

**СОВРЕМЕННАЯ ЭКОНОМИКА И ФОРМИРОВАНИЕ
НОВЫХ ВЗГЛЯДОВ: ВВЕДЕНИЕ В ЭКОНОМИКУ
ПОВЕДЕНИЯ**

АННОТАЦИЯ

Основной темой статьи является современное состояние экономической науки и различные подходы к изучению экономики. А также изменения в экономике, взглядов экономистов на будущие тенденции развития и исследованы. В частности, предпочтение отдается взглядам лауреатов Нобелевской премии. Отзыв основные вопросы экономики и, как следствие, противоречащие друг другу факторы, а также текущие проблемы будут поверхности к современному периоду. Традиционная экономическая теория не может ответить на вопросы, а новая теория: поведенческая экономика в поисках ответов. Действительно ли, как говорят в экономической теории люди представлять себя рациональными существами? Как мы оцениваем то, что имеем? Каким образом мы переплачиваем за то, что ничего не стоит? Поведенческая экономика применяя в экономику психологические и социологические аспекты отвечает этих вопросов с учетом проблемы традиционной экономики.

Ключевые слова: современная экономика, выбор, альтернативная стоимость, гипотеза, поведение, поведенческая экономика, государства и рынок, математическая экономика, экономическое неравенство

UOT 339, 339.37, 338.49

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN YERLİ İSTEHLAK BAZARINA TƏSİRİ

XÜLASƏ

Müəllif məqalədə qloballaşma prosesini təsvir edir və bu prosesin ayrı-ayrı sahələrə təsirini təhlil edir. Müəllif nümunə kimi pərakəndə ticarətdə baş verən prosesləri tədqiq edir. Müəllif tərəfindən daha böyük önəm şəbəkə ticarətin indiki iqtisadiyyatda roluna və bu sahədə gedən proseslərə verilib. Qloballaşma prosesinə baxmayaraq, Azərbaycan bazarında bir çox fərqlər qalmaqdadır, amma bununla belə, bazarlar tədricən bir-birinə yaxınlaşmaya başlayır. Bununla da yerli istehlak bazarla ciddi təsir göstərir və müasir şərait isə istehlak bazarında biznes aparma qaydalarına cavab verən yeni konsepsiya və üsullar tələb etməyə başlayır.

***Açar sözlər:** qloballaşma, dünya iqtisadiyyatı, şəbəkə ticarəti, pərakəndə satış*

XX əsrin axırlarında və XXI əsrin əvvəllərində dünya iqtisadiyyatının əsas inkişaf tendensiyalarından biri beynəlxalq ticarətin inkişafı oldu. Bu illər ərzində, dəqiq desək, 1980-ci ildən 2010-cu ilə kimi beynəlxalq ticarətin həcmi 5,2 dəfə artıb. Eyni dövrdə dünyanın real Ümumi daxili məhsulu isə yalnız 2,7 dəfə artıb. Belə bir inkişafın əsas səbəbi beynəlxalq əmtəə mübadiləsinə daxil olan ölkələrin rifahının artmasıdır. Rifahın artması ilə yanaşı, inkişaf edən beynəlxalq ticarət həmçinin beynəlxalq rəqabəti güclənməyə şövq edir. Bu isə əlavə risklərin yaranmasına gətirib çıxardır. Nəticə etibarı ilə faktiki olaraq beynəlxalq ticarət daxili bazarlara təsir edir. Daxili bazarlara təsir yerli istehlak bazarında dəyişikliklərin yaranmasına gətirir. Bunun da əsas səbəbi ondadır ki, beynəlxalq əmtəə mübadiləsində iştirak etmək məqsədi ilə istehsalçılar öz strategiyalarını dəyişdirməyə məcburdular. Eynən, strategiyaların və iş tərzinin dəyişməsi şirkətlərin daxili bazarda fəaliyyətinə təsirsiz ötürşür. Faktiki olaraq yerli bazar beynəlxalq əmtəə mübadiləsinin istəklərinə əsasən formalaşmağa

başlayır. Başqa sözlə beynəlxalq ticarətin qanunlarına görə formalaşır. Eynən bu proseslər hər bir ölkənin müqayisəli üstünlüklərinə təsir edir, və bununla beynəlxalq əmtəə axınında yeni bir dövr formalaşır.

Məcmu olaraq, bütün bu prosesləri biz qloballaşma prosesi kimi adlandıra bilərik. Qloballaşma ayrı anlayış kimi 80-ci illərin ortalarında yaranmışdı. Ümumi olaraq bu terminin yaranması T. Levitin adı ilə bağlıdır. 1983-cü ildə çap edilmiş məqalədə, T. Levit böyük və çox millətli korporasiyalar ilə bağlı fenomenə həsr etmişdi. Fenomen ayrı-ayrı məhsul bazarlarının bir-biri ilə birləşməsi idi. Gördüyünüz kimi, burada qloballaşma bir qədər başqa mənə daşıyır. Ona görə indiki dövrdə yayılmış və əsasən bu axarda istifadə etməsinə təkan vermiş alim R. Robertson olmuşdu. O, anlayışını şərhini və eyni zamanda konsepsiyasını ayrıca bir kitabda vermişdi. Ümumi olaraq, bir çox alimlər qloballaşmanı sosial proses kimi müəyyənləşdirirlər. Həmin sosial prosesin gedişində sosial və mədəni sistemlərin coğrafi sərhədləri silinir və əhali getdikcə daha çox bu fərqlərin aradan götürüldüyünü dərk edir. Eyni zamanda **qloballaşma** dedikdə planetin bütün ölkələrinə qərb inkişaf modelinin yayılması başa düşülür ki, bu da faktiki olaraq bir polyuslu (universal və ideal) dünya qaydasının nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasına xidmət edir.

Əgər biz bu anlayışa iqtisadi tərəfdən yanaşsaq, o zaman iqtisadi cəhətdən, qloballaşmanın bir neçə əsas səbəbini göstərmək olar. Bunların arasında xüsusi olaraq aşağıdakıların qeyd etmək olar:

1) Beynəlxalq ticarət sahəsində əlaqələrin və coğrafiyanın genişlənməsi, maliyyə bazarlarının çulğalanması, transmilli şirkətlərin qüdrətinin getdikcə artması;

2) İnformasiya və kommunikasiya-texnoloji inqilabın davam etməsi;

3) Qlobal yoxsulluq və dilənçilik məsələləri;

4) Ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri.

Gördüyünüz kimi, qloballaşmanın iqtisadi səbəblərini iki yerə bölmək olar. İlk əvvəl ticarət və transmilli şirkətlər ilə bağlı olan, ikincisi isə qlobal problemlərin həllinə yönələn tədbirlərdir. Məhz onların həlli də coğrafi və mədəni sərhədlərin silinməsinə tələb edir. XXI əsrdə artıq demək olar ki, bütün dünya birliyi tərəfindən dərk edilir ki, heç bir ayrı sosial problem – yoxsulluq, ətraf mühitin mühafizəsi, su – ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən həll oluna bilməz. Burada yalnız birgə səylər ən effektiv nəticə verə bilər.

Eyni zamanda qloballaşma prosesi bütün dünya üzrə birmənalı qarşılanmır. Çünki hər hansı proses kimi, qloballaşmanın da həm pozitiv, həm neqativ cəhətləri var. İqtisadi cəhətdən əsəsc üstünlüklərindən biri miqyas effektidir. Qloballaşma şəraitində istehsalçı miqyasda qənaət edə

bilər. Çünki qloballaşmanın inkişafı ilə eyni tipdə olan məhsulların demək olar ki, bütün bazarlarda yayılırlar və bölgələr arasında əlaqələr daha sıx əlaqələr loqistik, nəqliyyat və rabitə xərcləri azalır. Nəticə etibarı ilə istehsalçının gəlirləri və mənfəəti artır. Həmçinin qloballaşma qiymətlərin aşağı düşməsinə imkan verir. Yuxarıda göstərdiklərimizdən başqa, bunun əsas səbəbi texnologiyaların daha ucuz olması və eyni zamanda onların yayılması asanlaşır. Çünki qloballaşma tədricən bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın eyni qaydalara görə fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Bununla belə, ölkələr və transmilli şirkətlər arasında rəqabətin artması yeni-yeni innovasiyaların tətbiq edilməsinə şərait yaradır. Bunun nəticəsi istehsalın və maaşların artması olur və müvafiq olaraq əhalinin rifahı qalxır.

Yuxarıda sadaladığımız səbəblərə görə yerli istehlak bazarın ənənəvi komponentləri olan – tələb, təklif, qiymət və rəqabət artıq yalnız daxili iqtisadi məkan çərçivəsində yox, məhz beynəlxalq iqtisadi məkan çərçivəsində araşdırılmalıdır. Çünki artıq istehlak bazarı əmtəə-pul münasibətlərin reallaşdırılması üçün daha geniş məkan yaradır[1]. Qloballaşmanın və azad ticarətin inkişafı qeyd etdiyimiz kimi, biznesin vahid qaydalarının formalaşdırılmasını, mövcud olan istehlak bazarın inkişaf konsepsiyaların düzəldilməsini, yeni professional biliklərin əldə edilməsini güman edir. Buna görə, yerli istehlak bazarlarında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliklər baş verir. Buna misal kimi, biz həmçinin Azərbaycanı da göstərə bilərik. Axırncı on illik ərzində Azərbaycanın daxili istehlak bazarında baş vermiş əsas dəyişikliklər kimi aşağıdakıların göstərə bilərik:

1. Biznesin yeni idarəedilmə formalarının yaranması.
2. Şəbəkə ticarətin inkişafı.
3. Elektron kommersiyanın yayılması.

Hər bir məqamı ayrı-ayrı araşdırsaq, belə bir vəziyyəti görürük. Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafında əhəmiyyətli yeri pərakəndə qloballaşma tutur. Pərakəndə qloballaşma ticarət kapitalın təmərküzləşməsi və transmilliləşməsi ilə bağlıdır. Bir çox tədqiqatlara görə bu yaxınlarda artıq ölkə xaricində satılan əmtəə iri beynəlxalq ticarət şəbəkələrin satışlarında böyük pay sahibinə çevriləcək. Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, şəbəkə ticarəti ölkənin pərakəndə satışının 90% kimi tuta bilər. Belə vəziyyətin əsas səbəbi kimi şəbəkə ticarətin ayrı yerləşən dükandan daha çox üstünlüklərin olmasını göstərə bilərik. Misal üçün, miqyasa görə, mal göndərənlər daha sərfəli şərtlər irəli sürə bilər. Eyni zamanda miqyas effekti həmçinin xərcləri də azaldır. Bununla da bir çox

alimlər qəbul edirlər ki, qlobal pərakəndə bazarı amilləri ölkə iqtisadiyyatına təsir edir. Bir tərəfdən ən müasir standartlara uyğun işləyən xarici pərakəndə şəbəkələr bazara gəlir, başqa tərəfdən ticarət sahəsinə yeni texnologiyalara cəlb olunur. Digər tərəfdən, ölkənin istehlak bazarında böyük xarici şəbəkələrinin daxil olması, yerli istehlak bazarlarında rəqabət gücləndirir. Bunun nəticəsi olaraq milli şirkətlər və biznes bazarda qalmaqları üçün məcburən öz biznes-konspesiyalarını inkişaf etdirməli olurlar. Nəticə etibarı ilə yerli istehlak bazarı da inkişaf edir. Bir çox araşdırmalar göstərir ki, qlobal pərakəndə ticarət sistemi, əsası Qərbi Avropa və Şimali Amerikada qoyulmuş, tədricən Şərqi Asiya, Mərkəzi və Şərqi Avropa və Latin Amerikanın inkişafına çox böyük təsir göstərib [2, s.128]. Bunun da əsas aləti bu ölkələrə birbaşa xarici sərmayələrin artmasıdır. Bu sərmayələr ciddi infrastruktur, institusional və tənzimləyici münasibətlərdə islahatlara gətirir [3, s.1578].

İndiki zamanda, Bakıda bir sıra şəbəkə ticarətinin nümayəndələri mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, indi Bakıda yalnız ərzağın pərakəndə satışında 19 supermarket şəbəkəsi mövcuddur. Bununla belə, böhrana baxmayaraq, Azərbaycan istehlak bazarı hələ də xarici investorlar üçün maraqlıdır. Belə ki, 2015-ci ilin dekabrında Bakıda dünyaca yayılmış belçikalı SPAR supermarketi açılıb. Eyni zamanda dünyanın 2-ci supermarket şəbəkəsi olan Carrefour da Azərbaycan bazarında maraqlıdır. Həmçinin tədricən bir neçə ticarət şəbəkəsi, və ya riteyl-mağazaları, bölgələrdə də fəaliyyət göstərməyə başlayırlar. Tədricən Bakıda ərzaq satışı supermarket şəbəkələrin əllərinə keçir. Onların sayı isə gündən günə çoxalır.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, riteyl və ya ticarət şəbəkələri bütün sahələrdə artır. Bu həmçinin geyim satışı, kafelər və bank sahəsində də baş verir. Ticarət şəbəkələrin artması və bazarın quruluşunun dəyişməsi əlbəttə ki, daha effektiv idarəetmə tələb edir. Müasir ticarət şəbəkələrində aşağıda göstərilmiş idarəetmə modelləri istifadə olunur:

- Sərmaye modeli;
- Xolding modeli;
- Mərkəzləşdirilmiş modeli;
- Qibrid model.

Birinci modelin məhzi ondadır ki, ticarət şəbəkələri ad və ya ticarət markası ilə yox, məhz investor tərəfindən bir biri ilə bağlıdırlar. Tez-tez elə olur ki, eyni şirkətə bir sıra adda olan supermarket məxsusdur. İkinci modeldə, yəni xolding modelində, yeganə mərkəz ticarət şəbəkənin bütün satış siyasətini müəyyən edir. Neqativ cəhəti yalnız o ola bilər ki, belə tipli

şəbəkələrdə mərkəzi aparatda işçilərin sayı həddindən artıq çox olur. Nəticə etibarı ilə, bu amil qiymətlərin artımına təsir edə bilər. Bununla belə, mərkəzləşdirilmiş idarəetmə modelindən fərqli olaraq, burada hər bir mağaza öz meneceri tərəfindən idarə olunur. Mərkəzi aparat yalnız ümumi satış siyasəti müəyyən edir. Mərkəzləşdirilmiş modeldə isə ayrı-ayrı mağazalara yalnız onların minimal fəaliyyəti üçün lazım olan funksiyalar verilir, qalan funksiyalar mərkəz tərəfindən idarə olunur. Hibrid model isə mərkəzləşdirilmiş və xoldinq modelin qarışığıdır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, Bakının istehlak bazarında, rəqabət günü-gündən artır. İştirakçıların sayı və eyni zamanda əmtəə çeşidlərin həm sayı, həm də keyfiyyəti artır.

İstehlak bazarın inkişafında və dəyişilməsində vacib rolunu elektron kommersiya oynayır. Elektron kommersiyanın inkişafı ilə istehlakçılar artıq coğrafi yerləşmədən asılı olmayaraq ən rahat mağondərəni seçə bilərlər. Eyni zamanda şirkətlər artıq istehlakçıların zövqlərinə uyğun olaraq, daha zərək olmalıdırlar. Bu sahədə bir neçə fəaliyyət növü var [4]:

- Müxtəlif biznes formaları arasında, ya da B2B (business-to-business);
- Biznes və istehlakçı arasında və ya B2C (business-to-consumer);
- İstehlakçılar arasında və ya C2C (consumer-to-consumer);
- Biznes və dövlət qurumları arasında və ya B2A/B2G (business-to-administration/government);
- Dövlət və istehlakçılar arasında və ya A2C или G2C (administration/government-to-consumer);
- Ayrı bir biznesin çərçivəsində, və ya Intra-business.

Elektron kommersiyanın inkişafına mane olan amillərdən biri də elektron əlaqələr sahəsində müəyyən qədər qəbul edilmiş qaydaların olmamasıdır. Bu sahənin inkişafı məqsədi ilə də avtomatik identifikasiya sistemləri mövcuddur.

İstehlak bazarında yeni texnologiyaların sürətli inkişafına baxmayaraq, son illərdə istifadə edilən bir çox biznes-modelləri inkişaf etmiş Qərbdə olan biznes-modellərini dəqiq sürətini təşkil edir [5, s.7]. Başqa sözlə bu model Qərbdə istifadə olunur və yerli istehlak bazarın fərqli amilləri nəzərə alınmadan, tamamilə dəqiqliklə istifadə olunur. Onlar isə tez-tez yerli istehlak bazarlarında inkişaf edə bilmirlər. Çünki qloballaşmaya baxmayaraq, hələ ki, ölkələr və istehlak bazarları arasında fərqlər mövcuddurlar. Bununla belə, bazarlar tədricən bir-birinə yaxınlaşmaya başlayır. Bu o deməkdir ki, fəaliyyət qaydaları tədricən dəyişir və unifikasiya olunur. Bu isə yerli istehlak bazarla ciddi təsir göstərir və

müasir şərait isə istehlak bazarında biznes aparma qaydalarına cavab verən yeni konsepsiya və üsullar tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Нестеркин С.В. Современные проблемы регионального потребительского рынка // <http://conf.susu.ru/doc/komm/nester.shtml>.

2. Wrigley, N. The globalization of retail capital: themes for economic geography // *Journal of Economic Geography*. — 2006. — № 6. — P. 124–145.

3. Coe, N. The internationalization/globalization in retailing, towards an economic-geographical research agenda // *Environment and Planning A*. — 2007. — № 36. — P. 1571–1594.

4. Local Dynamics in an Era of Globalization. Ed. by Shahid Yusuf, Weiping Wu, Simon Evenett. Published for the World Bank by Oxford University Press. — 2000. — P.5 – 7.

5. Reardon, T. The supermarket revolution in developing countries: policies to address emerging tensions among retailers and between retailers and suppliers // *European Journal of Development Research*. — 2006. — № 4. — P. 234–324.

6. Bianchi, C. An institutional perspective on retail internationalization success // *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*. — 2004. — № 14. — P. 149–169.

7. Biles, J. Globalization of food retailing and the consequences of Wal-Martization in Mexico. — New York: Routledge, 2006. — P. 350.

8. Comparing Regionalisms. Implication for Global Development. Edited by Bjørn Hettne, Andras Inotai and Osvaldo Sunkel. A UNU/WIDER Study. Palgrave. — 2001.

**ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ НА
МЕСТНЫЙ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ РЫНОК В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

АННОТАЦИЯ

В данной работе автор проанализировал процесс глобализации и его влияние на различные сферы. В качестве примера, автор анализирует процессы, происходящие на розничном рынке. Наибольшее внимание со стороны автора было уделено растущему влиянию сетевой торговли и процессам, происходящим в данной сфере. Несмотря на процесс глобализации, у азербайджанского рынка все еще остаются различия от мирового, но постепенно местный и международный рынок сближаются. Таким образом, оказывается сильное влияние на местный потребительский рынок, а современные условия требуют изменения правил и формирования новой концепции.

Ключевые слова: глобализация, мировая экономика, сетевая торговля, розничный рынок

UOT 339.9

AZƏRBAYCAN VƏ POLŞA İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Azərbaycan və Polşa Respublikasının iqtisadi əməkdaşlığının təhlili tarixi bağlantılarının ümumi məzmununu, ictimai, siyasi, mədəni əlaqələrin dinamik mənzərəsini aydınlaşdırır. Mərkəzi Avropanın əsaslı iqtisadi potensiala malik ölkəsi olan Polşa ilə Azərbaycanın iqtisadi bağlantılarının müxtəlif yönümlüliyü, dövlət səviyyəsində aparılan müzakirələr, saziş və müqavilələr ciddi perspektivlər vəd edir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə olan yatırımlar, biznes forumların mütəmadi olaraq keçirilməsi, şirkət anlaşmaları, xidmət və turizm sahəsində olanlar və s. bunun göstəricisidir.

***Açar sözlər:** iqtisadi əməkdaşlıq, Azərbaycan iqtisadiyyatı, Polşa iqtisadiyyatı, geoiqtisadiyyat, idxal, ixrac, iqtisadi saziş və müqavilələr.*

Giriş. Azərbaycan və Polşa Respublikalarının iqtisadi əməkdaşlığının inkişaf istiqamətləri perspektivləri və tarixi mənzərənin ümumi məzmununu aydınlaşdırmağa ciddi imkanlar yaradır. Çünki bu iki ölkə arasındakı bağlantılar tarixi etibarilə ictimai, siyasi, mədəni, iqtisadi sahədə əsaslı faktura ilə səciyyələnir. Sovetlər imperiyasının dağılmasından sonra bu əlaqələr yeni sferaya daxil olmuş və əsaslı perspektivlərlə səciyyələnir. Dövlət səviyyəsində bağlanan müqavilə və sazişlər, aparılan müzakirələr, biznes forumlar, ticari əlaqələr, ayrı-ayrı sahələrə sərmayə qoyuluşları və s. bunun göstəricisidir. Bütün bunlar bir bütöv olaraq iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişaf istiqamətini və perspektivlərini sistemli təhlil üçün zəngin material verir.

Azərbaycan və Polşa Respublikalarının iqtisadi əməkdaşlığı öz mahiyyəti və məzmunu ilə geniş fakturaya bağlanır. Bu əməkdaşlığın, siyasi, mədəni, iqtisadi sahədə artan tempinin və tarixi köklərinin xeyli əvvəllərə gedib çıxdığı müxtəlif ədəbiyyatlarda öz ifadəsini tapmışdır. Lakin iqtisadi sferadakı yeni mərhələsi daha əsaslı və fundamental

xarakterliliyi, möhkəm baza üzərində nizamlanmış nəzərə çarpır. Burada tarixi bağlantılardan əlavə ölkələrin qarşılıqlı faydalanma, iqtisadi problemlərin birgə həlli əsas meyar kimi götürülür. Polşa iqtisadçı alimi Jan Toporovski “İqtisadiyyatın Polşa töhfəsi” adlı məqaləsində vurğulayır ki, “iqtisadiyyatda milli məktəb kimi bir şey yoxdur. Polşanın peşəkar iqtisadçıların ideyaları dünyanın əksər ölkələrinin iqtisadçıların fikirləri kimi əsasən törəmədir; yəni keçmişdə olanların bu və ya başqa formada təzahürü və genişləndirilməsidir” [8]. İki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasından sonra (21 fevral 1992-ci il) Polşanın Azərbaycanda səfirliyinin (2001), Azərbaycanın Polşada səfirliyinin təsis edilməsi (2004) iqtisadi müstəvidə canlanma, böyük layihələrin həyata keçirilməsi üçün əsas oldu. Kənd təsərrüfatı, turizm, hava nəqliyyatı, yükdaşımalar, Azərbaycan sənaye parklarında Polşa şirkətlərinin iştirakı və s. məhz həmin anlaşılanın faktı kimi daha geniş mahiyyət kəsb etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyevin Polşaya ilk rəsmi səfəri (26-28 avqust 1997-ci il) ikitərəfli münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə hesablanmışdır. Dostluq və əməkdaşlıq haqqında bəyannamə, ikiqat vergiyə cəlb olunmaya yol verilməməsi, gəlir və əmlak vergilərinin ödənilməsindən yayınma hallarının qarşısının alınması, mədəni və elmi əməkdaşlıq, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması, mülkü hava daşımaları, turizm sahəsində əməkdaşlıq və s. məsələlər özünə yer almışdır. Polşa prezidentinin Azərbaycana səfərində də (27-29 oktyabr 1998-ci il) iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri bir tərəf kimi diqqət mərkəzində saxlanmışdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə Polşa Respublikasının Neft və Qaz Şirkəti arasında imzalanan Qarşılıqlı Anlaşma Memorandumu və digər iqtisadi əhəmiyyətli qərarlar ölkələrin perspektiv inkişafına hesablanmışdır.

Azərbaycan prezidentinin Polşaya sonrakı səfərləri (5 mart 2005- cü il, 26 fevral 2008-ci il, 26-28 iyun 2017-ci il), eləcə də Polşa prezidentinin Azərbaycana səfərləri (30 mart 2007-ci il, 2 iyun 2009-cu il) və yaxud da GUAM-ın zirvə görüşlərində (18 iyun 2007-ci il Bakıda, 1 iyul 2008-ci il Batumi) və s. görüşlər ikitərəfli əməkdaşlığın perspektivlərini müəyyənləşdirmişdir. “Azərbaycan Respublikası və Polşa Respublikası Prezidentlərinin Məşvərət Komitəsinin Nizamnaməsi”, “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə Polşanın “Grupa Lotos” Səhmdar Cəmiyyəti arasında niyyət haqqında Protokol” (2 iyul 2009-cu il), əməkdaşlıq cədvəlləri və s. hamısı bir istiqamətdə iqtisadi əlaqələrin güclənməsini ehtiva edir. Sonuncu görüşdə (26-28 iyun 2009-cu il) plenar iclas formatında biznes forumu məsələlərin daha da əhəmiyyətli

xarakterini, iqtisadi sahədə qarşılıqlı faydalanmanın gərəkliyini təsdiqləyir. Həmin səfərdə “Azərbaycan Respublikası ilə Polşa Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və İqtisadi Əməkdaşlığa dair Yol Xəritəsi haqqında Birgə Bəyannamə” eləcə də beş bəndlik sənəd iki ölkə arasında olan iqtisadi əlaqələrin güclənməsinin ən bariz nümunəsidir. Məsələn, Polşa prezidenti Andjey Duda Azərbaycan prezidenti ilə görüşündə 26-(28 iyun 2017-ci il) vurğuladı ki, “ölkələrimizin iqtisadi potensialı, sözün əsl mənasında çox böyükdür və ticari mübadilələrimiz həyata keçirilir” [9]. Polşa prezidentinin Asiya və Avropa kontekstində iqtisadi əməkdaşlıq baxımından yürütdüyü mülahizələr də böyük önəm daşıyır. O vurğuladı ki, “nəqliyyat sahəsində bizim əlaqələrimiz genişlənməlidir. Çox istərdik ki, Azərbaycan ilə Polşa arasında birbaşa dəmir yolu xətti Gürcüstan və Ukrayna ərazilərindən keçərək yaradılsın. Bu olduqca əhəmiyyətlidir. Çünki bunun sayəsində nəqliyyat dəhlizimiz, əslində, Çinin irəli sürdüyü “Bir kəmə, bir yol” layihəsi tam həyata keçirilir. Biz də bu layihənin bir hissəsiyik və bizim həmçinin Hindistana və İrana çıxışımız təmin olunur ” [9]. Göründüyü kimi, Azərbaycan təkcə bir dövlət olaraq Polşa üçün Azərbaycan səviyyəsində maraq doğurmur, əlbəttə bu iqtisadi münasibətlərdə mühüm tərəfdir, lakin onun digər tərəfində bütünlükdə Asiya ilə əlaqələrinin güclənməsi böyük önəm daşıyır.

Azərbaycanın iqtisadi münasibətlərində, idxal və ixrac statistik göstəricilərdə bütün təfərrüatı ilə bunlar ifadəsini tapmışdır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi qarşılıqlı faydalanmaya, birgə layihələrin həyata keçirilməsinə hesablanır. Türkiyə, İran, Rusiya, İsveçrə, Slovakiya, Almaniya, Çin, Niderland, Belçika, Çili, Belarus, Ukrayna, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Argentina, Danimarka, Yunanıstan, Böyük Britaniya, Misir, Koreya, Moldava, Malaziya, Fransa, Macarıstan, Hindistan və s. ölkələrlə iqtisadi sahədə apardığı əməkdaşlıq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin uğurluluğunu əks etdirir. Azərbaycan bu böyük prosesdə dövlət maraqlarını, iqtisadi yararlanmanı bir məqsəd olaraq həyata keçirir. Polşa ilə olan iqtisadi bağlantılar da bunun bir hissəsi olaraq ciddi məzmun daşıyır və ölkənin ehtiyaclarının öncüllənməsinə xidmət edir. Yeyinti təsərrüfatının məhsulları (süd, qaymaq, pendir, kəsmik, şəkərli qənnadı məmulatları, şokolad, şokolad məhsulları, makaron məhsulları, çörək, unlu qənnadı məmulatları, mineral və qazlı sular və s.), sürtkü yağları, dərman vasitələri, sabun, sintetik yuyucu maddələr, plastik kütlədən hazırlanmış borular, şanqlar və fitinqlər, kağız və kartondan sanitariya-gigiyenik məmulatlar, metal konstruksiya, buldozərlər, ekskavatorlar, digər yol tikinti

maşınları, paltaryuyan maşınlar, ağacdən ofis, mətbəx, yataq və digər mebellər və s. hamısı iqtisadi münasibətlərin idxal mənzərəsini göstərir. İxrac baxımından Azərbaycanın statistik göstəricilərinə (2015-ci il üzrə) fikir verdikdə respublikanın neft, neft məmulatları, kənd təsərrüfatı, sənaye məhsulları baxımından da ciddi iqtisadi əlaqələrinin olduğu müşahidə olunur. Məsələn, mühüm növ məhsulların ixracında təzə meyvə 360, 0 t., kerosin 148,5 t., meyvə və tərəvəz şirələri 473, 6 t. və s. əsaslı yer tutmuşdur. Göründüyü kimi, Azərbaycan Polşa ilə iqtisadi münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsi, müxtəlif malların idxal və ixracında daha uğurlu siyasətin, gərəkli işlərin görülməsinə üstünlük verməlidir. Çünki Azərbaycanın neft, neft məhsulları, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı baxımından lazımı qədər geniş imkanları vardır və bunların inkişaf etdirilməsi sayəsində əsaslı uğurlara nail ola bilər. Azərbaycanın ayrı-ayrı illər üzrə ixrac və idxal mənzərəsinə fikir verdikdə ciddi mənzərə nəzərə çarpır.

2016-cı il üzrə iqtisadi artımda baş verən proseslər aşağı düşmələrlə, geriləmələrlə özünü göstərir ki, bu da dünya iqtisadi məkanında baş verən dəyişmələrlə bağlıdır. Məhz investisiyaların azalması (3,9%) iqtisadi artımın 2016-cı ilə 2,8% aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, 2002-ci ildən bəri ən böyük azalma 2016-cı ilə təsadüf edir. Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin ümumi məzmununda dayanan bərpa olunan və bərpa olunmayan sərvətlərin düzgün yönləndirilməsi vacib xətt kimi önəm daşıyır. Bütünlükdə ölkənin iqtisadi siyasətinin məqsəd və məramını aydınlaşdırır. A.Smit vurğulayırdı ki, “insanın tərəqqisi, həqiqətən, hər hansı bir böyük ölkənin bütün üç məqsəd üçün səmərəli olmasını təmin etməklə bu qədər uzun davamlılığa malik olmaqdan qaçılmaz görünür. Hətta dünyanın hər yerində olan bütün hesablara görə, ən zəngin üç ölkə (Çin, Hindistan, Misir), əsasən kənd təsərrüfatında üstündü. Onlar xarici ticarət üçün müstəsna olmur” [7, s.287]. Artıq dünyanın iqtisadi mənzərəsi bütün problemləri sinxron və diaxron müstəvidə kompleks yanaşmalarla təhlil etməyi gərəkli edir. Çünki beynəlxalq sferada baş verənlər və reallıq bir bütöv olaraq bunları qaçılmaz fakta çevirir. Azərbaycanın və Polşanın yeritdiyi iqtisadi siyasət və böyük layihələrdə iştirakı, həm Şərq-Qərb, həm də Şimal-Cənub dəhlizlərinin Azərbaycandan keçməsi bir ərazi olaraq iqtisadi məqsədlərin uğurluluğu üçün əsas olur. Azərbaycan prezidentinin çıxışında da (26-28 iyun 2017-ci il Azərbaycan prezidentinin Polşaya səfərində) bu məsələlər bütün təfərrüatı ilə vurğulanırdı. O qeyd edirdi ki, “həm Şərq-Qərb, həm də Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycan ərazisindən keçir. Bizim

ölkəmizdə artıq bütün müasir infrastruktur yaradılıb. Dəniz limanları, dəmir yolları aeroportlar, avtomobil yolları və eyni zamanda regional əməkdaşlıq formatı da yaradılıb. İndi bizim vəzifəmiz ondan ibarətdir ki, bu əməkdaşlığı dərinləşdirək, Avropa ölkələrini də bu əməkdaşlığa cəlb edək” [9]. Azərbaycanın Polşa ilə iqtisadi əməkdaşlığının mahiyyətində bütünlükdə qarşılıqlı faydalanma, problemlərin iqtisadi müstəvidə öncüllənməsi, ölkənin iqtisadi strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi və bu proseslərin dinamikasının əsaslılığı dayanır. Çünki həm Azərbaycan, həm də Polşa iqtisadi əməkdaşlıq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və ciddi perspektivlər vəd edir. Məsələn, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin uğurla icrası və bu istiqamətdə işlərin aparılması Avropa məkanında müstəsna vədlər verir. Qırx milyard dəyəri olan bu layihənin birinci mərhələsi 2018-ci ildə, ikinci və sonuncu mərhələsi isə 2020-ci ildə başa çatacağı planlaşdırılır. Bu artıq iqtisadi münasibətlərin davamlılığı və faydalılığı baxımından yeni perspektivlər ortaya qoyur, Azərbaycanın Avropa üçün bir tərəfdaş olaraq daha böyük funksiyaya malik olduğunu aydınlaşdırır.

Azərbaycan və Polşa Respublikalarının münasibətləri strateji əməkdaşlıq səviyyəsindədir. Polşanın Dünya Ticarət Təşkilatı, Avropa İqtisadi Sahəsi, Avropada Əməliyyat, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD), Beynəlxalq Atom Enerji Təşkilatı, Avropa Məkanı Agentlik, G6, , Visegrad qrupu, Weimar Üçbucağı və Şengen Anlaşması, Baltik dənizi Dövlətləri Şurası kimi beynəlxalq təşkilat və qruplarda təmsil olunması Azərbaycanın Xəzər hövzəsi dövlət kimi tərəfdaşlıq baxımından mühüm önəm daşdığını düşünməyə əsas verir. Düşünəndə ki, Azərbaycan karbohidrat yataqlarının, neft və neft məhsullarının, bərpa olunan və olunmayan ehtiyatların zənginliyi baxımından partyor kimi daha perspektivli və güclüdür, məsələnin mahiyyəti onda daha da böyüyür və Polşa ilə əməkdaşlıq imkanlarını artırır. Onu da əlavə edək ki, Polşa iqtisadi imkanlılıq, iqtisadiyyatda liberallaşmanın həyata keçirilməsi, yeni texnologiyaların ölkəyə cəlb olunması baxımından əsaslı nailiyyətlər əldə etmişdir. Həmin uğurlu islahatların nəticəsidir ki, Avropa Birliyində altıncı böyük iqtisadiyyata malik olması ilə seçilir. Polşa eyni zamanda Avropa İttifaqının köhnə Şərq Bloku üzvləri arasında ən böyüyü hesab edilir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Polşa Mərkəzi Statistika İdarəsinin məlumatına görə, Polşanın iqtisadi artım tempi 3,9% təşkil etmişdir. İqtisadi analitiklər bu nailiyyətləri Avropanın ən yaxşı nəticələrindən biri kimi vurğulayırlar.

Azərbaycan və Polşanın iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətləri çoxşaxəli, rəngarəng bağlantıları, iqtisadi münasibətləri əhatə edir ki, bu da xidmət sektorundan tutmuş, kənd təsərrüfatının, ağır sənayenin, nəqliyyat sektorunun, elektron avadanlıqların və s. bağlantısına qədər ciddi bir zənginliyi özündə əks etdirir. Polşa inkişafda olan Avropa ölkəsi kimi beynəlxalq iqtisadi qurumlar tərəfində həmişə müsbət qiymətləndirilmişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Polşa iqtisadiyyatı Dünya Bankı tərəfindən yüksək gəlirli bir iqtisadiyyat olaraq təhlil olunur. Ümumi daxili məhsulun səviyyəsinə görə dünyada iyirminci sırada durur. İqtisadiyyatında ən böyük sahəni xidmət sektoru təşkil edir ki, bu da 62,3% təşkil edir. Xidmət sektorundan sonrakı sıralanmada sənaye dayanır ki, bu da ümumi daxili məhsulun 34,2%-dən ibarətdir. Kənd təsərrüfatı bu sıralanmada üçüncü yerdə dayanır və cəmi 3,5%-i əhatə edir. Polşanın ixracatında maşınlar, elektron avadanlıqları, nəqliyyat vasitələri, sürtgü yağları, dərman vasitələri, sintetik yuyucu maddələr, metal konstruksiya, mebel, plastika, kardon, kağız, süd və süd məhsulları, şəkərli qənnadı məmulatları, şokolad, şokolad məhsulları, makaron məmulatları, mineral və qazlı sular, və s. əsaslı yer tutur. Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrində də bunlar aparıcı mövqedə durur və bunlar qarşılıqlı faydalanmaya, bazardan birgə yararlanaraq ehtiyacların ödənilməsinə hesablanmışdır.

Polşa Respublikasının baş nazirinin 2015-ci ilin may ayında Bakıya səfərində Polşanın Azərbaycandakı səfiri Marek Tsalka xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, “mürəkkəb beynəlxalq münasibətlərə, ölkələrin qarşılıqlı sanksiyalarına baxmayaraq, Polşa iqtisadiyyatı və kənd təsərrüfatı möhkəmliyini qoruyub saxlayır. Polşa Avropanın və Asiyanın bir çox ölkələri ilə əməkdaşlıq edir. Polşa bu ilin I rübündə 5,4 mlrd. avro həcmində ixrac həyata keçirib. Ölkədə maşın və kimyəvi məhsullardan sonra qida sənayesi ixrac səviyyəsinə görə üçüncü sıradadır” [10]. Azərbaycanla Polşa Respublikasının iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətləri **maşınqayırma, tikinti materialları və konstruksiya istehsalı, kimya sənayesi, metallurgiya, aqrar sənaye, meşə sənayesi (kombinat) və mebel istehsalı**, yüngül sənaye, ağır sənaye, gəmi istehsalı, tekstil, avtomobil, təyyarə, maşın, sement, alüminium başlıca sənaye və s. ibarətdir. . Taxta-şalban və kağız sənayeləri də bu sıradadır. Azərbaycanla bağlı xarici iqtisadi əlaqələrinin əsasında da məhz bunlar durur. Polşanın iqtisadi inkişaf tendensiyasına diqqət yetirdikdə mədəncilik və mədən sənayesinin daha çox inkişaf etdiyini görürük. Avropanın ən böyük kömür istehsalçı (üçüncü yerdədir) olan Polşa Azərbaycanla uğurlu ticarət

əlaqələri həyata keçirir. Bütün bunlar Polşanın Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin əsas istiqamətləri kimi əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasının prezidentinin Polşa Respublikasına səfəri (26-28 iyun 2017) müstəvisində olan “Azərbaycan Respublikası ilə Polşa Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və İqtisadi Əməkdaşlığa dair Yol Xəritəsi haqqında Birgə Bəyannamə”, bundan əlavə beş sənədin imzalanması qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində gərəkli addımlarıdır. Azərbaycan və Polşa geoiqtisadi məkan olaraq ciddi perspektivlər vəd edir və hətta onu da əlavə edək ki bu bağlantılar özlüyündə strateji məkdaşlıq səviyyəsində təsir bağışlayır. Çünki Polşanın Baltik dənizi Dövlətləri sistemində mövcudluğu və Mərkəzi Avropada olması ilə Azərbaycanın coğrafi baxımdan yerləşdiyi ərazi, Xəzər hövzəsi dövlətlər qrupunda mövcudluğu bütün müstəvilərdə, eləcə də iqtisadi münasibətlərin qurulmasında vacib bir fiqur kimi əhəmiyyətli yer tutduğunu düşünməyə əsas verir. Azərbaycan prezidentinin Polşaya rəsmi səfərində vurğulanan istiqamətlər, biznes forumunun təşkili və aparılan müzakirələr təkcə dövlət səviyyəsində deyil, həm də ayrı-ayrı şirkət, özəl təşkilat, sektor səviyyəsində də birgə işlərin aparılması vacibliyini ortaya qoyur. Azərbaycan Respublikasının Neft və Qaz Şirkəti ilə Polşa Respublikasının Neft və Qaz Şirkəti arasında bağlanan müqavilə və s. bunun bariz nümunəsidir.

Nəqliyyat və energetika, hesab edirəm ki, bunlar iqtisadi blikə aid əsas istiqamətlər olmalıdır. Energetika sahəsində Azərbaycan nefti Polşa bazarlarına çatdırılır. Bu gün Azərbaycan tərəfdaş ölkələrlə birlikdə nəhəng layihə olan “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsini uğurla icra edir. Bu layihə Azərbaycan qazını Avropa məkanına çıxaracaq. Layihənin ümumi dəyəri 40 milyard dollardır və icrası da uğurla davam etdirilir” [9]. Dünyanın artan enerji ehtiyacları Qafqazı və Xəzər hövzəsi regionunu dünyanın mərkəzi yerlərindən biri kimi diqqət mərkəzinə gətirir.

Əkinçilik məhsulları sırasında kartof, tütün, kətan, çovdar, arpa, buğda və yulaf daha çox üstünlük təşkil edir və ölkənin ticari əlaqələrində, ixrac bazarında önəm daşıyır. Heyvandarlıq (daha çox mal və qoyun), balıqçılıq ölkənin iqtisadiyyatında xüsusi çəkiyə malikdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, işləyən əhəlinin 30% a yaxın bir hissəsi əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olar. Adam başına düşən milli gəlir 18936 dolların üstündədir. Azərbaycan Polşa ilə həyata keçirdiyi iqtisadi əməkdaşlıq münasibətlərində bir Asiya ölkəsi olaraq zəngin ehtiyatları, coğrafi şəraitinin üstünlükləri ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edən ölkədir. Bütün

bunlar Azərbaycanın və Polşanın iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətlərini və perspektivlərini, artan xətdə gedişini aydınlaşdırır.

Nəticə

Azərbaycan və Polşa Respublikalarının iqtisadi əməkdaşlığının əsas istiqamətləri zəngin faktura ilə səciyyələnir. Onların inkişaf perspektivliyi xidmət sahəsindən tutmuş turizmə, yeni texnologiyaların tətbiqinə, qarşılıqlı faydalanmaya, ehtiyacların ödənilməsinə qədər əsaslı rəngarəngliyi özündə ehtiva edir. Polşanın Mərkəzi Avropanın ən iri dövlətlərindən biri kimi müəyyənləşdirdiyi təsəvvür Avropa məkanında iqtisadi bağlantıların strateji perspektivləri haqqında əsaslı təsəvvür yaradır. Eləcə də Azərbaycanın Asiya ölkəsi olaraq siyasi, iqtisadi, mədəni baxımdan imkanlılığı, geoiqtisadi şəraitin Polşa üçün əhəmiyyəti, tranzit imkanları, bərpa olunan və olunmayan resurs zənginliyi və s. iqtisadi əməkdaşlığın daha ciddi perspektivlərini ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ç. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı: Elm, 2005, 252 s.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: Səda, 2012, 816 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: Səda, 2013, 804 s.
4. Həsənov Ə. Xəzər –Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2016, 296 s.
5. Məhərrəmov A.M. İqtisadi diplomatiya. Bakı, Adventa MMC, 2013, 386 s.
6. Rikardo D. On the prinsiplen of political economy and taxation. Canada, Ontario, Kitchener, 2001, 333 p.
7. Smith A. An inquiru into the nature and causes of the wealth of nations. USA, New York, Metalibri, 2007, 754 p.
8. Toporowski. İqtisadiyyatda Polşa töhfəsi.
Htt:www.res.org.uk/view/art4Apr14Features.html.
9. www.prezident.az.
10. Source: state.gov.az.
11. state.gov.pl

**ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА АЗЕРБАЙДЖАНА И ПОЛЬШИ**

АННОТАЦИЯ

Анализ экономического сотрудничества между Азербайджанской Республикой и Польшей разъясняет общее содержание исторических отношений, динамическую картину общественных, политических и культурных отношений. Различные аспекты экономических отношений между Польшей и Азербайджаном, страной значительного экономического потенциала Центральной Европы, обсуждений на уровне штатов, соглашений и контрактов дают серьезные перспективы. Инвестиции в различные сектора экономики, регулярные бизнес-форумы, корпоративные контракты, услуги и туризм и т. Д. это свидетельствует об этом.

Ключевые слова: *экономическое сотрудничество, экономика Азербайджана, экономика Польши, геоэкономика, импорт, экспорт, экономические соглашения и контракты.*

SİYASƏT

HƏSƏNALİYEV ZEYNAL MƏDƏT oğlu
*BDU-nun Beynəlxalq münasibətlər və iqtisadiyyat
fakültəsinin dekani, tarix üzrə elmlər doktoru, professor*
e-mail: irl@bsu.az

ƏFƏNDİYEV MƏCİD ƏHMƏD oğlu
*BDU-nun politologiya və sosiologiya
kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*
e-mail: mecid defendiyev@mail.ru

UOT 32:34

HÜQUQ SOSİOLOJİ KONTEKSTDƏ

XÜLASƏ

Məqalədə hüquq sosiologiyasının spesifik sahəsi kimi araşdırılır, sosioloji hüquqşünaslığın mahiyyəti, məqsədi və funksiyaları təhlil edilir. Hüquqa sosioloji kontekstdə yanaşan başlıca müasir konsepsiyaların məzmunu və əhəmiyyəti nəzərə çatdırılır, eləcə də hüquq sosiologiyasının obyektı, subyektı və hüquqi sosiallaşma anlayışlarına aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: *hüquq, sosioloji, sosiallaşma, funksiya, hüquqi normalar, qanun*

Hüquq sosiologiyası sosiologiyanın spesifik sahəsi olmaq etibarilə, sosial təsisatlar sistemində hüququn fəaliyyətini, hüquq normalarının genезisini, dinamikasını, strukturunu və cəmiyyətdə onların rolunu öyrənir. Hüquq sosioloji kontekstdə ilk öncə, onunla səciyyələnir ki, cəmiyyət daxilində formalaşan hüquqi münasibətləri, hüquq normalarının formalaşmasını və fəaliyyətini şərtləndirən şəraiti tədqiq edir, hüququn digər sosial hadisələrlə əlaqəsini öyrənir. Hüquq sosiologiyası hüquq elmləri ilə sosiologiyanın qovuşuğunda qərarlaşan bilik sferasıdır. O, ümumi sosiologiyanın tərkib hissəsidir. Fransız sosioloji məktəbinin banisi, sosiologiyanın klassiklərindən sayılan Emil Dürkheymin hüquq sosiologiyasını sosioloji biliklərin istiqamətlərindən biri kimi fərqləndirmişdir.

Ümumiyyətlə, klassik hüquq sosiologiyasının başlıca istiqamətini E.Dürkheymin hüquqi sosiologiya, E.Erlixin «canlı hüquq» və M.Beberin hüquq sosiologiyası konsepsiyaları təşkil edir. Lakin bu günə kimi sosioloji kontekstdə hüququn predmetinə dair ümumi, birmənalı meyar müəyyənləş-

dirilməmişdir.

«Hüquq sosiologiyası» termini ilk dəfə 1962-ci ildə 5-ci Beynəlxalq sosioloji konqresdə işlədilmişdir. Hüquq sosioloji kontekstdə sistemli və funksional metodlara əsaslanmaqla hüququn, hüquqa aid hadisələrin öyrəniləsində hər cür ehkamçı təsəvvürləri və normativ baxışları aradan qaldırır.

Müasir hüquq və dövlət nəzəriyyəsində sosioloji istiqamətin formalaşması XIX əsrin sonundan başlanır. Bu zamandan etibarən, sosiologiya müstəqil bilik sahəsinə çevrilir və onun metodları ictimai elmlərdə, o cümlədən hüquqşünaslıqda geniş yayılır. Anket sorğusu, müşahidə, müqayisə, eksperiment və digər metod və üsullar bu qəbildəndir. Hüquqa sosioloji kontekstdə yanaşma, başqa sözlə sosioloji hüquqşünaslıq ilk dəfə Avropada formalaşmışdır, sonra isə ABŞ-da geniş yayılmışdır.

XX əsrdə **sosioloji hüquqşünaslığın** inkişafında amerika hüquqşünası Rosko Paund əhəmiyyətli rol oynamışdır. Harvard hüquq məktəbində dekan işləyən və 1950-1956-cı illərdə beynəlxalq müqayisəli hüquq akademiyasının prezidenti olan Paund hüquq sosiologiyasına aid baxışlarını beş cildlik «Hüquqşünaslıq» adlı əsərində ümumiləşdirmişdir. Paundla yanaşı, digər amerika alimləri C.Dyui, Uord, Ross, Kuli və başqaları hüquq sosiologiyasının nəzəri-metodoloji istiqamətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışlar.

Hüquq sosiologiyasının formalaşması və inkişafı prosesində ona münasibətdə bir-birinə zidd iki istiqamət təşəkkül tapmışdır: nominalist-fərdiyyətçi və realist-sosioloji. Birinci istiqamət hüquq normalarının obyektiv reallığını inkar edərək, hüquqa məhz situasiyalı məhkəmə qərarları seriyasını aid edir və daha çox hüquqi davranışı vurğulayır. Sosioloji realizm adlandırılan ikinci istiqamət isə hüquq normalarının müstəqil mövcudluğunu qeyd edir və hüququ muxtar sosial təsisat kimi nəzərdən keçirir.

Hüquq sosiologiyasına nominalist mövqedən yanaşmağın zəruriliyi görkəmli alman sosioloqu M.Veberin legitim (qanuni) qayda nəzəriyyəsində öz əksini tapmışdır. «**Siyasi legitimlik**» terminini də elmə ilk dəfə, hakimiyyət münasibətləri nəzəriyyəsinin banisi sayılan, müasir politologiyanın patriarxı adlandırılan bu alim gətirmişdir. M.Veberin fikrincə, legitim qayda insanların fəaliyyəti ilə yaranır, normaların həyata keçirilməsinə istiqamətlənir və buna dövlət-inzibati aparat tərəfindən təminat verilir. Amerika hüquq sosiologiyasında bu fikir istiqaməti belə ifadə olunur: hüquq insan davranışının formasıdır, norma isə məhkəmə

qərarlarının və qanunvericinin rəyinin ümumiləşmiş şəkildə qabaqcadan xəbər verilməsidir. Eləcə də hüquq normaları ilə onların real həyata keçirilməsi arasında uyğunsuzluğun mövcudluğu iddia edilir. Hüquq sosiologiyası hüququn sosial sistemlə əlaqəsinin müxtəlif aspektlərinin təhlilinə (R.Unqer), hüququn sosial sanksiyalara, cəzalara və qorxutmağa təsirini öyrənməyə (C.Qubs, Ç.Titl) diqqət yetirmişdir.

Hüquq xeyli bilik sahələri tərəfindən öyrənilir, məhz buna görə belə qənaətə gəlmək düzgün deyildir ki, o, yalnız hüquq elminin obyektidir. Hüquq ictimai həyatın çox mühüm hissəsidir. Bu mənada o, kompleks şəkildə, müxtəlif sosial və humanitar elmlər tərəfindən öyrənilməyə bilməz. **Sosioloji biliklərin strukturunda** (sosiologiyanın predmetində) hüquq sosiologiyasının təzahürü heç də təsadüfi deyildir, məhz hüquq elmi ilə sosiologiyanın əlaqəsinin qanunauyğun nəticəsidir. Hüquqa sosioloji yanaşma dövlətin, hüququn sosial təbiətinin açıqlanmasına, dövlətin qəbul etdiyi qərarların sosial istiqamətinin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır. Cəmiyyət haqqında sosioloji biliklər özündə sosial sistemin obyektiv inkişaf qanunlarını başa düşməyi, ictimai həyatın müxtəlif sferaları barədə təsəvvürləri, sosial hadisə və proseslər arasındakı zəruri əlaqələri özündə təcəssüm etdirir. Bu baxımdan hüquq sosiologiyası hüquqi aktların və müxtəlif normaların real fəaliyyətini adətlər, əxlaq, elmi nüfuz, ənənələr, ictimai rəy və s. daxil olmaqla, bütövlükdə sosial tənzimləmə zəminində tədqiq və təhlil edir [1, s.21-22].

Hüquq sosiologiyasının metodoloji məsələləri çoxdur. Lakin onun metodoloji əsasını təşkil edən iki meyarı nəzərə çatdırmaq daha məqsədəuyğundur. Onlardan biri hüquqi və faktiki ictimai münasibətlər arasındakı fərkdir. Digər metodoloji zəminə isə hüququn cəmiyyətin sosial təsisatı kimi öyrənilməsinə aid etmək olar. Belə halda hüquq sosial bütövlük kəsb edən bir hissəsi kimi başa düşülür, çünki o, sosial tələbatdan doğur, cəmiyyət üçün faydalı olan bir sıra zəruri funksiyalar yerinə yetirir, digər sosial təsisatlarla (siyasi, iqtisadi, dini və s.) qarşılıqlı fəaliyyətdə ictimai sabitliyi təmin edir.

Məlum olduğu kimi, hər bir elmin obyektini onun tədqiq etdiyi müxtəlif məsələlər təşkil edir. Reallığın bir hissəsi, sferası: hər hansı hadisə və proses bu və ya digər elmin obyektini kimi səciyyələnir.

Hüquq sosiologiyasının **obyekti sferasına** sosial fenomen olmaq etibarilə, hüquqla cəmiyyət arasındakı əlaqə, eləcə də onun sosial funksiyaları, hüquq normalarının bütün sosial təşkilatların sosial davranışına transformasiya prosesi və s. daxildir. Həmin təşkilatlar bütövlükdə cəmiyyət və sosial qruplar, müəssisələr, eləcə də şəxsiyyət

səviyyəsində başa düşülməlidir.

Hüquq sosiologiyasının obyektini aşağıdakılar təşkil edir:

- hüquqi özəyə malik olan, hüquqi vəziyyətlərin nəticəsi kimi çıxış edən və hüquqa tabe olmaq etibarilə, ən başlıca amil kimi səciyyələnən sosial hadisə. Hüquq cəmiyyətin həyatında çox mühüm rol oynadığı üçün, hüquq sosiologiyası sferasına ailə və dövlət kimi sosial hadisəni, onların cəmiyyətə münasibətini, sosial subyektlər arasındakı müqavilə münasibətlərini aid etmək lazımdır;

- hüququ özündə təcəssüm etdirən sosial təsisatlar;
- hüququn ictimai həyatda yerinə yetirdiyi funksiyalar;
- hüquq normalarının sosial normalarla, adətlərlə, qrup halında dəyərlərlə, əxlaqla və sosial nəzarətin digər formaları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti. Başqa sözlə, sosiologiyanın nəzərdən keçirdiyimiz sahəsi, hüququ sosial nəzarətin formalarından biri kimi tədqiq edir və hüquqi normanın sosial nəzarət sistemində yerini öyrənir;

- bu və ya digər hüquqi münasibətlərin formalaşmasına və ictimai təsdiqinə təsir göstərən amillər;

- hüququn tətbiqi aspekti – hüququn fəaliyyət göstərdiyi və cəmiyyətdə hüquqi normanın tətbiqinin asılı olduğu şərait;

- hüquqi cəhətdən əhəmiyyətli situasiyalarda fərdlərin sosial fəaliyyəti.

Ən ümumi planda hüquq sosiologiyasının obyektini hüquq (hüquqi fəaliyyət), konkret səviyyədə hüquqda sosiallıq kəsb edən, hüquq və sosisiumun qarşılıqlı fəaliyyəti və hüququn sosial rolu başa düşülür [2, s.8-9].

Müasir elmi ədəbiyyatda **hüquq sosiologiyasının predmeti** bütövlükdə belə müəyyənləşdirilir: **hüquq sosiologiyası hüququn fəaliyyəti və dəyişilməsi qanunauyğunluqları haqqında, onun fərdlərin, sosial qrupların, təşkilatların, bütövlükdə cəmiyyətin davranışı və fəaliyyətində təzahür formaları və fəaliyyət mexanizmləri barədə elmdir.**

Bununla yanaşı, hüquqi sosiologiya elmində çoxdandır ki, sosioloji biliklərin bu istiqaməti daha çox, S.B.Bobosovun ona verdiyi konkret tərif səviyyəsində mənalandırılır: «Hüquq sosiologiyası hüququn cəmiyyətdə mövcudluğunun, inkişafının və fəaliyyətinin sosial şəraiti haqqında elmdir».

Hüquq sosiologiyasının **strukturu** da özünəməxsusluq kəsb edir. Onun daha differensial strukturu hüququn strukturu və dərkətmə obyektinin çoxcəhətliliyi ilə bağlıdır. Belə ki, hüququn strukturunda

vətəndaş hüququ sosiologiyası, cinayət hüququ, konstitusiyə hüququ və digər bilik sferaları fərqləndirilir. Dərketmə obyektinin çoxcəhətliyinə görə qanunvericilik, hüquqi şüur və hüquqi davranış, cinayətkarlıq, məhkəmə və hüquq orqanlarının fəaliyyəti sosiologiyası müəyyənləşdirilir [3, s.11-12].

Hüquq sosiologiyasının tədqiqat obyektini öyrənən digər elmlərlə onun əlaqəsi haqqında konkret təsəvvürə malik olmaq da zəruridir. Bu baxımdan ilk öncə, hüquq sosiologiyasının hüquq fəlsəfəsinə münasibətini aydınlaşdırmaq məqsədəuyğundur. Hüququn fəlsəfi cəhətdən əsaslandırılması təbii hüquq anlayışına əsaslanır. Təbii hüquq belə bir məsələni müəyyənləşdirir: bir insan digəri ilə hansı şəraitdə bərabər ola bilər, insan azadlığı nədən ibarətdir və insanlar arasında ədalətə əsaslanan münasibətlər nə ilə səciyyələnir.

Təbii hüquq insan azadlığı, ədalət kimi humanist ideallara, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanır. Hüququn fəlsəfi cəhətdən təbii hüquqla bağlı əsaslandırılmasının çatışmazlığı məhz bununla əlaqədardır. Birincisi, təbii hüquq anlayışı insanın mənafeyinə ümumilikdə (başqa sözlə ümumi mənafeyə) əsaslanır, lakin qrup halında və xüsusi mənafeləri nəzərə almır. İkincisi, təbii hüququn idealları həddən artıq mücərrəddir və buna görə də real qanunverici fəaliyyətin əsasını təşkil edə bilməz.

Hüquq fəlsəfəsindən fərqli olaraq, hüquq sosiologiyası mücərrəd, rəşional yanaşma ilə məhdudlaşmır, sözün əsil mənasında sorğu, müsahibə, test, eksperiment, müşahidə kimi sosioloji metodlara əsaslanır. Bu isə, hüquq normasının nə qədər effektiv fəaliyyət göstərməsi, əhalinin hüquq normalarını necə qiymətləndirməsi, hüquqi sosiollaşmanın hansı formada baş verməsi barədə daha obyektiv məlumat əldə etməyə imkan yaradır.

Hüquq sosiologiyası fərdlər və sosial qruplar arasında qarşılıqlı fəaliyyətdən çıxış edir. Hüquq sosiologiyası nöqteyi-nəzərdən hüquq normaları insanlar arasında qarşılıqlı fəaliyyət çərçivəsində yaradılır və nəticədə qanunvericiliklə möhkəmləndirilir.

Hüquq sosiologiyasında aşağıdakı hüquqi institutlar fərqləndirilir:

- başlıca vəzifəsi dövlət sisteminin sabitliyini təmin etməkdən ibarət olan prezidentlik;
- qanunvericilik funksiyasını yerinə yetirən parlament;
- hüquqi münasibətlərin subyektinin mənafeyini müdafiə edən məhkəmə sistemi;
- cəmiyyətdə qanunçuluğun gözlənilməsinə cavabdeh olan prokurorluq;
- müqəssirlərin müdafiəsini təmin edən vəkillik;

- hüquq qaydalarının gözlənilməsinə cavabdeh olan daxili işlər orqanları (polis).

Hər bir sosial və humanitar elmin, eləcə də hadisə və proseslərin mahiyyəti və məzmunu ilk öncə, onların funksiyaları vasitəsilə üzə çıxır və reallaşır. Həmin qanunauyğunluq hüquq sosiologiyasına da aiddir. Bu baxımdan pragmatizm fəlsəfəsinin sosioloji hüquqşünaslıqda (və ya hüquq sosiologiyasında) da əksini tapan belə bir müddəasından çıxış etmək zəruridir ki, hər hansı nəzəriyyəni onun praktiki əhəmiyyəti nöqtəyindən dəyərləndirmək vacibdir. Paund bu prinsipi nəzərə alaraq, hüquqşünasları «hüququ kitablarda» (başqa sözlə, hüquqi qanunlarda, normativ aktlarda) öyrənməklə kifayətlənməyə çağırırdı və «hüquqi fəaliyyətdə» təhlil etməyi məsləhət bilirdi.

O, hesab edirdi ki, hüquq elminin vəzifəsi hüququn real surətdə necə fəaliyyət göstərdiyini və insanların davranışına təsirini nəzərə çatdırmaqdan ibarətdir [4, s.586-587]. Sosioloji hüquqşünaslığın banilərindən birinin bu fikri hüquq sosiologiyasının funksiyalarının əhəmiyyətini bir daha təsdiqləyir.

Özünəməxsus elmi biliklər sferası kimi səciyyələnən hüquq sosiologiyası iki başlıca funksiyayı – idrakı və praktiki funksiyaları yerinə yetirir. Bu iki funksiyadan başqa, hüquqi sosiologiyaya dair ədəbiyyatda onun proqnozlaşdırma, sosial-hüquqi oriyentasiya, qiymətləndirmə, informasiya funksiyaları da fərqləndirilir.

İdraki funksiya öyrənilən obyekt haqqında yeni biliklərin çoxalmasını təmin edir və öz ifadəsini məhz bunda tapır. Elmi-nəzəri bilik məhz konseptual səviyyədə əsaslandırılmalıdır. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, hüquq sosiologiyası yalnız sırf elmi biliklər sferası kimi səciyyələnmir, o, eləcə də praktiki əhəmiyyətə malikdir: praktiki tövsiyələrin, sosial-hüquqi sferada real problemlərin həlli üçün sosial texnologiyaların işlənilib hazırlanmasına istiqamətlənir.

Hüquq sosiologiyasının idraki funksiyası bir tərəfdən, onun əldə edilmiş biliklərinin məcmuudur, yeni biliklər üçün zəmindir. Hüquq sosiologiyası bu biliklərə tənqidi münasibətin mümkünlüyünü və zəruriliyini nəzərdə tutur. Digər tərəfdən, idraki funksiya ondan ibarətdir ki, informasiya, nəzəri ümumiləşdirmə yalnız tədqiqatçı üçün deyil, həmçinin, ictimaiyyətlə bağlı əhəmiyyət kəsb etməlidir, elmi biliklər həqiqi meyarla təmin olunmalıdır.

Hüquq sosiologiyası üçün **praktiki funksiya** da xeyli əhəmiyyət kəsb edir. Bu sosiologiya cəmiyyətdə hüquqi tənzimləməni tələb edən münasibətlər sferasının müəyyənləşdirilməsinə kömək edir, bu və ya digər

qanunvericilik aktlarının effektiv fəaliyyətini öyrənir. İndiki şəraitdə dövlətin industrial cəmiyyətin münaqişələrini həll etmək kimi ağır yükü öz üzərinə götürməsi ilə bağlı, hüquq sosial nəzarətin həyata keçirilməsinin ən əhəmiyyətli vasitəsinə çevrilir. «Sosial nəzarətin bütün digər növləri bugün hüququn tələblərinə uyğun olaraq nəzarət altında fəaliyyət göstərir» [5, s.548].

Hüququn məqsədi bundan ibarətdir ki, sosial münaqişələri qaydaya salsın və insanlar arasında sivil münasibətləri qərarlaşdırsın. Hüquq cəmiyyət üzvlərinin bir-birindən təcrid edilməsinə yox, məhz onların arasında razılığın, əməkdaşlığın, birgə fəaliyyət göstərməyin möhkəmlənməsinə xidmət etməlidir. Roma imperiyası sakinlərinin hüquqi düşüncə tərzini ifadə edən belə bir kəlamı nəzərə çatdırmaq yerinə düşər: «Qoy, bütün Roma imperiyası məhv olsun, lakin qanunlar zəfər çalsın». Şübhəsiz, sözün əsil mənasında cəmiyyətdə insanların diktaturası deyil, məhz qanunun diktaturası bərqərar edilməlidir.

Ümumiyyətlə, sosiologiyanın səciyyəvi cəhəti nəzəriyyə ilə praktikanın əlaqələndirilməsidir. Sosioloji tədqiqatların xeyli hissəsi praktiki problemlərin həllinə istiqamətlənir. Sosioloji tədqiqatlar (eləcə də hüquq sosiologiyasına aid olanlar) sosial proseslər üzərində təsirli sosial nəzarətin həyata keçirilməsi üçün konkret informasiya verir. Belə informasiyasız sosial gərginliyin, sosial böhranların təzahürü imkanları artır. Praktiki funksiya gələcəkdə sosial proseslərin inkişaf meyilləri haqqında elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqnozlar verməyə qadirdir. Bu funksiya sosial inkişafın perspektiv planlarını hazırlamaq üçün nəzəri zəmin rolunu oynayır.

Hüquq sosiologiyasının funksiyaları hüquqi sosiallaşma prosesinə də ciddi təsir göstərir. Hüquqi sosiallaşma ümumi sosiallaşmanın vacib və əhəmiyyətli istiqamətini təşkil edir. «**Sosiallaşma**» terminin ənənəvi «təhsil» və «tərbiyə» anlayışlarından genişdir. Sosiallaşma fərdin davranış nümunələrini, norma və dəyərləri, mövcud cəmiyyətdə onun uğurlu fəaliyyəti üçün zəruri olanları mənimsəməsi prosesidir [6, s.138]. Sosiallaşma təlim və tərbiyə proseslərinin hamısını əhatə edir. Fərdin sosiallaşması prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi məhz siyasi və hüquqi tərbiyədir. Bu tərbiyənin məqsədi cəmiyyət üzvlərində müvafiq biliklər sistemi, inam, sosial cəhətdən əhəmiyyətli keyfiyyətləri, fəal davranış motivlərini və vərdislərini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Hüquq tərbiyəsi insanlarda hüquqi düşüncə tərzinin, hüquqi mədəniyyətin formalaşmasına istiqamətlənən məsuliyyətli və sistemli fəaliyyət sferasıdır. Hər bir insan fərd kimi, münasibətlərin və şüurlu fəaliyyətin subyekti olmaq etibarilə, bu

fəaliyyət prosesində sosial reallığı yaradır, təkrar istehsal edir və dəyişdirir. Başlıca keyfiyyətlərə yiyələnən fərd kütlələrə və tarixin gedişinə təsir göstərir [7, s.761].

Hüquq sosiologiyasında **qanun (hüquq) sosial normaların əsas normalarından** biri kimi dəyərləndirilir. Hüquq müəyyən subyektlərin və ya bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyini ifadə edən normaların məcmuunu ifadə edir və cəmiyyət daxilində münasibətlərin tənzimlənməsini qabaqcadan müəyyənləşdirir. Bu normalar hamı üçün məcburidir və onların yerinə yetirilməsi dövlət tərəfindən təmin edilir.

Hüquq cəmiyyətin həyat fəaliyyəti üçün son dərəcə əhəmiyyət kəsb edən ictimai hadisədir. O, ayrı-ayrı elmlərin nümayəndələri tərəfindən öyrənilir və müxtəlif şəkildə şərh edilir. Bu isə o deməkdir ki, hüququn başa düşülməsində müxtəlif yanaşmalar nəzərə çarpır. Hüququn başa düşülməsinə fəlsəfi, normativ, sosioloji və digər yanaşmalar mövcuddur.

Hüququn başa düşülməsinə fəlsəfi yanaşma pozitiv hüquq normalarının təbii hüquq mövqeyindən öyrənilməsində və qiymətləndirilməsində ifadə edilir. Belə halda ictimai ideal başlıca anlayış kimi dəyərləndirilir.

Hüququn başa düşülməsinə normativ yanaşma, ictimai həyatın maksimal nizama salınmasında əksini tapır. Belə halda hüquq norması əsas anlayış kimi çıxış edir. Onun gözlənilməsi sayəsində cəmiyyət sabitliyini və inkişaf qabiliyyətini saxlayır.

Hüququn başa düşülməsinə sosioloji yanaşma isə, hüquq münasibətləri anlayışından – sosial münasibətlərin müxtəlif növlərindən çıxış edir. Sosiologiya baxımından hüquq əhali vasitəsilə hazırlanır, sonra isə qanunverici tərəfindən qanuniləşdirilir. Sosioloji yanaşmanın əsasını ilk növbədə, faktiki hüquqa diqqət yetirilməsi təşkil edir. Sosiologiya nöqtəyindən hüquq insanların həyat şəraitinə əsaslanır. İnsanlar heç kimin razılığını soruşmadan problemlərini özünəməxsus şəkildə həll etməyə və tələbatlarını ödəməyə cəhd edirlər. Belə hallarda yazılı hüquq, hüquq normaları pozulur, lakin bu cür fəaliyyət faktiki hüququ əks etdirir. Hüququn müxtəlif tərəfləri olmaq etibarilə, subyektiv və obyektiv hüquq da fərqləndirilir.

Obyektiv hüquq fərdin iradəsindən və şüurundan asılı olmayan hüquqdur. Obyektiv hüquq dedikdə hamı üçün məcburi və ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənən davranış qaydası başa düşülür [8, s.314-315]. Obyektiv hüquq bir sıra əlamətlərə malikdir:

- ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə istiqamətlənən normativ hüquq;

- hamı üçün məcburi olan hüquq;
 - rəsmi cəhətdən aydın, dəqiq müəyyənləşdirilən hüquq.
- Hüququn başlıca funksiyaları aşağıdakılar hesab edilir:
- tənzimləyici funksiya – ictimai münasibətlərin qaydaya salınmasını təmin edir;
 - tərbiyə funksiyası – onun sayəsində hüquq tərbiyəsi, başqa sözlə siyasi-hüquqi mədəniyyətin formalaşması təmin olunur. Bünsüz gündəlik həyatda hüququn reallaşması sadəcə olaraq qeyri-mümkündür. Hüquq məhz o yerdə yaranır ki, müəyyən qaydalarla bağlı, orada azı iki subyekt fəaliyyət göstərir, həmin qaydalar onlar üçün ümumilik kəsb edir və bu subyektlər öz fəaliyyətlərini uzlaşdırırlar;
 - mühafizəçi funksiya – bu funksiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müsbət ictimai münasibətlərə imkan yaradır, həmin münasibətləri müdafiə etməklə, bu istiqamətdə mənfə halları qadağan edir.

Subyektiv hüquq isə konkret subyektin (insanın və ya təşkilatın) hüququ olmaqla, onun obyektiv hüquq çərçivəsində mümkün ola bilən davranışını müəyyənləşdirir. Subyektiv hüquq bu və ya digər subyektin konkret fəaliyyəti ilə obyektiv hüququn reallaşdırılmasıdır, obyektiv hüquq subyektiv hüquqdan kənarda reallaşa bilməz.

Bəşər tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərində hüquq müxtəlif formalarda çıxış etmişdir. Məsələn, ənənəvi cəmiyyətdə hüquq adət formasında, başqa sözlə kollektiv üzlərinin əməl etdiyi qayda kimi təsəvvür olunmuşdur. Davranışın belə forması uzunmüddətli, dönə-dönə təkrarlanma nəticəsində möhkəmləndirilmişdir.

Adət tarixən hüquqdan əvvəl yaranan hadisədir və bütövlükdə hüquq deyildir, lakin istər-istəməz hüququn vacib əlamətidir – normaların yerinə yetirilməsini təmin edən dövlətin mövcudluğudur.

Beliliklə, hüquq sosiologiyasında nəinki qanunun, eləcə də adətin xarakteristikası özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir.

Cəmiyyətdə ən müxtəlif normalar fəaliyyət göstərir, hüquq normaları (qanunlar, hüquqi normalar) məhz onlardan biri kimi səciyyələnir. Buna görə, belə bir qanuna uyğun sualı cavablandırmaq lazımdır: hüquq normaları digər bütün normalardan nə ilə fərqlənir? Sosiologiyanın banilərindən biri sayılan Emil Dürkheymin fikrincə, ilk başlanğıcda mədəniyyətdə və sosial təsisatlarda ifadə edilən qeyri-maddi normalar mövcud olmuşdur. Qeyri-maddi normaları ən aydın şəkildə təcəssüm etdirən əxlaqdır. Dürkheymin hesab edirdi ki, əxlaq «kollektiv vicdandır». Vicdanlı insan öz daxili inamına görə, nə qədər ki, hər hansı xoşagəlməz hərəkətə səy göstərmirdi, sosial nəzarətin ilk formaları heç bir əlavə cəza

vasitələrinə, başqa sözlə, hüquqi mexanizmlərə, istintaq orqanlarına və məhkəmələrə ehtiyac duymurdu.

Lakin sonralar cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı, insanın kollektivdən ayrılması üzündən qeyri-maddi normalar pozulmağa məruz qaldı. Qədim cəmiyyətlərin idealları və əxlaq prinsipləri tənəzzülə uğradı. Bu səbəbdən dövlətə bənzər cəza təsisatları, istintaq orqanları və məhkəmələr yarandı və bunların köməyiylə, cəmiyyətdə qayda yaradıldı. Eləcə də qanunlar təşəkkül tapdı.

XX əsrin böyük sosioloqu Entoni Qiddens qanunu simvolik qaydalarla, başqa sözlə işarələr sistemi (cəmiyyət üzvlərinin ünsiyyət məqsədilə istifadə etdikləri) ilə, eləcə də siyasi və iqtisadi təsisatlarla yanaşı, ən əhəmiyyətli sosial təsisatlardan biri kimi dəyərləndirir. Bu isə aydındır: qanunsuz az və ya çox sabitliyə malik cəmiyyət təsəvvür etmək çətindir.

Qanun və adət eyni anlayışlar deyildir, çox vaxt bir-birindən fərqlənilir. Adətlə qanun arasında üç müxtəlif əlaqəni fərqləndirmək olar.

1. Adət və qanun bir-birinə uyğun gəlir. Belə halda söhbət adətlə möhkəmləndirilən qanundan gedir. Cəmiyyətin inkişafının müxtəlif mərhələlərində qətl hadisəsinin (özünü, ailəni və mənsub olduğu birliyi müdafiə etmək istisna olmaqla) qadağan edilməsi adətlə möhkəmləndirilmişdir. Əməllərin məhz qanunvericiliklə qadağan edilməsi forması və cəzalandırma sonralar tətbiq olundu.

2. Adət qanuna ziddir. Özlüyündə qanunun da adətə zidd olması münaqişələrə gətirib çıxarır.

3. Adət qanuna münasibətdə bitərəf mövqe kəsb edir. Belə situasiya ilə bir çox hallarda, məsələn qonaqpərvərlik zamanı rastlaşırıq. Xalqların əksəriyyətində qonaqpərvərlik adət prinsipi ilə möhkəmləndirilir, lakin dünyanın heç bir ölkəsində kiməsə (kimlərəsə) kifayət qədər qonaqpərvərlik göstərilmədiyi üçün, heç kim nə mühakimə olunur və nə də cəzalandırılır.

Eyni zamanda adət və qanun arasında daim qarşılıqlı fəaliyyət baş verir. Prinsip etibarilə, bu qarşılıqlı fəaliyyətin ən əhəmiyyət kəsb edən iki növü fərqləndirilir. Birincisi, bu hal o zaman baş verir ki, adət hüquq normasını «ləğv edir», ikincisi, adət və qanunun qarşılıqlı fəaliyyəti o halda təzahür edir ki, adət qanunla möhkəmləndirilir.

Hüquq sosiologiyasında bir sıra sosial fenomenlərin (qanun, hüquq və adətin) qarşılıqlı əlaqəsi ilə yanaşı, dövlətlə hüququn əlaqəsinə də diqqət yetirilir. Dövlət və hüquq arasındakı münasibətlər əslində çox mürəkkəbdir. Belə ki, normal halda dövlətin fəaliyyəti hüquqla

məhdudlaşdırılır. Bu cür vəziyyətdə normalar məcmuu olan hüquq nəinki insanlar, eləcə də ictimai həyatın subyekti olmaq etibarilə, dövlət üçün etibarlıdır. Başqa sözlə, dövlət də adi vətəndaş kimi, hüquq və vəzifələrə malik olmalıdır, əgər o, normaları pozursa, məsuliyyət daşmalıdır.

Eləcə də dövlət özünün hüquqdan yüksək olduğunu nümayiş etdirsə, onların arasında bir-birinə zidd münasibətlər yarana bilər. Belə vəziyyət isə təhlükəlidir, çünki istər-istəməz dövlət tərəfindən vətəndaşlara qarşı özbaşınalığın səbəbi kimi çıxış edə bilər.

Faktiki olaraq eyni zamanda dövlətlə hüquq arasında eyni tipli münasibətlər də mövcuddur. Son nəticədə hüquqa əsaslanmaqla, dövlət bu və ya digər qanunu qəbul etmək hüququna malikdir. Buna görə hüquq, o cümlədən dövlətin fəaliyyətinin məhsuludur. Lakin normal halda qanun qəbul etdikdən sonra, dövlət hüquqa tabe olur və ona müvafiq olaraq fəaliyyətə başlayır. Bu isə o deməkdir ki, hüquq dövlət üzərində üstünlüyü ilə səciyyələnir.

Əslində dövlət və hüquq bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan xarakterə malikdir. Dövlət hüquq normalarını müəyyənləşdirir, onların yerinə yetirilməsini təmin edir və eyni zamanda hüquq dövlət hakimiyyətinin vacib komponentidir. Belə ki, dövlət hakimiyyətinin formalarını, onun hüququnun və vətəndaşlara, eləcə də siyasi sferanın digər subyektlərinə münasibətdə vəzifələrini müəyyən edir. Qeyd etmək vacibdir ki, hüquq sosiologiyasının əhəmiyyətli və öyrənilməsi zəruri olan problemlərindən biri hüquq normalarının effektivliyi məsələsidir. Lakin effektivlik anlayışı belə halda mürəkkəb struktura malik olması ilə səciyyələnir. Bu onunla şərtlənir ki, hüquqi münasibətlər özündə sosial sferanın ən müxtəlif subyektlərini, hər şeydən əvvəl isə öz xüsusiyyətləri ilə birlikdə ayrıca fərdləri, sosial qrupları və dövləti əks etdirir. Sosioloqlar hüquq normasının effektivliyinin aşağıdakı **aspektlərini** fərqləndirirlər:

- cəmiyyət üzvlərinin xeyli hissəsinin hüquq normasının gözlənilməsində marağı olmasına əsaslanan sosial **effektivlik**. Bu nöqteyi-nəzərdən ən effektiv olan azadlığı nəzərdə tutan qanundur. Qeyri-effektivliyi səciyyələndirən hüquq norması isə əhalinin mənafeyinin məhdudlaşdırılmasıdır.

- dövlətin mənafeyi ilə bağlı olan **hüquqi effektivlik**. Belə halda dövlət dedikdə həm də hakimiyyətdə təmsil olunan sosial qruplar başa düşülür.

- Şəxsiyyətin motivləşməsinə müsbət təsir göstərən hüquq normasını təcəssüm etdirən **psixoloji effektivlik**. Bu cür halda iki variant mövcuddur. Birincisi, cəmiyyətin üzvü özü üçün bu və ya digər hüquq normasının

faydalı olmasını dərk edə bilər və bu o zaman baş verir ki, norma sosial cəhətdən effektivdir. İkincisi, hüquq norması dövlətin mənafeyini əks etdirə bilər. Belə halda onun təsiri sayəsində davranışın itaətkar tipi formalaşır: vətəndaşların davranışı hüquq normalarına ona görə uyğun gəlir ki, bunu dövlət tələb edir.

Cəmiyyətdə hüquq sisteminin fəaliyyətində hüququn tətbiqi şəraiti, başqa sözlə, konkret hüquq normalarının tətbiq olunması xüsusiyyətlərindən asılı olan şərait mühüm rol oynayır. Hüquq sosiologiyasında onlar **hüququn tətbiqi aspekti** adlandırılır. Hüququn tətbiqi aspekti üç qrupa ayrılır.

1. Hüququn tətbiqinin **sosial aspekti** cəmiyyətin sosial strukturunun xüsusiyyətləri və sosial tərkibi ilə, eləcə də onun bəzi xarakteristikası ilə əlaqələndirilir. Hüququn tətbiqinin az əhəmiyyət kəsb etməyən aspekti, eləcə də ayrıca insanların və bütövlükdə cəmiyyətin dövlətə münasibətidir. Əgər bu münasibət neqativdirsə, əhəlinin davranışında etiraz nəzərə çarpır, bu isə hüququn effektivliyini azaldır.

2. Qanunun aydın və dəqiq ifadəsi **hüququn tətbiqi aspekti** ilə bilavasitə münasibəti əks etdirir. Hüquq normalarının tərkibini təşkil edən anlayışların eyni məna kəsb etməməsi, hüququn müxtəlif normaları arasında ziddiyyətlərin olmaması, qanunda hüquq normalarının həyata keçirilməsi qaydasının qeyd edilməsi və s. digər bu kimi cəhətlər hüququn tətbiqi aspektinin mühüm hissəsini təşkil edir.

3. Hüququn tətbiqinin **psixoloji aspektinə** hüquq norması ilə formalaşan motivləri, eləcə də müsbət və mənfi stimulların mövcudluğunu aid etmək olar. Hüquq norması nəinki imtinaedici, həmçinin təhrikedici funksiyaları yerinə yetirə bilər. Birinci halda hüquq norması fərddə müəyyən hərəkətdən imtina etməyi formalaşdırır. Məsələn, qətlə görə bu və ya digər cinayətlə bağlı cinayət cəzası insanı etdiyi hərəkətdən çəkinməyə məcbur edir. İkinci halda əksinə, hüquq norması müəyyən hərəkətləri icra etməyə təhrik edir (nə qədər neqativ hərəkətlərlə nəticələnsə də). Məsələn, vergi ödəməməyə görə, qanun qarşısında məsuliyyəti buna aid etmək olar. Stimullar isə hüququn tətbiqi aspekti nöqtəyi-nəzərdən ikinci dərəcəli rol oynayır. O, motivləşməni möhkəmləndirir və ya zəiflədə bilər. Lakin müsbət münasibətin formalaşdırılması baxımdan çox əhəmiyyətlidir.

Bir sözlə, qanunvericilik sosiologiyası, bütövlükdə isə hüquq sosiologiyası digər elmlərlə yanaşı, qanunvericinin həlli tələb edilən problemli şəraitin mahiyyətini dərk etmək imkanlarını genişləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Фролов С.С. Основы социологии. М., 1997.
2. Юридическая социология. М., 2000.
3. Емельянов Т.А., Москалев Т.В. Юридическая социология. Екатеринбург, 1995.
4. Əfəndiyev M. Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi. Bakı, 2012.
5. История политических и правовых учений. Под ред. О.Э.Леуста. М., 1997.
6. Социологический энциклопедический словарь. М., 1998.
7. Əfəndiyev M. Sosiologiya. Bakı, 2013
8. Политология: Энциклопедический словарь. М., 1993

ГАСАНАЛИЕВ ЗЕЙНАЛ МАДАТ оглы

АФАНДИЕВ МЕДЖИТ АХМЕД оглы

ПРАВО В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается право как конкретная область социологии, анализируются сущность, назначение и функции социологической юриспруденции. Также уточняются содержание и значение основных современных концепций, которые пересмотрены в правильном социологическом контексте, а также уточняется предмет правовой социологии, концепции предметной и правовой социализации.

Ключевые слова: право, социология, социализация, функция, правовые нормы, право

UOT 32 (092)

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİ

XÜLASƏ

Heydər Əliyevin bu dövrdəki nəzəri və praktiki fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini onun dövlətçilik fəlsəfəsi, milli-mənəvi və ideya-siyasi dünyagörüşü təşkil edir. Heydər Əliyevin ideya və fikirləri, həyata keçirdiyi siyasət Azərbaycan şəraitində inzibati-amirlik sistemindən yeni cəmiyyətə keçidin elmi-nəzəri əsaslarını yaratmışdır. İmperiya və sosialist sistemindən azad olaraq müstəqillik yolu tutmuş, lakin region və dünya güclərinin üst-üstə düşməyən, kəşşən maraqları ilə üz-üzə qalmış, qloballaşan dünyada öz yerini axtaran, maraqlarını qorumağa çalışan gənc Azərbaycan Respublikası üçün Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi əsl fəaliyyət strategiyası oldu. Uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli-mənəvi köklərindən ayrı salınmış, milli və dövlətçilik maraqları tapdanmış Azərbaycan xalqının özünəqayıdış və özünütəsdiqində Heydər Əliyevin əməli fəaliyyəti və ideya-siyasi baxışlarının çox böyük rolu oldu.

Açar sözlər: *ümummilli lider, dövlətçilik, müstəqillik, suverenlik, demokratikləşmə, milli-mənəvi dəyərlər, siyasi proses*

Ötən illərin çox mühüm nəticəsi və ən böyük təcrübəsi Azərbaycanda dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlətin, Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasıdır. Bu, şübhəsiz ki, bizim ən böyük və başlıca nailiyyətimiz hesab olunmalıdır.

Bu gün biz fəxrlə deyə bilərik ki, Azərbaycan xalqı dünyaya Heydər Əliyev kimi rəhbər və müdrik bir şəxsiyyət bəxş etmişdir. Bütün həyatını xalqının firavan gələcəyinə həsr etmiş Heydər Əliyevin dövlət xadimi kimi zəngin fəaliyyəti Azərbaycanın tarixində dərin iz buraxaraq əsl dövlət idarəçiliyik nəzəriyyəsinə çevrilmiş və bu nəzəriyyənin layiqli məktəbi kimi formalaşmışdır. Çünki onun siyasi fəaliyyəti də, lider şəxsiyyəti də Azərbaycan tarixinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Hər bir azərbaycanlının taleyində Heydər Əliyev dühasının bir işarəsi vardır. Heydər Əliyev dühasının gücü onun elmi əsaslarasöykənən nəzəriyyəsi,

bütün varlığı ilə xalqına, vətəninə bağlı olan portreti idi. O, ilhamını, gücünü, qüdrətini xalqından alır, fəaliyyətinin bütün məqamlarında dövlətin milli maraqlarını ön plana çəkirdi. Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyinin vəzifə pillələrində özünün hədsiz zəhmətsevərliyi, tükənməz enerjisi və nadir idarəçilik qabiliyyəti sayəsində irəliləyir, başladığı bütün işlərdə böyük uğurlar qazanırdı [4, 5, 6].

Bu gün biz tam əsasla və həm də iftixarla deyə bilərik ki, bu dövləti müstəqilliyimizin bərpasından bu günə qədər keçən müddət ərzində qarşılaşdığımız böyük çətinliklərə baxmayaraq, məhz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin zəkası, onun böyük təşkilatçılıq fəaliyyəti, yeritdiyi müdrik siyasət sayəsində qura bildik. Odur ki, Azərbaycan xalqının, müstəqilliyimizin, dövlətçiliyimizin mənafeyinə uyğun olan bu siyasət Azərbaycan dövlətini qoruyub möhkəmləndirmək və daha da inkişaf etdirmək üçün mütləq şəkildə davam etdirilməlidir. Əgər belə olmazsa müstəqilliyimiz yenidən böyük çətinliklərə məruz qala bilər.

Keçən illərin ən mühüm nailiyyətlərindən biri də müstəqilliyimizə olan inamın möhkəmləndirilməsi, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilas edilməsi oldu. Belə ki, biz bu dövləti boş pafosdan qurmamışıq. Hər şeydən əvvəl bu dövlət dünya təcrübəsinə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq qurulmuşdur. Eyni zamanda biz onu ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin göstərdiyi yolla gedərək, milli-mənəvi dəyərlərimizə, tarixi nailiyyətlərimizə söykənərək qurmuşuq. Ona görə də bu cəhət çox böyük əhəmiyyətə malikdir [2, s.16].

Bizim dövlətçilik ənənələrimiz çox tarixi köklərə söykənir, idarəçilik mədəniyyətimiz qədim və həm də zəngindir. Ona görə də bu dövləti qurarkən və müstəqilliyimizi yenidən bərpa edərkən biz dövlətçilik ənənələrimizə söykənmişik və bu sahədəki zəngin təcrübədən bəhrələnmiş və uzun illər ərzində istifadə etmişik.

Doğrudur, biz bu keçid dövründə çox böyük mərhumiyyətlərə məruz qalmışıq. Bu, şübhə doğurmur. Bizim dilimiz, dinimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz sıxışdırılmış, nə qədər repressiyalar olmuş, xalqımızın başına müsibətlər gətirilmişdir. Lakin bütün bunlarla yanaşı, həmin bu illərdə böyük tərəqqi və yüksəliş də olmuşdur. Elmimiz, təhsilimiz, mədəniyyətimiz inkişaf etmişdir. Bu tərəqqi məhz Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladıqdan sonra çox sürətlə getmişdir [25, s. 20].

Azərbaycanın XX əsr tarixinin mürəkkəb və taleyüklü hadisələrlə müşahidə edilən son qərinəsi Ümummilli lider, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu öndərin dövlət idarəçiliyinin

nəzəriyyə və təcrübəsinə, dövlət quruculuğuna, idarəçilik sənətinə gətirdiyi yeniliklər bütün dövrlər üçün əhəmiyyətlidir. Çünki Heydər Əliyevin müstəqillik dövründəki fəaliyyəti ilə əvvəlki rəhbərlik dövründəki fəaliyyəti arasında üzvü əlaqə vardır. Belə ki, əgər biz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrə nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycanın siyasi tarixində yeni bir mərhələ olmuş bu dövrdə xalqımızın həyatı və taleyi ilə bağlı olan çox məsələlərə yeni ideoloji konseptual yanaşmaların əsası qoyulmuş oldu. Burada gələcəyə tuşlanmış bu strateji xətdə başlıca olaraq birinci növbədə əsas vasitə kimi tənəzzülə uğramış iqtisadiyyatın tezliklə dirçəldilməsi, Azərbaycanın təbii ehtiyatlarından iqtisadi, təhsil, elm və mədəni potensialından xalqın bəhrələnməsi üçün əlverişli şərait yaradılması ön plana çəkildi.

Bu müddət ərzində dövlət idarəçiliyi sistemində çox qabiliyyətli, milli ruhlu kadrlarımız yetişdi. Bu gün müstəqil Azərbaycanı Respublikası 18 il ərzində bu nailiyyətlərə, uğurlara gəlib çıxıbsa, müəyyən zaman kəsiyində xalqımız bu qədər müsibətlərlə üzləşməyənə, iqtisadiyyatımıza dəyən zərbələr baxmayaraq biz bütün bu nailiyyətləri əldə edə bildiksə, demək ki, bunlar onun nəticəsidir ki, məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün o illər ərzində milli ruhlu ziyalılar, potensial kadrlar yetişdirilmişdi [22, s.68].

1993-cü ildə Azərbaycana rəhbərliyi yenidən öz üzərinə alan böyük siyasətçi Heydər Əliyevin zəngin dövlət idarəçilik təcrübəsi, böyük idarəçilik məharəti nəticəsində Azərbaycan onun üzləşdiyi fəlakətlərdən, məhv olmaq təhlükəsindən, etnik parçalanmalardan xilas edildi, sabit sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf yoluna qədəm qoydu və qısa bir zamanda çox böyük nailiyyətlər qazandı. Heydər Əliyev siyasətini dövrün, zamanın ruhuna uyğun yaradıcılıqla davam etdirən cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan sürətlə inkişaf edərək bütün sahələrdə yeni uğurlar qazanır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bizim üçün elmi prinsiplərə və zəngin intellektual potensiala əsaslanan mükəmməl bir dövlətçilik konsepsiyası yaratmış, dövlət idarəçiliyi sahəsində dərin elmi-nəzəri və praktiki irs qoymuşdur. Heydər Əliyev siyasətinin həddləri təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmır. O, bütövlükdə türk dünyasının böyük dövlət xadimi, eyni zamanda müasir dövrdəki dövlətçiliyin yeni tipologiyasının əsasını qoyanlardan biri idi. Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik təcrübəsi bu gün də dünyanın bütün siyasi sferalarında ifadə olunur, hörmətlə qarşılanır və yüksək qiymətləndirilir [2, s.110].

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi xarici siyasətin əsasını ilk növbədə milli müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq hüquq normalarına, dövlətlərin hüquqlarına, dövlət sərhədlərin bütövlüyünə və toxunulmazlığa hörmətlə yanaşılması, bütün mübahisəli məsələlərin sülh və danışıqlar yolu ilə həll edilməsi, qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaşlıq yaradılması, dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması prinsipləri təşkil etdiyi bütün dünya qarşısında bəyan edildi [13, s.71].

Müstəqillik illərində Heydər Əliyevin hazırladığı daxili siyasətin əsasını isə ölkənin hər bir vətəndaşına azad, sərbəst yaşamaq hüquqlarını təmin etmək və öz rifahını yaxşılaşdırmaq imkanları yaratmaq təşkil etdi. Bu siyasətin əsas mahiyyətində iqtisadi islahatlar, bazar iqtisadiyyatının bərqərar olması, iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası kimi prioritet sahələr də dururdu [6, s.143].

Heydər Əliyevin hazırladığı dövlətçilik konsepsiyası ölkə vətəndaşlarının qanun qarşısında bərabərliyini, ölkənin maddi və mənəvi dəyərlərindən bəhrələnmək və qabiliyyətinə görə bütün sahələrdə təmsil olunmaqda onlara bərabər imkanların yaradılmasını nəzərdə tuturdu [4, s.12].

Heydər Əliyevin gərgin əməyi, qətiyyəti, fitri idarəçilik qabiliyyəti və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində Azərbaycan keçmiş ittifaqın geridə qalmış əyalətindən bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edən, yüksələn respublikaya çevrildi. Ümummilli lider öz tarixi missiyasını həm də artıq o dövrdə xalqın daxilində oyanmaqda olan milli ruhun yüksəlişini təmin etməkdə görürdü. Heydər Əliyevin sovet siyasi arenasında rəhbərliyə gəlməsi ilə sanki Azərbaycanda milli özünüdərk hissi gücləndi və bütün ideoloji maneələri dəf edərək müstəqil düşüncəyə, dövlətçilik təfəkkürünə yol açılmış oldu [20, s. 39].

Bu dövrlə bağlı akademik R.Mehdiyev qeyd edir: "Heydər Əliyev yaxşı başa düşürdü ki, mahiyyətə gələcəyə yönəlmiş inkişaf strategiyasında əsas vasitə iqtisadiyyatın tezliklə dirçəlməsi, Azərbaycanın təbii ehtiyatlardan, iqtisadi, təhsil, elm və mədəniyyət potensialından xalqın bəhrələnməsi üçün ən əlverişli şərait yaradılmasından ibarətdir" [21, s.86].

Heydər Əliyevin yeritdiyi siyasətin dərinliyi və uzaq hədəflərə hesablanması səbəbi onun dərin elmi prinsiplər üzərində qurulmasında və zəngin intellektual potensiala söykənməsində idi. O, öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni, mütərəqqi nailiyyətlərindən faydalanırdı. Ümummilli lider hələ o zaman Azərbaycan

üçün nicat yolunu xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsində görür, məhz buna görə də respublikada elmin-təhsilin inkişafı üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirirdi (19, s.46).

Heydər Əliyevin o dövrdəki fəaliyyətinin mühüm strateji uğurlarından biri xalqın gələcəyini nəzərdə tutan güclü kadr potensialının, o cümlədən nadir ixtisaslar üzrə mütəxəssislər bazasının yaradılması idi. Ulu öndər yaxşı hesab edirdi ki, cəmiyyətin tərəqqisinə, elmin, mədəniyyətin inkişafına təsir göstərən ən qüdrətli vasitələrdən biri də təhsildir. Bəşəriyyətin çoxəsrlik təcrübəsi göstərir ki, elmə, təhsilə qiymət verməyi bacaran xalqlar və dövlət başçıları öz ölkələrinin sürətli inkişafını təmin etmiş olurlar [13, s.116].

Bu dövrdə Heydər Əliyevin çoxcəhətli fəaliyyətinin bir istiqamətini də Azərbaycanın şöhrətinin artırılması, onun dünyada tanınması, elm və mədəniyyətimizin, tarixi adət-ənənələrimizin, tanınmış şəxsiyyətlərimizin təbliği təşkil edirdi. Bu çox mühüm işlərin əhəmiyyəti onda idi ki, bunlar xalqımızda milli qürur, fənlili mənlilik şüuru oyadır, azadlıq, müstəqillik duyğularının baş qaldırmasına şərait yaradırdı.

Öz xalqını və dilini dərinləndirən Heydər Əliyev rəhbərliyə gələn ilk günlərdən başlayaraq respublika iqtisadiyyatı və mədəniyyətinin yüksəlişi, xalqın güzəranının yaxşılaşmasına çalışdığı kimi ana dilimizin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi və inkişafına da daima xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdi. Məhz Heydər Əliyevin iradəsi və qətiyyəti sayəsində 1978-ci ildə Azərbaycan dili dövlət dili kimi Konstitusiyada təsbit olundu [12, s.56].

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik dövrünün ikinci mərhələsi nə qədər təlatümlü, ziddiyyətli, ictimai-siyasi gərginliklərlə səciyyələnən bir dövrə təsadüf etsə də, ona məxsus olan siyasi müdriklik xüsusiyyətləri, illərlə toplanmış böyük dövlətçilik təcrübəsi, iradə yenilməzliyi və ən başlıcası doğma vətəninin düçar olduğu bəlalardan xilas etmək istəyi ölkəmizi sürətlə fəlakətə sürükləyən təhlükəli proseslərin qarşısını almağa, xalqın müstəqilliyə, azadlığa, firavan gələcəyə inamını qaytarmağa qadir olan əmil kimi özünü təsdiqlədi. Bu illərin ən mühüm nəticəsi, hər şeydən əvvəl müstəqilliyimizin dönməz, əbədi xarakter alması, erməni təcavüzünün qarşısının alınması və ölkəmizin ərazi bütövlüyünü təmin etmək uğrunda apardığımız mübarizənin real bəhrələr astanasına gəlib çatmasına nail olması idi. Digər mühüm nəticə isə ondan ibarət idi ki, qeyd olunan mərhələdə yaradılmış sabit siyasi durum, mənəvi-psixoloji iqlim şəraitində Azərbaycanın gələcək milli inkişaf strategiyası

müəyyənləşdirilmiş, bu sahədə həyatı əhəmiyyət kəsb edən bir çox diqqətləyiq tədbirlər həyata keçirilmişdir [6, s.52].

Heydər Əliyevin bu dövrdəki nəzəri və praktiki fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini onun dövlətçilik fəlsəfəsi, milli-mənəvi və ideya-siyasi dünyagörüşü təşkil edir. Heydər Əliyevin ideya və fikirləri, həyata keçirdiyi siyasət Azərbaycan şəraitində inzibati-amirlik sistemindən yeni cəmiyyətə keçidin elmi-nəzəri əsaslarını yaratmışdır. İmperiya və sosialist sistemindən azad olaraq müstəqillik yolu tutmuş, lakin region və dünya güclərinin üst-üstə düşməyən, kəsişən maraqları ilə üz-üzə qalmış, qloballaşan dünyada öz yerini axtaran, maraqlarını qorumağa çalışan gənc Azərbaycan Respublikası üçün Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi əsl fəaliyyət strategiyası oldu. Uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli-mənəvi köklərindən ayrı salınmış, milli və dövlətçilik maraqları tapdanmış Azərbaycan xalqının özünəqayıdış və özünüdəyərliyi Heydər Əliyevin əməli fəaliyyəti və ideya-siyasi baxışlarının çox böyük rolu oldu [31, s.147].

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi milli dövlətçiliyimizin ideya əsasını, milli ideologiyanın əsasını məhz Heydər Əliyev yaratmışdır. O, müstəqil milli dövlət quruculuğunun ideoloji əsaslarının yaradılmasının zəruriliyi ilə bağlı deyirdi: "Bizim milli ideologiyamızın konsepsiyası olmalıdır. Şübhəsiz ki, bu konsepsiya tarixi keçmişimizin, milli, mədəni, dini ənənələrimiz üzərində qurulmalıdır. Biz XX əsrdə cürbəcür mərhələlərdən keçdik, ayrı-ayrı ideologiyaların təsiri altında qaldıq. İndi xalqımız hər cəhətdən azaddır. Ona görə də lazımdır ki, ümumiyyətlə, düşünən beyinlərimiz, alimlərimiz və o cümlədən, təhsil sahəsində çalışan müəllim ordusu milli ideologiyamızın formalaşması üçün öz fəaliyyətini göstərsin. Bu ideologiyayı qurmaq, yaratmaq, təşkil etmək, eyni zamanda əməli surətdə həyata keçirmək lazımdır" [3, s.10].

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə başlıca qayəsini müstəqillik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, ədalətçilik, demokratiya, milli tərəqqi, dünyəvilik kimi ümumbəşəri dəyərlər təşkil edən yeni bir ideologiyanın əsası qoyulmuşdur. Heydər Əliyev nəinki müstəqil Azərbaycan müstəqil dövlətinin yaradılması konsepsiyasını işləyib hazırlayıb həyata keçirdi, eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında səfərbər edən milli təlim - azərbaycançılıq ideologiyasını da yaratdı. Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni bir məzmun verərək onu bütöv bir xalqın - bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan bütün soydaşlarımızın və

həmvətənlərimizin milli birlik platformasına və milli ideologiyasına çevirdi [9, s.72].

Heydər Əliyev üçün azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyətini təşkil edən əsaslardan biri də milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi idi. O, qeyd edirdi ki, bizim milli ideologiyamızın konsepsiyası tarixi keçmişimizi, milli, mədəni, dini ənənələrimizi əks etdirməli, bu dəyərlərin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə xidmət etməlidir. «Milli mənsubiyyət hər bir insan üçün onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam». Bu ifadələr Heydər Əliyevin milli-mənəvi aləmini göstərən və öz milli köklərinə bağlılığını sübut edən tarixi bir bəyanat idi [4, s.14].

Azərbaycanda dövlət idarəetmə sisteminin islahatlarının kompleks təminat mexanizmi yaradılmalı, başlıca inzibati dəyişiklikləri, xüsusi halda icra hakimiyyəti orqanları sisteminin, dövlət qulluğunun, inzibati-ərazi quruluşunun, dövlət idarəetməsinin ayrı-ayrı sferalarının transformasiyasını özündə əks etdirməli idi [11, s.97].

Bütün bunları nəzərə alaraq Heydər Əliyev 1998-ci il dekabr ayının 29-da «Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetmə sisteminə islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında» fərman imzaladı ki, bu da səmərəli dövlət idarəetmə sisteminin formalaşdırılması istiqamətində aparılan islahatların başlanğıcını qoydu. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında komissiya dövlət idarəetmə sisteminin islahatlarının Konsepsiya layihəsini işləyib hazırladı. Bu konsepsiyada Azərbaycanın dövlət idarəetmə sisteminin müasir vəziyyəti təhlil olunaraq mövcud çatışmamazlıqlar aşkara çıxarılmış və dörd istiqamət üzrə islahatların aparılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdı (dövlət xərclərinin idarə olunması sisteminin yenidən qurulması; audit sisteminin islahatı; dövlət idarəetmə sisteminin (inzibati dövlət qulluğu) islahatı; hüquq və məhkəmə sisteminin islahatı). Konsepsiyada icra hakimiyyəti sisteminin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqaməti və bu məqsədlə yerinə yetirilməli olan işlərin məzmunu, islahatların hüquqi təminatı, Nazirlər Kabinetinin rolu və funksiyalarının təkmilləşdirilməsi, dövlət müəssisələrinin və dövlət mülkiyyətinin idarə olunması, peşəkar dövlət qulluğunun formalaşdırılması məsələləri öz əksini tapmışdı [30, s.135].

Aydındır ki, həyata keçirilən islahatlar dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsini, dayanıqlı iqtisadi artım üçün şəraiti, sosial vəziyyətin yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun azaldılmasını, demokratik institutların hərtərəfli inkişafının təmin etməli idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Adiloğlu-2007
2. Abdullazadə F. – Heydər Əliyev siyasi portret. Bakı 1998-ci il.
3. Heydər Əliyev – Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı. 2001-ci il.
4. Heydər Əliyev – Müstəqil Azərbaycan hüquqi dövlət quruculuğu, demokratiya və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inamla irəliləyir. Bakı 2002-ci il.
5. Heydər Əliyev – Müstəqilliyimiz əbədidir. III cild, Bakı 1998-ci il.
6. Heydər Əliyev – Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bakı 2000.
7. Əliyev H. Qafqaz Müsəlmanlarının qurultayında nitq. 30 sentyabr 1998. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 17 c. Səh, 391-408
8. Əliyev H. Bakıda akkreditə olunmuş diplomatik korpusun üzvlərinin səfirlərinin beynəlxalq təşkilatlarının nümayəndəliklərinin toplantısında çıxışı. (20 oktyabr 1998). Müstəqilliyimiz əbədidir. 18 c. Səh, 83-90
9. Əliyev H. Mənaqişə tezliklə həll olunmalıdır. Respublika Prezidenti ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrlərini qəbul etmişdir./Azərbaycan qəzeti. 1997, 7 noyabr
10. Əliyev İ. İqtibaslar və təhlillər. Bakı-2008, səh, 328
11. “Əsrin müqaviləsi”. Bakı-1996
12. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin formalaşması // Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. Bakı: 2003.
13. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərinin müəyyənəlməsi//Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı: 2005
14. Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları. Bakı-2004. Siyasət: səh, 603
15. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasi. Bakı-Azərbaycan-2005. səh, 752
16. Həsənov Ə. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı-Azərbaycan-2005, səh 590
17. İbadov N. Müqayisəli politologiya. Bakı, AzTU-2010, səh, 221
18. Mehdiyev R. Yeni siyasət: inkişafa doğru. II cild. Bakı-Azərbaycan-2008, səh-440

19. Mehdiyev R. Azərbaycan qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı-XXI əsr yeni nəşrlər evi-2005, səh, 494
20. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyası. // Dırçəliş- XXI əsr, Bakı-2008. № 118-119, səh, 9-33
21. Xəlilov X. – Heydər Əliyev-75. bakı 1998-ci il.
22. Orucov Hidayət – Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı 2001.
23. Ramiz Mehdiyev. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı: “Azərbaycan” qəzeti, 2006 (“Azərbaycan” qəzetinin “Azərbaycanın özü qədər əbədi” silsiləsindən nəşr etdirdiyi III kitab)
24. Ramiz Mehdiyev. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşüncələr. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2008
25. Ramiz Mehdiyev. Milli məfkurə, milli dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə (II hissə). Bakı: “XXI-Yeni Nəşrlər Evi”, 2007
26. Ramiz Mehdiyev. Yeni siyasət: inkişafa doğru. Bakı: 2006 (“Azərbaycan” qəzetinin “Azərbaycanın özü qədər əbədi” silsiləsindən nəşr etdirdiyi IV kitabı)
27. Ramiz Mehdiyev. Azərbaycan-2003-2008: Zaman haqqında düşüncələr. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009
28. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ümumxalq tələbinə çevirilmişdi. “Yeni Azərbaycan” № 29 (203). 16.04.1997
29. Hikmət Babaoğlu. Ulu öndər Heydər Əliyevin adı təkcə Azərbaycan etnosiyasi coğrafiyası ilə məhdudlaşmır. “Yeni Azərbaycan” № 095 (3029) 23.05.2009
30. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. Bakı, 2010.
31. Hikmət Babaoğlu. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Çinar-çap. Bakı-2010, səh. 568

ТРАДИЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

АННОТАЦИЯ

Важной частью теоретической и практической деятельности Гейдара Алиева в этот период является его философия государственности, национально-нравственного и идеологически-политического мировоззрения. Идеи и идеи Гейдара Алиева, реализованная им политика создали научную и теоретическую основу перехода от административно-эмиратной системы к новому обществу в Азербайджане. Образование государства-нации Гейдара Алиева было реальной стратегией действий для молодежи Азербайджанской Республики, добивающейся независимости от империи и социалистической системы, но стремящейся найти место в глобализованном мире, интересы которого были несовместимы с региона и мировых держав. Практическая деятельность и идеологические и политические взгляды Гейдара Алиева сыграли большую роль в самоопределении и самоопределении азербайджанского народа, которые на протяжении многих лет были отделены от своей национальности и национально-нравственных корней.

Ключевые слова: национальный лидер, государственность, независимость, суверенитет, демократизация, национальные и духовные ценности, политический процесс

UOT 327

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ XARİCİ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİNİN TƏHLİLİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə İran İslam Respublikasının xarici və təhlükəsizlik siyasəti əks olunmuşdur. Beləliklə, məqalədə İranın xarici siyasətinin əsas elementləri, onun qısa, orta və uzunmüddətli hədəfləri, həmçinin xarici siyasətə təsir edən amillər (coğrafi, iqtisadi, demografik) vurğulanır. Eyni zamanda, məqalədə İranın təhlükəsizlik maraqları, təhlükə nəzəriyyəsi və milli təhlükəsizlik strategiyaları öz əksini tapır.

***Açar sözlər:** İran, xarici siyasət, təhlükəsizlik maraqları, milli təhlükəsizlik strategiyası*

İİR-in konstitusiyasının 152-ci maddəsində qeyd olunur: “İİR-in xarici siyasəti sülhü, müstəqilliyi, ərazi bütövlüyünü qorumağa, bütün müsəlmanların hüquqlarını müdafiə etməyə, qonşularla mehriban, sülh münasibətlərini inkişaf etdirməyə əsaslanır”.

İran xarici siyasətinin məqsədləri isə aşağıdakılardan ibarətdir.

✓ Qısa müddətli məqsəd Respublikanı, ərazi bütövlüyünü qorumağı, milli siyasəti, inkişaf və iqtisadi yayılmanı nəzərdə tutur.

✓ Orta müddətli məqsəd İslam hüququnu və müsəlmanları qərb müstəmləkəçiliyindən müdafiə etməyi nəzərdə tutur.

✓ Uzun müddətli məqsəd İslam ölkəsi yaratmağa hədəflənib.

İran xarici siyasətinin formalaşmasına təsir edən bir sıra faktorlar vardır:

1) İranın coğrafi ərazisi. İran Mərkəzi Asiya və Rusiya ilə ümumi sərhədlərə malikdir və Oman və Ərəb körfəzləri, Hörmüz boğazına nəzarət edir. İran Avrasiyanın mərkəzində yerləşir və Fars körfəzi və Xəzər dənizi kimi iki zəngin resurslu yerə çıxışı vardır. İran Yaxın Şərq tarixində imperial güc kimi mühüm rol oynamışdır. Həmçinin, dünyanın ən böyük təbii qaz istehsalçılarından biridir.

2) İnsan faktoru (demoqrafik). Aparılan təhlillərə əsasən 2030-cu ildə İran əhalisi körfəz ölkələrinin ümumi əhalisindən çox olacaq. Nəticədə, İran əhali göstəricisinə görə digər ölkələr arasında üstünlüyə malik olacaq.

3) İqtisadi faktor. İranın zəngin enerji resursları onun xarici siyasətində mühüm təsiredici faktor kimi istifadə olunur. İran neft ehtiyatlarına görə dünyada IV yeri tutur. OPEC daxilində isə Səudiyyə Ərəbistanından sonra II böyük neft istehsalçısıdır. Rusiyadan sonra isə İran təbii qaz ehtiyatlarına görə dünyada II yeri tutur [1, s.203].

İran İslam Respublikasının xarici siyasəti aşağıdakı elementlərə əsaslanır.

1. Xalqın maraqları,
2. Vahid sistemin süqutu,
3. Yeni dünya iqtisadiyyatında effektiv rola malik olmaq,
4. İran xarici siyasəti və beynəlxalq münasibətlər arasında qırmızı xətti müəyyənləşdirmək,
5. Qonşu ölkələrlə, xüsusən, İraq və Əfqanıstan, ərəb ölkələri ilə əlaqələri dəstəkləmək,
6. İranın nüvə proqramı ilə bağlı dialoqu davam etdirmək [4, s.140].

İranın təhlükəsizlik maraqları.

11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın Əfqanıstanı işğal etməsi ilə İran başa düşürdü ki, yaxın vaxtlarda regionda vəziyyət dəyişəcək. Nəticədə, geosiyasi yerləşməsinə əsasən o, öz təhlükəsizlik maraqlarını nəzərdən keçirdi. Qərbdə İraqda ABŞ və İsrail qüvvələri var. Şərqdə Pakistan və Taliban Əfqanıstanı mövcuddur. Şimalda NATO üzvü olan və İsraillə əməkdaşlıq edən Türkiyə var. Beləliklə aşağıdakı ölkələrlə münasibətdə Tehranın regional maraqlarına nəzər salaq.

1) İraq. 2003-cü il İraqın işğalından sonra yeni İraq rejiminin maliyyə, siyasi və hərbi cəhətdən ABŞ tərəfindən dəstəklənməsi İranın regionda təsirini məhdudlaşdıracaqdı.

2) İsrail. İsrailin ABŞ-la müttəfiq olması, İranın nüvə proqramına qarşı çıxması onunla ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Lakin İran heç də İsraillə birbaşa hərbi konfliktə girmək niyyətində deyildir.

3) Pakistan. 1979-cu il inqilabına qədər İran-Pakistan münasibətləri yaxşı olsa da, sonra vəziyyət dəyişir. Əfqanıstanın işğalı, Pakistanın nüvə silahı əldə etməsi, 11 sentyabr hadisəsindən sonra ABŞ-la əməkdaşlığın güclənməsi İranın Pakistana qarşı münasibətlərinin korlanmasına səbəb olmuşdur. Lakin İran Cənub-Şərqi Asiyada sabitliyin qorunmasını özünün vacib strateji məqsədi sayır. Məsələn, o, Hindistanı təbii qazla təmin etmək məqsədini Pakistanla əlaqələri yaxşılaşdırmadan edə bilməz. Ona görə də

Tehran hər iki keçmiş Böyük Britaniya müstəmləkəsi olan bu ölkələrlə münasibətləri inkişaf etdirməyə səy göstərir.

4) Türkiyə. Türkiyənin NATO üzvü olması, ABŞ və İsrailə müttəfiqliyi, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz, Xəzər regionunda həyati maraqlara malik olması İranın onunla hədəflərinin toqquşmasına səbəb olur [5].

İranın təhlükə fərziyyəsi.

✓ Ali dini lider Ayətullah Əli Xomeyni belə bəyan edir ki, Birləşmiş Ştatlar İslam inqilabını qəbul etmir və onu rejimə qarşı daxili müxalifət, iqtisadi sanksiyaların tətbiqi ilə devirmək istəyir.

✓ İran liderləri belə hesab edir ki, ABŞ Fars körfəzi və qonşu ölkələrdə hərbi bazalarını yerləşdirməklə İrandan ABŞ-a qarşı hər hansı mənfi hərəkət görərsə, ona hücum etmək məqsədi daşıyır.

✓ İran liderləri belə qəbul edirlər ki, ABŞ sünni ərəb rejimlərinə və hərəkətlərinə yardım etməklə radikal sünni İslam qrupları terror təşkilatlarının güclənməsinə şərait yaradır.

İranın milli təhlükəsizlik strategiyasının alətləri.

1) Müttəfiq rejim və qruplara yardım etmək. İran öz müttəfiqlərinə, məsələn Suriyada prezident Bəşər Əl-Əsəd rejiminə, Livan Hizbullahına, Həməsə, İraqdakı şiiələrə silah, hərbi yardımla kömək edir. Həmçinin, o, İsrailə qarşı çıxan sünni fələstinlilərə də yardım edir.

2) Digər siyasi fəaliyyətlər. İranın milli təhlükəsizliyi öz müttəfiqlərinə təkcə hərbi yardım etməklə məhdudlaşmır. O, qonşu ölkələrin dəstəyinə nail olmaq üçün birbaşa ödəmələr də edir. Həmçinin, müsəlmanların İranda təhsil olmaları üçün təhsil proqramları qəbul edir. Belə proqramlardan biri Latin Amerikasında tətbiq olunur.

3) Diplomatiya. İranın Xarici İşlər Nazirliyi və xarici ölkələrdəki nümayəndəlikləri aktiv siyasət yürüdür. İran beynəlxalq təşkilatlarda və baş verən proseslərdə iştirak etməyə səy göstərən dövlətlərdən biridir.

İranın Milli Təhlükəsizlik Strategiyası altı aşağıdakı fundamentlərə əsaslanır:

- a. İslam inqilabının və İslam rejiminin qəbul edilməsi və tanınması;
- b. İranın ərazi bütövlüyü və təhlükəsizliyi üçün təminatlar;
- c. İranın təbii ehtiyatlarının çıxarılması və iqtisadi rifaha çevrilməsi;
- d. İranın yaxın ətraf və Yaxın Şərq özəyində (Suriya, Livan, İsrail, Fələstin hakimiyyəti və s.) baş verən hadisələrə təsir və veto hüquqları ilə bağlı "regional hegemonluq";
- e. Aparıcı beynəlxalq statusunun tanınması;
- f. İslam düşərgəsinin liderliyi [7].

Göründüyü kimi İran İslam Respublikasının xarici və təhlükəsizlik siyasəti milli maraqlarının, ərazi bütövlüyünün və suverenliyin müdafiəsinə əsaslanır. O, öz xarici siyasəti vasitəsilə regionda və dünyada aparıcı rola malik olmağa səy göstərir. Həmçinin, realizm nəzəriyyəsinə əsasən dövlətlər hər zaman hakimiyyət uğrunda mübarizə aparırlar, dünya siyasətində daha əsaslı rola malik olmaq istəyirlər və buna uyğun siyasət yürüdürlər. İran İslam Respublikasının təhlükəsizlik siyasəti və milli təhlükəsizlik strategiyası regional hegemonluq, beynəlxalq münasibətlər və hadisələrə vacib təsir göstərmək imkanlarını özündə əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Al-Shboul H.A., Al-Rawashdeh M.S. Iran's foreign policy and the balance of power in the region. Journal of Politics and Law. Vol.6. №4. 2013. pp.200-209
2. Katzman K. Iran's foreign and defence policies. Congressional Research Service. June 2017. pp.61
3. Tarzi A. The Iranian puzzle piece understanding Iran in the global context. Virginia. 2009. pp.116
4. Westermayr J. Realpolitik in Iran Opportunities and challenges. Political Science Journal. Vol.28. 2015. pp.138-161
5. Nasser-Asl M. To obtain or to abstain? Exploring the roots of Iran's nuclear ambitions /[http:// web.mit.edu/IGG/iaqfall04nasser.htm](http://web.mit.edu/IGG/iaqfall04nasser.htm)
6. Rasmussen K.B. The foreign policy of Iran /http://pure.diis.de/ws/files/57883/DIIS_Brief_The_Foreign_Policy_of_Iran_Ideology_and_Pragmatism.pdf
- 7.http://reutinstitute.org/Data/Uploads/PDFVer/20070618%20%20Tensions%20in%20Iran's%20National%20Security%20Strategy_1.pdf

ГЮЛЬМАЛИЕВА ХУМАЙ АДиль кызы

АНАЛИЗ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ И ПОЛИТИКИ БЕЗОПАСНОСТИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАНА

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассказывается о внешней политике и политике безопасности Исламской Республики Иран. Таким образом, в статье освещаются основные элементы внешней политики Ирана, его краткосрочные, среднесрочные и долгосрочные цели, а также факторы, влияющие на внешнюю политику (географическую, экономическую, демографическую). В то же время в статье отражены интересы безопасности Ирана, теория угроз и стратегии национальной безопасности.

Ключевые слова: Иран, внешняя политика, интересы безопасности, стратегия национальной безопасности

ИБРАГИМОВ АЛИМУСА ГЮЛМУСА оглы
Ph.D., Бакинский Государственный Университет
e-mail: ialimusa@mail.ru

УДК 327; 339.9

ТУРЦИЯ И РОССИЯ: ВОЗМОЖНО ЛИ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО?

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются турецко-российские отношения с упором на возрастающую роль «новых держав» в меняющемся глобальном порядке.. Турция, являясь давним членом западного блока и кандидатом на членство в Европейском союзе (ЕС), желает играть более активную роль как независимая держава, как на региональном, так и на глобальном уровнях. Особенность турецко-российских отношений связано с тем, что обе страны имеют имперское наследие и воспринимают себя как решающих региональных и глобальных субъектов, что иногда выходит за рамки их реальных возможностей. Этот элемент несоответствия между ожиданиями и способностью четко различает как Турцию, так и Россию от многих других держав. В то время, когда обе страны сталкиваются с относительным удалением от ЕС и США в результате их более агрессивных внешнеполитических шагов, их соответствующие геополитические взгляды на более высокий международный статус дополняют их партнерство, несмотря на острые разногласия по таким вопросам, как Сирия.

Неудачи в сотрудничестве Турции с США, сильная антиизраильская риторика и «флирт» с Шанхайской организацией сотрудничества вызывают обеспокоенность ее западных союзников. Тем не менее, учитывая давние дипломатические, экономические и военные связи Турции с Западом, хотя и в последние годы Турция проводит более независимый курс внешней политики, особенно перед лицом растущего разочарования процессом членства в ЕС, Турция не намерена полностью отделиться от Запада и отдать приоритет отношениям со своими беспокойными соседями.

Ключевые слова: *Турция, Россия, взаимозависимость, стратегическое партнерство, конфликт*

После многолетних конфликтов и антагонистических отношений между Турцией и Россией в период «холодной войны» на основе ряда двусторонних соглашений, а также на основе свободного регионального интеграционного соглашения в рамках проекта Черноморского экономического сотрудничества (ОЧЭС) за относительно короткий период в два десятилетия сложилось значительное партнерство. Более того, эта связь сложилась в то время, когда США и Европа продолжали служить в качестве основного ориентира для Турции, страны, которая десятилетиями сохраняла свою приверженность таким западным институтам, как НАТО и ЕС, несмотря на серьезные неудачи в отношениях с Брюсселем. Мы считаем, что, несмотря на растущую экономическую взаимозависимость и дипломатические инициативы со стороны президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана и президента России Владимира Путина в последние годы, двусторонние отношения по-прежнему характеризуются значительными элементами конфликта. Хотя продолжение взаимодействия между странами является позитивным событием, мы считаем концепцию стратегического партнерства преувеличением турецко-российских отношений на современном этапе их эволюции. Стратегическое партнерство будет сложно обеспечить до тех пор, пока сохраняются значительные разногласия в геополитических ориентациях и политических взглядах государств.

Одной из ярких черт последних трех десятилетий турецко-российских отношений является углубление многомерного характера экономической взаимозависимости. Рост экономических отношений между Турцией и Россией был глубоким. Значительные отношения развивались в области торговли, инвестиционных связей и строительных работ, а также туризма и потоков рабочей силы. Этот рост произошел и на фоне растущего человеческого и культурного взаимодействия.

Двусторонние экономические отношения имеют три основных аспекта: торговля, инвестиции и туризм. Объем торговли между Турцией и Россией увеличился с 4,5 млрд. долл. США в 2000 году до 33,4 млрд. долл. США в 2012 году. Однако впечатляющее увеличение торговых отношений имеет однобокий характер, поскольку торговый дефицит Турции за последнее десятилетие значительно увеличился. Согласно данным за 2012 год, торговый дефицит Турции с Россией увеличился до более чем 20 миллиардов долларов США.

Второе измерение растущей взаимозависимости между Россией и Турцией - инвестиционный канал. Строительные фирмы Турции в течение последних нескольких десятилетий существенно инвестировали в российский рынок. Общий объем строительных проектов, выполненных турецкими фирмами в период с 1972 по 2012 год, увеличился до более чем 39 млрд. долл. США, большинство из которых были проведены за последнее десятилетие. В этом контексте следует отметить растущее участие частных субъектов в двусторонних отношениях. Хотя прямые иностранные инвестиции занимают относительно низкую долю в двусторонних экономических отношениях, последняя тенденция указывает, что турецкие фирмы начали значительно инвестировать в российские рынки.

Возрастающее экономическое и человеческое взаимодействие также побудило ряд турецких банков открыть новые филиалы в России. Можно утверждать, что важнейшим аспектом возникающей взаимозависимости между сторонами является институционализация двусторонних экономических отношений. Создание Совета сотрудничества высокого уровня в мае 2010 года стало поворотным моментом в отношениях между Россией и Турцией в плане экономических связей, поскольку Объединенная экономическая комиссия составляла одну из трех основ этой новой институциональной структуры. Обе страны также сосредоточивают свое внимание на развитии промышленного сотрудничества в сфере энергетики, металлов и автомобилестроения, а также в финансовом и инновационном секторах.

Третьим аспектом растущей взаимозависимости в отношениях между Турцией и Россией является туризм. В апреле 2011 года вступили в силу безвизовые поездки в течение 30 дней между Россией и Турцией - исторический рубеж, усиливающий взаимодействие на уровне общества, а также подразумевающий взаимное доверие. Благодаря высокому спросу со стороны российских гостей, Турция продлила безвизовый период поездки до 60 дней в мае 2012 года. Масштабы туризма, мобильности рабочей силы и межбрачных отношений - в соответствии с нынешним рисунком примерно в 300 000 человек - отражают растущее человеческое взаимодействие между Россией и Турцией в последние годы. Эти цифры показывают, что отношения выходят за пределы экономической взаимозависимости и все чаще воплощают важные социальные и

культурные компоненты. Глубокий характер отношений подразумевает, что они, вероятно, будут более долговечными.

Соглашение о ЧЭС было подписано в 1992 году. Россия и Турция были основными странами по существу «региональному интеграционному проекту Юг-Юг», что означает, что ни одна из вовлеченных стран, особенно на ранних стадиях становления, не была страной с избытком капитала, способным действовать как двигатель роста для региона в целом. В качестве инициатора проекта ЧЭС особенно важна для Турции. Тургут Озал, тогдашний президент, был ключевым действующим лицом в воплощении этой идеи в 1992 году. После вступления в силу его Устава он стал официальным юридическим лицом как «региональная экономическая организация» 1 мая 1999 года. Содействуя достижению целей экономического сотрудничества и регионализма, ЧЭС стремится внести свой вклад в обеспечение безопасности и стабильности в регионе посредством экономического сотрудничества в качестве основного приоритета.

Ожидалось, что проект ЧЭС создаст определенную экономическую и политическую стабильность и определенную единообразие в экономической политике и нормативных стандартах, создав силу притяжения для прямых иностранных инвестиций из других регионов мира, особенно из соседнего ЕС. Во многих отношениях ОЧЭС похожа на ведущее региональное соглашение Юг-Юг в Латинской Америке, Меркосур. В то же время можно было бы утверждать, что степень институционализации интеграции и координации политики была более глубокой в МЕРКОСУР, чем в ОЧЭС.

ОЧЭС осталась свободной схемой интеграции по нескольким взаимосвязанным причинам. Во-первых, ни одно из ключевых государств, участвующих в проекте, не хотело делегировать национальные государственные полномочия наднациональному органу. В российском случае было очевидно, что делегирование значительной автономии ЧЭС приведет к уменьшению российского влияния. Это было бы неприемлемо для такой глобальной державы, как Россия, которая считает себя региональным гегемоном не только на Черноморском пространстве, но и на постсоветском пространстве. Во-вторых, более институционализированное и жесткое членство в ЧЭС потребует значительного делегирования полномочий наднациональному органу. Сама гибкость ЧЭС позволила ей сосуществовать с ее более формальным, институционализированным

партнером, ЕС, не вызывая серьезных трений или непреодолимых юридических проблем. В-третьих, более глубокий элемент, который ограничивал более формальное и институционализированное взаимодействие между государствами в регионе Черного моря, заключался в отсутствии общих норм. Например, не было достигнуто консенсуса в отношении демократических ценностей и практики в области прав человека, сопоставимых с консенсусом в ЕС. ОЧЭС характеризовалась сосуществованием различных политических режимов. В-четвертых, в регионе отсутствуют финансовые ресурсы для значительных внутрирегиональных трансфертов, канал для большего делегирования автономии и более формальный процесс интеграции.

Общее восприятие ЧЭС в течение двух десятилетий - это проект, который имел ограниченный успех. В рамках межправительственного соглашения регулярно проводятся встречи глав государств. Однако степень политического сотрудничества была довольно ограниченной. Организация также была в значительной степени неспособна вызвать политические изменения и урегулировать крупные межгосударственные конфликты. Долгосрочные конфликты, такие как нагорно-карабахский, не поддались какому-либо механизму разрешения конфликтов. Тем не менее регион был довольно динамичным с экономической точки зрения, о чем свидетельствует взаимозависимость, сложившаяся между странами-членами ЧЭС за последние несколько десятилетий. Хотя Россия и Турция являются основными движущими силами и основными бенефициарами этого процесса, другие соседние государства также выиграли. В этом смысле ЧЭС может рассматриваться как пример процесса интеграции снизу вверх. Торговля, инвестиции и потоки людей могут создать значительный экономический динамизм и взаимозависимость, способствуя стабильности и безопасности, несмотря на отсутствие общих политических норм и сильную региональную идентичность.

По сравнению с ЕС, ЧЭС представляет собой другой стиль интеграции. Другими словами, ЧЭС представляет собой случай гибких границ со слабыми правами, в которых выгода получается главным образом из частных экономических обменов. Напротив, ЕС представляет собой пример жестких границ со значительными перераспределяющими выгодами. Мы можем утверждать, что сложившиеся между Турцией и Россией сильные экономические отношения в значительной степени эволюционировали в результате

ряда двусторонних шагов, встреч на высшем уровне и договоров. ЧЭС косвенно способствовала этому, но не находилась в центре данного процесса.

Феноменальный рост экономической взаимозависимости между Россией и Турцией иллюстрирует степень взаимопроникновения между державами. Тем не менее, отношения все еще не достигают «стратегического партнерства». Критическое различие между двумя странами заключается в расхождении геополитических союзов и интересов. Эта разница между двумя государствами была проиллюстрирована в контексте сирийского кризиса. Однако чрезмерное вовлечение Турции в Сирию также вызывают озабоченность. В сирийском контексте Турция активно добивалась смены режима, чтобы свергнуть президента Башара Асада, который вел жестокую войну против противников своего режима. С другой стороны, Россия поддерживает режим Асада и принцип государственного суверенитета Сирии. Появление самопровозглашенного Исламского Государства Ирака и Леванты (ИГИЛ) еще более осложнило ситуацию как для Турции, так и для России. Расхождения в подходах Москвы и Анкары к радикальным исламистским группам и сепаратизму добавили новое измерение к уже существующей напряженности в отношении двусторонних отношений. Россия весьма критично расценивала мягкое отношение Турции к ИГИЛ. Из Москвы также высказывались критические замечания относительно политики Анкары по курдскому вопросу после прекращения мирного процесса и возобновления вооруженного конфликта с PKK.

Турецко-российские отношения по-прежнему сталкиваются с некоторыми проблемами в связи с военными конфликтами на Кавказе. Например, в случае нагорно-карабахского конфликта Турция и Россия оказались на противоположных сторонах, при поддержке Турцией Азербайджана и политике России, нацеленной на Армению. Роль посредника Турции в различных конфликтных ситуациях приобретает все большее значение для укрепления ее статуса в качестве ключевой региональной силы. Однако эта роль также ограничена сложной региональной динамикой. Учитывая значительное влияние России на Армению, по крайней мере молчаливое одобрение со стороны России имеет решающее значение для подлинного прорыва в нагорно-карабахском конфликте, который в настоящее время представляется маловероятным. В этом отношении

русская стратегия будет в значительной степени зависеть от общего контекста американо-русских отношений. Можно смело утверждать, что углубляющееся экономическое сотрудничество между Турцией и Россией пока не привело к столь же сильному геополитическому партнерству, направленному на разрешение основных продолжающихся конфликтов в регионе. Более того, Турция будет испытывать неудобства с точки зрения разрешения таких конфликтов на Кавказе и своего давнего конфликта с Арменией, если она действует сама по себе и рассматривает Россию на двусторонней основе, а не действует совместно с ЕС, как стран-кандидат и потенциальный член Союза.

В целом, однако, поразительно, что геополитическое соперничество и конфликты, в то же время напряженные отношения серьезно не нарушили глубину двусторонних связей и степень экономической взаимозависимости, сложившуюся в течение последних двух десятилетий. Это свидетельствует о росте экономической взаимозависимости, особенно благодаря поддержке мощных заинтересованных сторон как внутри государства, так и за его пределами. Например, в контексте сирийского кризиса основные различия между правительствами Эрдогана и Путина, создавая значительную политическую напряженность, не привели к фундаментальному сдвигу в турецко-русских отношениях. Сирийский кризис показывает, что установление высокого уровня двусторонних отношений позволяет обеим сторонам разделять экономические проблемы и геополитическое соперничество и избегать негативного распространения определенных разногласий в областях двустороннего сотрудничества. Однако, если расхождения по Сирии будут углубляться дальше, было бы гораздо труднее сократить негативные последствия в экономической сфере. Турция также выразила озабоченность по поводу необходимости сохранения территориального единства Украины и сохранения прав и безопасности крымских татар. Тем не менее, Турция не столь жестко критиковала Россию в отношении кризисов в Крыму и последующих политических волнений в Украине. Более того, отсутствие сотрудничества с США и ЕС в отношении санкций против России вызывало дальнейшую напряженность в уже напряженных отношениях Анкары со своими западными союзниками.

В ответ на западные санкции президент Путин запретил импорт фруктов и овощей из ЕС и весь импорт продовольствия из США.

Анкара отреагировала на запрет, протянув «оливковую ветвь» России. Министр финансов Турции Нихат Зейбекчи подошел к кризису между Москвой и ЕС и США как «возможность» для Анкары. Министр иностранных дел Турции Мевлют Чавушоглу также признал, что Турция не хочет вступать в санкции ЕС против России, и подчеркнул что Москва является важным торговым партнером Турции. Он также призвал другие страны ЕС «реалистично» думать о том, могут ли они обойтись без российского газа, отметив, что «каждая страна должна учитывать свои собственные интересы». Таким образом, к страху стран ЕС и США Анкара воспользовалась запретом на импорт продовольствия из стран ЕС, увеличив экспорт рыбы и мяса в Россию до рекордных уровней.

Еще одной серьезной проблемой для Турции в создании «стратегического партнерства» является асимметричный характер экономической взаимозависимости, построенной между Турцией и Россией на протяжении многих лет. В настоящее время Турция больше зависит от России, учитывая ее сильную зависимость от импортных нефтегазовых ресурсов. Вероятно, степень зависимости России от Турции со временем уменьшилась в результате роста и диверсификации собственного частного сектора, чего не было на ранних этапах перехода к рыночной экономике. Конечно, торговля между двумя странами представляет собой двусторонний процесс, и Турция создает значительные валютные запасы от деятельности своих строительных фирм и большого количества российских туристов, посещающих Турцию. Тем не менее эта структурная асимметрия в экономических отношениях Турции с Россией может, естественно, ограничить переговорные возможности с Москвой.

Усилилась глобальная борьба за доступ к энергоресурсам и контроль над ними. Россия, США, ЕС и Китай являются основными глобальными акторами со значительными интересами и влиянием в Каспийском регионе, в то время как Турция, Азербайджан и Иран являются региональными акторами. Задача, связанная с транспортировкой каспийских энергоносителей на международные рынки еще более усложняет динамику между поставщиками энергии, странами транзита энергии и потребителями энергии, превращая «трубопроводную политику» в неотъемлемую часть великой энергетической игры. В этом отношении Турция становится все более значимой как страна транзита энергии, стремясь стать

«энергетическим центром», критическим для европейской энергетической безопасности.

Критически важной частью этих инициатив является энергетический коридор Восток-Запад, инициированный интенсивным сотрудничеством между Турцией, Азербайджаном, Грузией и США. Энергетический коридор нацелен в первую очередь на транспортировку каспийской и среднеазиатской сырой нефти и природного газа на мировые рынки через безопасные альтернативные маршруты. Основными компонентами этого значительного энергетического сотрудничества являются нефтепровод БТД, газопровод «Шах-Дениз» (Баку-Тбилиси-Эрзурум) и проекты Транскаспийского природного газа и их дополнительная инфраструктура. Завершение строительства трубопровода БТД было особенно значительным, поскольку оно открыло нероссийский маршрут транзита нефти, чтобы доставить не имеющую выхода к морю каспийскую нефть на мировые энергетические рынки.

Россия, как решительный игрок в области энергетической политики, предприняла значительные усилия, чтобы подорвать зарождающийся проект «Набукко», продвигая проект «Южный поток», поддерживаемый Газпромом, в качестве альтернативы. В настоящее время оба проекта отложены. Первоначально проект «Южный поток» был объявлен в 2007 году и направлен на транспортировку российского природного газа европейским потребителям через Болгарию и Сербию в Венгрию и Австрию. Предполагалось, что самый короткий первоначальный маршрут пройдет через континентальные шельфы России, Украины, Румынии и Болгарии. Однако в результате газовых споров с Украиной российские власти начали рассматривать более длительный маршрут, идущий по исключительной экономической зоне Турции, для чего им было необходимо согласие прибрежного государства в соответствии с Конвенцией ООН по морскому праву, так как негативные последствия конфликта между Россией и Украиной показали, что чрезмерная зависимость от одного поставщика и транспортного маршрута стала очень рискованной для европейской энергетической безопасности.

Хотя Турция занимается разработкой международных трубопроводных проектов, она также сталкивается с необходимостью удовлетворения внутренних энергетических потребностей. Недостаточные внутренние поставки Анкары в сочетании с

собственной чрезмерной зависимостью от российского природного газа ставят под вопрос энергетическую безопасность Турции. Несмотря на конкуренцию с Россией в контексте энергетического коридора Восток-Запад, Турция сильно зависит от Москвы за свои собственные внутренние энергетические потребности. Следовательно, он пытается не отчуждать своего огромного соседа, сотрудничая с ним в других энергетических проектах, таких как «Голубой поток». Эта парадоксальная ситуация требует более всеобъемлющей энергетической стратегии для Турции, предполагающей более тесное сотрудничество с первичными глобальными и региональными акторами в поисках более сбалансированных отношений с Россией.

В этом контексте активизируется энергетическое сотрудничество между Турцией и Азербайджаном. В качестве новой энергетической инициативы 26 июня 2012 года Эрдоган и президент Азербайджана Ильхам Алиев подписали межправительственное соглашение о запуске Трансанатолийского трубопровода (TANAP) с первым газовым потоком, ожидаемым в 2018 году. Предполагаемый объем годового газового транспорта - 16 миллиардов кубических метров (млрд куб. м), 6 млрд. куб. м предназначено для внутреннего потребления в Турции, а оставшиеся 10 млрд. куб. м - в Европу. Ожидается, что через 15 лет мощность TANAP достигнет 31 млрд куб. м, что эквивалентно полной мощности Nabucco. Первоначально TANAP имеет более ограниченную сферу действия, но более высокую выполнимость. В середине 2013 года было принято решение о подключении TANAP к Трансадриатическому трубопроводу (TAP) для транспортировки азербайджанского газа в Европу. Из-за ограниченного объема этого проекта, который не полностью устранил альтернативные проекты, TANAP не получил ожесточенной оппозиции, которую Nabucco вызвал у России. Более того, в качестве балансирующего акта, чтобы успокоить Москву, всего через два дня после подписания меморандума о взаимопонимании для TANAP 28 декабря 2011 года, Турция и Россия подписали соглашение об использовании исключительной экономической зоны Турции в Черном море для транзита российского газа в Европу.

Глобальное энергетическое поле очень динамично и в последнее время стало свидетелем резких изменений, появившихся для ключевых игроков, начиная от последствий революции сланцевого газа в США и резкого падения цен на нефть на мировых рынках. В то

время как падение цен на нефть представляет собой серьезную проблему для Москвы, что вызывает серьезные негативные последствия для ее экономики, особенно хорошая новость для Турции заключается в том, чтобы смягчить проблемы дефицита текущих потоков, возникающие главным образом из импорта энергии.

Во время своего визита в Анкару 1 декабря 2014 года президент Путин объявил о решении отложить проект «Южный поток» стоимостью 45 миллиардов долларов. Главный исполнительный директор «Газпрома» Алексей Миллер также сообщил журналистам в Анкаре, что «проект закончился». Это явный признак того, что экономические связи России с Европой еще более затрудняются по мере того, как кризис в Украине сохраняется. Маршрут под Черным морем обеспечил бы «Газпрому» более прямой путь для поставок газа в Европу, план, которому ЕС недавно начал возражать, поскольку это уменьшило бы влияние Украины на Москву. В настоящее время Россия продолжает поставлять газ в Турцию по трубопроводу «Голубой поток», увеличивая поставки на три миллиарда кубических метров в год. В свете этих событий Турция еще раз подтвердила приверженность Анкары TANAP и TAP важнейшими элементами «цепи» Южного газового коридора, а также турецко-российскому энергетическому сотрудничеству.

Еще одна новая область сотрудничества между Турцией и Россией - это область ядерной энергетики. В рамках своей новой стратегии обеспечения энергетической безопасности правительство Турции планирует к 2023 году построить три атомных электростанции. В то время, когда некоторые страны пересматривают свои сценарии ядерной энергетики, турецкое правительство продемонстрировало политическую волю к реализации своих планов в области атомной энергии. В июле 2010 года парламент Турции утвердил законопроект о межправительственном соглашении между Россией и Турцией о строительстве первой в Турции атомной электростанции в Аккую, городе в провинции Мерсин. Соответственно, российская государственная атомная энергетическая компания «Росатом» построит и эксплуатирует атомную электростанцию в Аккую. Первый реактор, как ожидается, начнет выработку электроэнергии в 2019 году. Стратегия ядерной энергетики Турции основана на повышении энергетической безопасности, сокращении выбросов углерода и получения преимуществ передачи технологии. В то время как Россия представила коммерчески

привлекательную сделку, некоторые серьезные проблемы все еще остаются. Турция расположена в зоне, подверженной землетрясениям. В дополнение к сейсмическим рискам также существуют риски утечки радиоактивных отходов, проблем с радиоактивными отходами и хранением, экологических рисков для морской жизни, проблемы безопасности защиты атомной электростанции от террористических нападений, риска аварий и потенциального кризиса распространения. Все это является серьезной проблемой. Существует также серьезная потребность в эффективном надзорном механизме, способном отслеживать каждый этап процесса. Что касается отношений между Турцией и Россией, эта новая сделка будет иметь двойное воздействие. С одной стороны, это укрепит турецко-российские экономические связи и обеспечит еще более 20 миллиардов долларов российских инвестиций в Турцию, а также позволит передавать некоторые технологии. С другой стороны, это сделает Турцию еще более зависимой от Москвы. Тот факт, что россияне будут поддерживать собственность на АЭС после строительства, является важным фактором, подчеркивающим растущую асимметричную взаимозависимость Турции и России.

Заключение

Турецко-российское экономическое партнерство также иллюстрирует пределы возникновения подлинно сильного «стратегического партнерства» между государствами с широко контрастирующими геополитическими перспективами. Это говорит о том, что постоянное углубление связей с Россией очень выгодно для Турции, но должны проводиться в более широких европейских рамках, подчеркивая сохраняющуюся актуальность кандидатуры в ЕС.

Более широкие последствия заключаются в том, что новые альянсы, основанные на значительной экономической взаимозависимости, внося вклад в стабильность и создание прочных партнерских отношений между государствами, также содержат некоторые фундаментальные недостатки. Учитывая характер асимметричной взаимозависимости, лежащей в основе таких союзов, важный рычаг более слабого партнера значительно ограничен по ряду ключевых вопросов или областей политики. В турецко-российских отношениях произошел сдвиг парадигмы от конфликта к конкуренции и, наконец,

к сочетанию конкуренции и сотрудничества. Этот сдвиг отражается в сложной сети отношений, которая все ближе связывает этих исторических соперников. Тем не менее сохраняются политические и геостратегические проблемы раздора, а также асимметрия взаимозависимости, особенно в результате уязвимости Турции в связи с ее высокой энергетической зависимостью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aktürk, Şener. "Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Co-operation over Nuclear Energy." *Insight Turkey* 16, no. 4 (2014): 13–22.
2. Aydın, Mustafa. "Europe's New Region: The Black Sea in the Wider European Neighbourhood." *South East European and Black Sea Studies* 5, no. 2 (2005): 257–283.
3. Baev, Pavel K. *Russia and Turkey in Conflict (Mis)management in the Caucasus. Policy Brief 06/2013.* Oslo: Peace Research Institute Oslo, 2013.
4. Balcer, Adam. "The Future of Turkish-Russian Relations: A Strategic Perspective." *Turkish Policy Quarterly* 8, no. 1 (2009): 79–90.
5. Bourgeot, Remi. "Russia–Turkey: A Relationship Shaped by Energy." *Russie.NEI.Visions*, no. 69 (2013).
6. Cooley, Alexander. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia.* Oxford: Oxford University Press, 2012.
7. Eder, Mine, and Özlem Öz. "From Cross-border Exchange Networks to Transnational Trading Practices? The Case of Shuttle Traders in Laleli, İstanbul." In *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance*, edited by M. L. Djelic and S. Quack, 82–104. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Hill, Fiona, and Ömer Taşpınar. "Turkey and Russia: Axis of the Excluded?" *Survival* 48, no. 1 (2006): 81–92.
9. Kınıklıoğlu, Suat, and Valeriy Morkva. "An Anatomy of Turkish-Russian Relations." *Southeast European and Black Sea Studies* 7, no. 4 (2007): 533–553.
10. Кудряшова Е. Активизация российско–турецких отношений: сущность и перспективы. Московский Государственный Институт Международных Отношений, *Известия*, № 5(26), 2012.

11. Öniş, Ziya. "The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era." *Turkish Studies* 13, no. 2 (2012): 135–152.
12. Примаков Е.М. Турция: новая роль в современном мире. Москва, Российская Академия Наук, 2012.
13. Tekin, Ali, and Paul Williams. *Geo-politics of the Euro-Asia Energy Nexus: The European Union, Russia and Turkey – New Security Challenges*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
14. *Turkish Energy Strategy in the 21st Century: Weathering Uncertainties and Discontinuities*. Task Force Report. Istanbul: Global Relations, Forum, 2013.

**TÜRKİYƏ VƏ RUSİYA: STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ
MÜMKÜNDÜRMÜ?**

XÜLASƏ

Məqalədə dəyişən bir global qaydada "yeni güclərin" artan roluna vurğu ilə Türkiyə-Rusiya münasibətləri araşdırılır. Qərb blokunun çoxdankı üzvü və Avropa Birliyinə(AB) namizəd olan Türkiyə müstəqil qüvvə kimi, regional və global səviyyədə daha aktiv rol oynamaq istəyir. Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin xüsusiyyətləri hər iki ölkənin imperiya irsinə malik olmaları və özlərinin bəzən real imkanlarından kənara çıxan həlledici regional və global aktorlar kimi qəbul etmələrindən irəli gəlir. İmkanlar və gözləntilər arasındakı bu cür uyğunsuzluq elementi Türkiyə və Rusiyanı digər güclərdən fərqləndirən əsas elementdir.

Eyni zamanda, özlərinin daha aqressiv xarici siyasətləri nəticəsində Avropa Birliyi (AB) və Amerika Birləşmiş Ştatlarından (ABŞ) daha da uzaqlaşan bu dövlətlərin üstün beynəlxalq statusa istiqamətlənmiş baxışları Suriya kimi məsələlərdə ciddi fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq onların əməkdaşlığını tamamlayır və stimullaşdırır.

Türkiyənin ABŞ-la əməkdaşlığında uğursuzluq, güclü antiisrail ritorika və Şanxay Əməkdaşlıq təşkilatı ilə "oynamaq" onunla qərb mütəfiqləri arasında narahatçılıq yaradır. Bütün bunlarla yanaşı Qərblə uzun müddət diplomatik, iqtisadi və hərbi sahələrdə əməkdaşlıq edən Türkiyə son illər Avropa Birliyinə qəbul olunmaq istiqamətində üzləşdiyi çətinliklər nəticəsində müstəqilxarici siyasət yeritmək kursu götürmüşdür. Buna baxmayaraq o Qərbdən tamamilə üzvlüyü qeyri-stabil qonşuları ilə münasibətlər qurmağa üstünlük vermək fikrində deyil.

Açar sözlər: *Türkiyə, Rusiya, qarşılıqlı asılıq, strateji əməkdaşlıq, münaqişə*

УДК 327

ПРОЦЕСС ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В АРАБСКИХ СТРАНАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается процесс становления женского движения в арабских странах. Проанализированы особенности этого движения, цели и задачи, которые ставят перед собой его представители. На основе проведённого исследования автор отмечает основные характеристики женских организаций на Ближнем Востоке и препятствия, которые стоят на пути их дальнейшего развития. Особое внимание обращается на деятельность представителей светского и исламистского движений. На основе проведённого анализа, автор объясняет причины вступления женщин в ряды исламистских организаций и перспективы их деятельности внутри этих организаций. Автор подчеркивает роль сотрудничества женских организаций и значение той работы, которую проводят международных организаций на Ближнем Востоке в сфере защиты прав женщин. Однако для достижения реальных изменений в статусе арабских женщин политика их деятельность должна быть изменена и расширена.

Ключевые слова: права женщин, гендерное равенство, международные организации, исламистское движение, светского движение.

Процесс возникновения и развития женского движения в мире имеет общие черты. Однако исторический период, общественное развитие, традиции и религиозные предпочтения в обществе являются важными факторами, которые отличают эти движения. Арабское женское движение имеет свои особенности, которые формировались с учётом истории, религиозных взглядов, культуры, традиций и географического положения стран. В начале своей деятельности на рубеже XX столетия представительницы светского феминизма в

Тунисе и Египте создавали женские организации, вели активную борьбу за независимость своих стран, пропагандировали образование, говорили о необходимости трудоустройства женщин и признания их равноправными членами общества [5 ,р.34]. Первое женское образование в Египте было основано в 1881 году. Основная цель которую ставила перед собой организация заключалась в повышении осведомлённости общественности о правах женщин и пересмотре закона о личном статусе. В 1908 году была основана благотворительная ассоциация Мухаммеда Али, а в 1910 году был организован Женский профсоюз. Многие арабские просветители встали на защиту женщин и писали о необходимости реформ в законах дискриминирующие права женщин. Несмотря на то, что женские организации вели свою деятельность в условиях сопротивления и недовольства общества, в Египте женщины стали поднимать свои голоса с требованием политических прав и противостоять противникам роста женской активности. Колониальная оккупация потрясла традиционные экономические, социальные, культурные и моральные основы арабского общества. Арабы подняли свои голоса на мобилизацию национального самосознания в борьбе за освобождение. Женские организации стали частью этой борьбы. Их лозунги отражали национальный дух и стремление к освобождению, по достижению которого предполагалось, что проблемы женщин должны быть решены естественным образом. В 1940-х годах в арабских странах появились такие организации как Египетская Женская Партия (1942) и Ассоциация Дочерей Нила (1948), Ассоциация марокканских женщин (1947 г.), Совет Ливанских женщин (1943 г.), Комитет по правам женщин Ливана (1947 г.), Иорданский Женский Союз (1945 г.) и Союз еврейских женщин в Ираке (1945 г.). После окончания Второй мировой войны в арабских странах были созданы Коммунистические партии, в том числе Союз тунисских женщин (1955 г.) при поддержке Тунисской социалистической партии, Союз марокканских женщин (1944 г.), Союз женщин Алжира (1945 г.) и Ассоциация ливанских женщин (1947 г.). После обретения независимости арабские страны приняли свои формы государственности и развития, а также своё видение будущего статуса женщин в обществе. В результате социальных преобразований, последовавших после обретения независимости арабское женское движение пережило множество перемен. Распространение образования и доступность трудоустройства, а

также изменение общественного сознания по отношению к женщинам стали толчком для расширения женского движения во многих арабских странах. Деятельность международных организаций также содействовала процессу расширения возможностей женских организаций. В тоже время женское движение в арабских странах столкнулось с множеством проблем, которые были связаны с определёнными ограничениями, накладываемыми со стороны государства. Политика государственного феминизма стала определять рамки деятельности женских организаций и её направлений, которые были сосредоточены в основном на вопросах образования и благотворительности. В регионе появилось множество центров, фондов и организаций, занимающихся вопросами женщин. 1980-е годы также стали решающим периодом в трансформации женских движений, особенно в странах Магриба, смелая деятельность которых увенчалась определёнными победами. В 1987 году с целью поддержки и поощрения женских исследований Группа женщин-академиков создала Тунисскую ассоциацию женщин по исследованиям в области развития. Ассоциация женщин-демократов Туниса была основана в 1989 году с целью искоренения всех видов дискриминации в отношении женщин [8]. В Алжире было создано ряд независимых женских ассоциаций: Ассоциация за равенство между мужчинами и женщинами перед законом, Ассоциация по освобождению женщин, Ассоциация по вопросам равенства и гражданства, а также Ассоциация по продвижению и защиты прав женщин. Кроме того, нельзя отрицать факта существования в арабском мире отдельных активисток-представительниц светского феминизма, которые, подвергаясь угрозам и давлению со стороны правящих режимов, критикуют государственную политику и пропагандируют женскую активность в обществе. С учётом развития каждой отдельной арабской страны, активистки светского движения внесли очевидный вклад в развитие своей страны, продвижение женского вопроса и как активные участницы массовых выступлений, против правящих режимов в своих странах.

Последние десятилетия характеризуются ростом исламистского движения на Ближнем Востоке, представители которого выступают с призывами вернуться к истокам ислама. Распространение религиозных организаций в Египте, Тунисе, Ливии и Сирии стало началом переосмысления общественного мнения о необходимости структурирования обществ в соответствии с исламскими традициями

и принципами. Представительницы светского движения заявляют о том, что права человека универсальны и относятся ко всем женщинам вне зависимости от их религиозной взглядов. Представительницы исламистского движения признают, что роль женщин в их обществах, не соответствует требованиям сегодняшнего времени и видят причину этого в государственной политике, экономических проблемах и в сохранившихся нормах и традициях доисламского общества по отношению к женщинам. Сегодня женские исламистские организации представляют собой политическую силу, которая играет все большую роль в формировании политики этих движений. Чтобы оценить ключевую роль женщин в этих движениях, необходимо учитывать огромное внимание, которое уделяют исламистские движения созданию сильных организаций, распространению своих посланий, оказанию финансовой помощи, медицинских и образовательных услуг нуждающимся через свои благотворительные сети [2, р.4]. В этой сфере не последнюю помощь им оказывают женщины. Кроме того, наделение женщин избирательным правом в большинстве арабских стран сделало их участниками политических процессов и заставило исламистов принимать во внимание их голоса и ту поддержку, которую могут оказать женщины в ходе избирательной кампании. Некоторые исламистские партии уже выставляют или приступили к обсуждению выдвижения кандидатов-женщин на выборах. Сегодня женщины делают больше, чем просто ставят вопрос о своей роли в этих движениях. Они также стали инициаторами далеко идущих дискуссий о роли женщин и своих правах внутри мусульманского общества. Женщины-активисты исламского движения стремятся получить ответы на вопросы, связанные с их деятельностью, а также достичь решения тех проблем, которые бросают вызов и подвергают сомнению традиционные взгляды о положении женщин. Сегодня представительницы этого движения утверждают, что защита прав женщин является частью защиты самого ислама и изначально его заповеди не были направлены на подчинение женщины, но были искажены социальными и культурными нормами, которые предшествовали исламу. С этой точки зрения, борьба за права женщин есть борьба за восстановление ислама в его первоначальной форме. Говоря о возможностях и перспективах женщин внутри исламистских партий, необходимо отметить, что не все партии разделяют мнение о необходимости продвижения женского вопроса. Позиция по

отношению к этому вопросу руководителей движения Братья-мусульмане в Египте и партии Ан-Нахда в Тунисе является неким вызовом распространённым социальным и культурным нормам. Однако, как показывает опыт, даже умеренные исламисты не готовы идти дальше этих обещаний. Придя к власти после событий арабской весны, исламисты сначала делали заявления о необходимости поддержания все достигнутых ранее положений относительно правового статуса женщин, но впоследствии настаивали на принятие законов соответствующих исламским нормам и правилам. Вероятно актуальные изменения относительно статуса женщин в исламистских движениях будут происходить медленно и этот вопрос продолжает оставаться весьма спорным.

Новое поколение женских ассоциаций в арабских странах отличается своей качественной близостью к проблемам женщин, а лидеры женского движения подчёркивают, что достижение гендерного равенства, разрешение проблем с которыми сталкиваются женщины являются частью демократических процессов. Участие в работе международных конференций, таких как Конференция по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро (1992 г.), Всемирная конференция по правам человека, проводимая под эгидой ООН, Всемирная конференция по правам человека в Вене (1993 г.), Международная конференция по народонаселению и развитию в Каире (1994г.), Всемирная встреча на высшем уровне в интересах социального развития в Копенгагене (1995 г.) и Всемирная конференция женщин в Пекине (1995 г.), способствовало развитию женского движения и стало доказательством того, что демократия и развитие, права человека и мир неотделимы и не могут быть достигнуты без эффективного участия женщин. Совместная работа женских организаций и ООН, глобальный дискурс о проблемах женщин внесли свою роль в осуществление ряда реформ в национальных законодательствах и определили дальнейшие пути развития. Сотрудничество женских организаций с международными правозащитными организациями, стало толчком для расширения гражданского общества и проведения законодательных реформ в Египте, Тунисе, Марокко, Алжире и Палестине. Первая международная конференция арабского движения по правам человека прошла в Касабланке, Марокко, в 1999 году. В ходе конференции была принята декларация, призывающая к прекращению существующей практики применения пыток; необходимости уважать

свободу слова, собраний и ассоциаций; осуществлению экономических и социальных прав; обеспечению прав граждан на участие, в том числе обеспечению общественного контроля за государственными доходами и признанию прав женщин как неотъемлемой части системы прав человека. В декларации утверждалось, что признание прав женщин является комплексным и всеобъемлющим процессом, который должен охватывать все аспекты жизни как внутри семьи, так и вне её. Реальное равенство между женщинами и мужчинами выходит за рамки юридического понятия и может быть достигнуто при условии не только законодательных реформ, но и пересмотра и обновления учебных программ, а также критического мониторинга СМИ. На конференции была подчеркнута необходимость привлечения женщин и правозащитных НПО к процессу рассмотрения существующих законов и совершенствования гражданского и уголовного законодательства с целью решительного противостояния всем формам насилия и дискриминации в отношении женщин. Кроме того, на конференции говорилось о необходимости осуществления контроля за соблюдением арабскими правительствами международных обязательств в сфере прав женщин и принятия системы квот для обеспечения представительства женщин в органах власти. Активная деятельность женских организаций стала толчком для начала дискуссий в арабском обществе и принятию ряда законов. В Иордании был увеличен возраст для вступления в брак и приняты серьёзные ограничения для вступающих в полигамный брак, в 2001 году в Йемене женщина была назначена государственным министром по правам человека и проведена кампания против закона о принудительном возвращении женщин в семью. Сегодня женские организации в арабских странах проводят работу с целью осуществления законодательных реформ и достижения гендерного равенства в политической и экономической жизни. Женские ассоциации также активно призывают арабские правительства к осуществлению международных соглашений участниками которых они являются, в частности КЛДЖ.

Внимание международного сообщества к проблемам женщин в мире и, в частности, в регионе Ближнего Востока, а также сотрудничество международных женских организаций способствует определению проблем и задач на которые в первую очередь должна быть направлена деятельность арабских государств и женских организаций. Деятельность женских организаций на международном

уровне открывает перед ними возможность не только представлять отчёты о своей работе и текущем состоянии дел в вопросах гендерного равенства, но и открыто говорить о проблемах с которыми сталкиваются мусульманские женщины. Впервые лидеры арабских стран стали говорить о необходимости участия женщин в политическом и экономическом развитии арабского мира во время Арабского саммита в Тунисе в 2004 году. [1, стр. 25-29]. Этот призыв вошёл в декларацию, принятой по итогам саммита и ознаменовал собой начало перемен, которые постепенно происходят в статусе арабских женщин. В 2003 году под эгидой Лиги арабских государств в Египте была создана Организация арабских женщин (ОАЖ). Саммиты, которые проходят под эгидой этой организации создают определённый импульс для продвижения женского вопроса в арабском мире. ОАЖ содействует более широкому сотрудничеству и интеграции женщин и определяет общую позицию по женскому вопросу на региональном и международном уровнях.

Как видно из вышеперечисленного, последние десятилетия стали свидетелями определённых изменений в статусе женщин. Однако эти изменения происходят постепенно и не во всех странах. В отличие от женских ассоциаций во многих развивающихся странах, приступивших к осуществлению программ, направленных на расширение политических прав и возможностей женщин, большинство женских организаций в странах Персидского Залива в частности в ОАЭ, Катаре и Омане лишь служат формированию национальной идентичности [4, р.20]. Арабские женские НПО должны усилить свою работу в направлении пропаганды прав женщин на международном уровне, разработке новых политик и видений. Устойчивое развитие и процессы демократизации требуют обновлений в структуре женских организаций, чёткого определения проблем данного региона и наличия возможностей для проведения социальных изменений. В свою очередь международные организации по правам человека, в частности, такие организации как Amnesty International и Human Rights Watch должны привлекать большее внимание мировой общественности к проблемам женщин и не игнорировать факты нарушения прав и свобод в этом регионе. «Мы полностью убеждены в том, что повышение осведомленности о правах женщин и их содействие в рамках образовательных программ в области прав человека, а также распространение в секторах общества, гражданских и государственных учреждениях являются

ключом к преодолению этих препятствий» [7]. Это заявление Amnesty International очень актуально и требует претворения в жизнь. Имея явное преимущество перед национальными организациями по правам женщин, международные неправительственные организации должны активно сотрудничать с СМИ с целью привлечения внимания мировой общественности, учёных и глав государств к проблемам арабских женщин. Обращение к этой теме должно носить систематизированный и постоянный характер. В настоящее время женщинам приходится не только бороться за свои политические права, возможность участвовать в общественной и экономической жизни своих стран, но и за право жить. Расследование проведённое международным уголовным судом подтвердило многочисленные факты жестокого обращения с женщинами, которые участвовали в антиправительственных выступлениях 2010-2011 годах [3, p.186]. Женщины и дети являются главными жертвами вооружённых конфликтов. По оценке ООН число сирийских увеличивается с каждым годом и в 2015 году достигло 4,27 млн. [6]. Эти проблемы должны находиться в центре внимания мировой общественности, глав государств и МНО.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Книга:** Arab Human Development Report 2004, «Towards freedom in the Arab World». Amman: National Press, 2005, 248 p.
2. **Книга:** Lillevik R. Islamist Women and Political Rights. A Case Study of Islamist Women's Increasing Political Participation in Egypt's Muslim Brotherhood. Oslo: University Osloensis, 2012. 128 p.
3. **Книга:** Dabashi H. The Arab Spring. The end of postcolonialism. London: Zed Books, 2012, 272 p.
4. **Книга:** Krause W. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalization in the Gulf States. Gender Participation in the Arab Gulf. Kuwait: The center for the study Global governance, 2009, 43 p.
5. **Статья:** Curtiss H. R. Women's rights an affair of state for Tunisia. Arab Women. N.Y.: Interlink Publishing Group, 1996.
6. **Интернет ресурсы:** Quick facts: What you need to know about the Syria crisis. Turkey, Iraq, Jordan, Lebanon, Syria, September 2, 2015

<http://www.mercycorps.org/articles/turkey-iraq-jordan-lebanon/>

7. **Интернет ресурсы:** Amnesty International, Seminar on “Towards Making Women’s Rights a Reality: Case of Lebanon”, presented in Beirut, Lebanon, 24-26 November 1999

<http://amnesty.org/en/library/asset/MDE18/017/2000/en/547d3c4c-33-4a4c-85bf-e1a4f854356c/mde180172000en.pdf>

8. **Интернет ресурсы:** Democratic women’s association (Tunisia)

<http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/democratic-womens-association-tunisia>

**ƏRƏB ÖLKƏLƏRİNDƏ QADIN HƏRƏKƏTİN YARANMASI
VƏ İNKİŞAFI PROSESİ.**

XÜLASƏ

Məqalədə Ərəb ölkələrində qadın hərəkətinin formalaşması prosesi nəzərdən keçirilir. Bu hərəkətin xüsusiyyətləri, nümayəndələrinin təyin etdiyi məqsədlər və vəzifələr təhlil edilir. Araşdırmaya əsasən, müəllif Yaxın Şərqdəki qadın təşkilatlarının əsas xüsusiyyətlərini və onların gələcək inkişaf yolunda duran maneələri qeyd edir. Sekular və İslamçı hərəkət nümayəndələrinin fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilir. Təhlilə əsasən müəllif, qadınların İslamçı təşkilatların sıralarına daxil edilməsinin səbəblərini və bu təşkilatlar çərçivəsində fəaliyyətlərinin perspektivlərini izah edir. Müəllif qadın təşkilatlarının əməkdaşlığının və Yaxın Şərqdəki beynəlxalq təşkilatların qadın hüquqları sahəsində həyata keçirdiyi işlərin əhəmiyyətini vurğulayır. Sonda müəllif ərəb qadınlarının vəziyyətində real dəyişikliklərə nail olmaq üçün qadın təşkilatlarının əməkdaşlığını və Beynəlxalq təşkilatlarının siyasətini dəyişdirməyin və genişləndirməyin vacib olduğunu qeyd edir.

Açar sözlər: *qadın hüquqları, gender bərabərliyi, beynəlxalq təşkilatlar, islamçı hərəkət, sekulyar hərəkət.*

UOT 327

CƏNUBİ QAFQAZDA MÜNAQİŞƏLƏR DÜNYA BİRLİYİNİN MARAQLAR MÜSTƏVİSİNDƏ

XÜLASƏ

Məqalədə Cənubi Qafqaz regionunda münaqişələr və dünya birliyinin aparıcı üzvlərinin maraqlar mübarizəsi nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, Cənubi Qafqazda cərəyan edən münaqişələrdən aparıcı dövlətlər öz məqsədlərinə çatmaq üçün yararlanmağa çalışırlar.

Müəllif Cənubi Qafqaz regionundakı münaqişələri global inqeqrasiya prosesləri kontekstində təhlil edir.

***Açar sözlər:** Cənubi Qafqaz, geosiyasət, enerji ehtiyatları, dünya birliyi, münaqişələr.*

Son onilliklərdə Cənubi Qafqaz mövzusu KİV-də, rəsmi sənədlərdə, alim və təhlilçilərin əsərlərində tez-tez işıqlandırılmaqdadır. Bu, Cənubi Qafqaz regionunun həm bölgə dövlətlərinin, həm də ABŞ, AB və Çin kimi dünya birliyinin aparıcı qüvvələrinin siyasətində rolunun artması ilə şərtlənir. Cənubi Qafqaz regionunun əlverişli coğrafi mövqeyi və zəngin enerji ehtiyatları bu bölgəyə marağın artmasında həlledici rol oynayır.

Dünya birliyi üçün Cənubi Qafqaz uzun müddət “qapalı” olmuşdur. Bu region əvvəllər Sovet İttifaqının ərazisi olduğundan, dünya birliyinin aparıcı dövlətlərinin maraq dairəsindən “kənarda” qalmışdı. Lakin SSRİ-nin dağılmasından, regionda yeni müstəqil dövlətlərin yaranmasından sonra bölgədə ciddi geosiyasi dəyişikliklər baş vermişdir. Cənubi Qafqaz həm global, həm də regional güclər tərəfindən “dadlı tikə” kimi nəzərdən keçirilməkdədir.

Məlum olduğu kimi, bütövlükdə Qafqaz iki regiona: Rusiya Federasiyasının tərkibinə daxil olan Şimali Qafqaza və üç nüstəqil dövlətdən (Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan) ibarət Cənubi Qafqaza ayrılır. Keçən əsrin 80-ci illərinin sonu - 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən bölgədə bu gün də davam edən və fəal silahlı fazadan keçmiş münaqişələr

alovlanmışdır. Bu sırada Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ, gürcü-asetin və gürcü-abxaz münaqişələri xüsusi qeyd olunmalıdır.

Lakin regionda cərəyan edən münaqişələr onun dünyanın diqqətindən kənarda qalmasına səbəb olmur, əksinə, aparıcı dövlətləri bölgəyə cəlb edərək enerji ehtiyatlarına və əlverişli geosiyasi mövqelərə sahiblik uğrunda mübarizənin kəskinləşməsinə təkan verir. Hər bir beynəlxalq aktor Cənubi Qafqaz regionundakı münaqişələrdən öz məqsədlərinə çatmaq üçün yararlanmağa çalışır.

Heç kimə sirr deyil ki, Cənubi Qafqaz Asiyadan Avropaya özünəməxsus “qapı” kimi çıxış edir. Bölgədə mövcud olan zəngin enerji ehtiyatları aparıcı “oyunçular” arasında maraqlar mübarizəsinin kəskinləşməsinə stimullaşdırır. Cənubi Qafqazda regional aktorların siyasi və iqtisadi maraqları ilə yanaşı, mədəni-humanitar maraqları da toqquşur. Bölgədə xristianlıq və islam sivilizasiyaları, Qərb və Şərq yanaşı mövcuddur və qarşılıqlı təsirə malikdir.

Dünya birliyinin aparıcı üzvləri Cənubi Qafqaz regionundakı münaqişələrin nizamlanmasında iştirak etməklə öz maraqlarını təmin etməyə çalışırlar.

Rusiya coğrafi, tarixi, iqtisadi və siyasi baxımdan son yüzilliklərdə Cənubi Qafqazla sıx bağlı olmuşdur və bölgədə ciddi mənafeələrə malikdir. Müasir dövrün yeni çağırışları və cənub sərhədlərindən milli təhlükəsizliyə təhdidlər Cənubi Qafqazın Rusiya üçün əhəmiyyətini daha da artırır. Rusiyanın regionda maraq sahələrindən birini enerji ehtiyatları təşkil edir. Bu gün Kreml regiondan uzanan neft və qaz kəmərlərinin keçdiyi əraziləri nəzarət altında saxlamağa çalışır. Rusiyanın bölgədə fəallığını şərtləndirən əsas amillər sırasında sərhədlərin yaxınlığı ilə yanaşı, Xəzər nefti mühüm yer tutur.

Xəzər şelfi dünyanın ən zəngin neft rayonlarından biridir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Xəzər dənizinin sübut olunmuş çıxarılan neft ehtiyatları təxminən 4 mlrd. ton (29 mlrd. barrel) həcmindədir, bu da bütün dünya ehtiyatlarının 2,6%-ni təşkil edir. Kəşf olunmuş qaz ehtiyatları isə təxminən 7 trln. kubmetr təşkil edir [5].

Bununla əlaqədar Rusiya Xəzər neftinin işlənməsinə və nəqlinə nəzarətini gücləndirməyə, habelə aparıcı Qərb dövlətlərinin şəxsində əsas rəqiblərini regiondan sıxışdırmağa can atır. Təsədüfi deyil ki, Rusiya Federasiyasının Xarici siyasət konsepsiyasında MDB, o cümlədən Cənubi Qafqaz başlıca regional prioritetlər sırasında göstərilmişdir [2]. Bu, regiondakı münaqişələrin nizamlanmasına da aiddir. Rusiya keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlindən etibarən MDB məkanında münaqişələrin

nizamlanmasında müstəsna hüquqlara iddia edir. Bu siyasi xətt çərçivəsində Moskva regionda hərbi mövqelərini möhkəmləndirməklə yanaşı, güc qarantı qismində çıxış etməyə can atır [4, s. 11].

Rusiyanın maraq sahələrini təhlil edərək demək olar ki, Qərb dövlətlərinin bütün istəyinə rəğmən Kreml heç zaman bölgəni “tərk etmək” istəməyəcəkdir. Rusiya həm də öz sərhədlərinin yaxınlığında xarici böyük dövlətlərin hegemonluğuna yol vermək fikrində deyildir.

SSRİ-nin dağılmasından sonra bölgə dövlətləri, ilk növbədə, Türkiyə və İran regionda nüfuz sahibi olmaq uğrunda fəal mübarizə aparırlar. Hətta müəyyən dərəcədə demək olar ki, Rusiya, Türkiyə və İran arasında enerji ixracı axınlarına nəzarət uğrunda mübarizə Cənubi Qafqaz regionunda beynəlxalq münasibətlərin xarakterini müəyyən edir [3, s. 32].

Türkiyənin Cənubi Qafqazda maraqları əsrlər boyunca formalaşmışdır. O hələ sovet dövründə Qafqazın türk xalqları ilə ənənəvi əlaqələri bərpa etməyə səy göstərmişdir. Türkiyə özünün Qafqaz siyasətində daim Azərbaycanı fəal surətdə dəstəkləmişdir [4, s.13]. Son illər Ankara tranzit ölkəsi kimi özünü təsdiqləməyə, Asiya və Avropanı birləşdirən özünəməxsus enerji qovşağı kimi çıxış etməyə can atır. Cənubi Qafqazda münaqişələrin nizamlanmaması bu yolda ən böyük maneə kimi çıxış edir. “Dondurulmuş münaqişələr” bir tərəfdən, Türkiyənin regional enerji layihələrinə investisiyalarını risk altında qoyur, digər tərəfdən isə bu prosesin dəyişən şəraitdən asılılığını artırır. 2008-ci ilin avqustundakı beşgünlük müharibə zamanı Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri vasitəsilə nəql edilən neftin həcmnin azaldığını qeyd etmək kifayətdir. Analoji situasiya Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinə də aiddir. Bütün bunlar Türkiyənin tranzit qabiliyyətinə etimadın azalmasına və ehtiyatların Rusiya və İran vasitəsilə nəqlinin artmasına təkan verə bilər.

Mövcud vəziyyət Türkiyənin özünü Xəzər regionundan Avropaya nəqliyyat dəhlizi kimi təsdiqləməsi və enerji təhlükəsizliyini təmin etməsi yolunda müəyyən çətinliklər yaradır. Buna görə də demək olar ki, Cənubi Qafqaz regionunda münaqişələr Ankaranın maraqlarına zərər vurur. Bunu nəzərə alan Türkiyə Rusiya və İranla münasibətlərini yaxşılaşdırmağa çalışır. Türkiyə, Rusiya və İran arasında yaxınlaşma regionun yeni geosiyasi mənzərəsinin formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İran da Cənubi Qafqaz regionuna böyük maraq göstərir. Tehranın bölgədə siyasəti bir neçə əsas amillə xarakterizə olunur. Bu amillərə Cənubi Qafqaz xalqları ilə ənənəvi əlaqələr, öz mənafehlərinin müdafiəsi, Qərbin regiona müdaxiləsinə qarşı mübarizə və s. aiddir [4, s.14]. İran

Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqazdan uzanan kommunikasiyaların onun ərazisindən keçməsinə nail olmağa can atır. Tehranın bölgədə fəallaşması həm də üçüncü ölkələrin sülhyaradıcı qüvvələrinin öz sərhədləri yaxınlığında yerləşdirilməsinə yol verməmək istəyi ilə şərtlənir. Bu baxımdan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dondurulması Tehranın maraqlarına daha çox cavab verir. Minsk qrupu çərçivəsində münaqişənin qəti həlli İranı qane etmir. Tehran bu mövqedən çıxış edir ki, bölgədə yalnız regional qüvvələr – Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan Türkiyə, Rusiya və İran iştirak etməlidir. İran hər vəchlə regionda Qərbin iştirakına qarşı çıxış edir. Tehranın fikrincə, məhz Qərb bölgədə sabitliyi pozmağa, bu yolla enerji ehtiyatlarına nəzarətini gücləndirməyə can atır. Tehran NATO hərbi bazalarından İranın özünə qarşı istifadə edilməsi ehtimalını istisna etmir.

Bütövlükdə geosiyasi baxımdan Cənubi Qafqaz müxtəlif siyasi qüvvələrin mübarizə meydanı kimi çıxış edir.

Bəzi analitiklərin fikrincə, bu mübarizənin mahiyyəti enerji ehtiyatları ilə bağlıdır, digər təhlilçilər Cənubi Qafqazdakı münaqişələrin iki əks geosiyasi qütbün – Rusiya və ABŞ-nın, yaxud Rusiya və NATO-nun maraqlarının toqquşması ilə şərtləndiyini vurğulayır [7]. Məlum olduğu kimi, SSRİ-nin dağılmasından sonra Qərb ölkələrindən kapital birbaşa Cənubi Qafqazın yeni müstəqil dövlətlərinə istiqamətləndi. Eyni zamanda, Rusiyanın regiondan təcridi sıxışdırılması başlandı. Qərb dövlətləri Cənubi Qafqazı həm mühüm enerji daşıyıcıları bazarı, həm də Rusiyadan yan keçməklə Xəzər dənizinin ehtiyatlarına açılan dəhliz kimi qiymətləndirir.

Məsələn, ABŞ-nın 90-cı illərdə bölgədə yeritdiyi siyasətin prioritet istiqamətini Cənubi Qafqazın yeni müstəqil dövlətləri ilə iqtisadi münasibətlərin inkişafı təşkil edirdi. Burada başlıca məqsəd Xəzərin enerji ehtiyatlarına nəzarəti ələ keçirmək və onların Avropaya nəqlini təmin etmək idi. ABŞ regionda fəal siyasət yürüdü, çünki Cənubi Qafqaz coğrafi baxımdan olduqca əlverişli mövqeyə malikdir. Bölgənin Rusiya sərhədlərinə, habelə Yaxın Şərqə, o cümlədən İran, İraq və Əfqanıstana yaxın məsafədə yerləşməsinə xüsusi önəm verilirdi [5].

Bu baxımdan Cənubi Qafqazda münaqişələr, bir tərəfdən, ABŞ-nın regional strategiyasını həyata keçirməsinə maneçilik törətdiyi halda, digər tərəfdən Vaşinqtonun niyyətlərini gerçəkləşdirməsinə kömək göstərir. Bu, bölgədə möhkəmlənmək üçün vəsitə olsa da, münaqişələrin nizamlanmaması qoyulmuş məqsədlərə çatılmasında çətinliklərə səbəb olur. Bununla əlaqədar ABŞ həm ATƏT-in Minsk qrupunun tərkibində,

həm də münaqişə tərəfləri ilə ikitərəfli münasibətlər çərçivəsində münaqişələrin nizamlanması prosesində fəal iştirak etməyə çalışır.

Qeyd etdiyimiz kimi, enerji amili ABŞ xarici siyasətində prioritet istiqamətlərdən birini təşkil edir. Enerji ehtiyatlarının maneəsiz əldə edilməsi ABŞ milli təhlükəsizliyinin birinci dərəcəli məsələlərinə aiddir. Heç kimə sirr deyil ki, ABŞ bütün qalan dünya ölkələrindən daha çox enerji ehtiyatı istehlak edir. Bu, ABŞ-nin xarici mənbələrdən asılılığını və enerji siyasətinin reallaşdırılmasında yeni yollar axtarması zərurətini nümayiş etdirir. Buna görə də təəccüblü deyil ki, əsas neft və qaz arteriyalarına nəzarət ABŞ üçün birinci dərəcəli vəzifə kimi çıxış edir. Belə arteriyalardan birini məhz Xəzər regionu təşkil edir. Buna görə də Vaşinqton Cənubi Qafqaz regionuna böyük önəm verir.

Avropa Birliyi də Cənubi Qafqaza böyük maraq göstərir. Cənubi Qafqaz Avropa malları üçün mühüm satış bazarıdır, bölgənin enerji ehtiyatları isə AB-nin Rusiya enerji daşıyıcılarından asılılığını azaltmağa imkan yaradır. AB-nin Cənubi Qafqaz regionundakı münaqişələrin nizamlanması proseslərində iştirakı məsələsi habelə bölgədən Avropaya uzanan neft və qaz kəmərlərinin qorunması zərurəti ilə bağlıdır.

Çinin fəal iqtisadi inkişafı Pekinin Cənubi Qafqaz regionuna marağının artmasına təkan verir. Çin üçün Xəzərin enerji ehtiyatları potensial neft və qaz mənbəyidir, eyni zamanda, Pekin regionun geosiyasi əhəmiyyətini nəzərə alır.

Mövcud vəziyyətdə qloballaşma prosesləri inkişaf etdikcə AB və ABŞ Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyi mövzusunda mühüm diqqət yetirirlər. Bölgə dövlətlərinin xarici siyasət prioritetlərinin fərqli vektorlara malik olması Cənubi Qafqazın beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində “ağ ləkə” olmasını şərtləndirir [7]. Belə ki, Ermənistan faktiki olaraq Rusiyanın başçılıq etdiyi Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT) üzvüdür. Gürcüstan NATO ilə yaxınlaşma xətti yeridir. Azərbaycan isə müstəqil siyasət yürütməyə, bütün əsas qüvvələrlə bərabərhuquqlu münasibətlər saxlamağa və fərqli mənafeələr arasında balans yaratmağa çalışır.

Rusiya və Gürcüstan arasında beşgünlük müharibə regionda qüvvələr balansına böyük təsir göstərərək, aparıcı dövlətlərin prioritetlərini dəqiqləşdirməsinə təkan vermişdir. Cənubi Qafqazda münaqişələr beynəlxalq diskussiya predmetinə çevrilmiş, bölgə planetin partlayış təhlükəli nöqtələri sırasına daxil edilmişdir. Son nəticədə Rusiya NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi, o cümlədən Cənubi Qafqaz regionuna nüfuz etməsi prosesini dayandırmağa, Gürcüstanın bu hərbi-siyasi bloka üzvlüyü məsələsini gündəmdən çıxarmağa nail olmuşdur. Eyni zamanda,

Avropanın Rusiyadan enerji asılılığına son qoymaq məqsədi güdən transmilli enerji layihələrinə təhlükə yaranmışdır.

Bu gün ABŞ da Cənubi Qafqazı özünün birinci dərəcəli mənafeələr zonası hesab edir. Vaşinqtonun İran nüvə texnologiyalarının inkişafından narahatlığı ilə yanaşı, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasının bilavasitə yaxınlığından keçən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin təhlükəsizliyi ABŞ-ı qayğılandırmaqdadır. Digər tərəfdən, ABŞ-nın dəstəklədiyi perspektivli neft-qaz layihələri, o cümlədən Trans-Xəzər qaz kəməri yüksək risk zonasında yerləşir. Bu baxımdan ABŞ-nın boru kəmərlərinin təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlığı başadüşüləndir. Cənubi Qafqazın enerji daşıyıcılarının nəqli ərazisi olduğunu nəzərə alsaq, Vaşinqton mövcud şəraitdə bölgədə münaqişələrin tezliklə nizamlanmasında maraqlı görünür.

Bir sıra rusiyalı analitiklər Qafqazda bölgənin taleyi ilə bağlı olmayan yad qlobal oyunçuların xaric olunmasını tələb edən yeni təhlükəsizlik sisteminin yaradılması zərurətini vurğulayır [1]. "Yad qlobal oyunçular" dedikdə, ilk növbədə, ABŞ nəzərdə tutulur.

Gürcüstan müharibəsi dövründə nisbətən arxa planda qalan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi sonrakı mərhələdə yenidən aparıcı dövlətlərin, ilk növbədə, Rusiyanın diqqət mərkəzindədir, ATƏT Minsk qrupu mütəmadi surətdə nizamlanma istiqamətində söylərini fəallaşdırmağa çalışır. Yaranmış vəziyyətdə Rusiya və Türkiyənin yaxınlaşması diqqəti xüsusilə cəlb edir [6]. Lakin son illərdə Yaxın Şərqi yenidən dünya dövlətlərinin diqqət mərkəzində olması aparıcı "oyunçular"ın "Qafqaz cəbhəsi"ndə fəallığının nisbətən azalmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, vaxtilə bilavasitə Rusiyanın nüfuz dairəsinə daxil olan Cənubi Qafqaz regionunda hazırda vahid regional təhlükəsizlik sistemi yoxdur. Ayrı-ayrı ölkələr fərqli hərbi-siyasi qütblərə can atır. Bir sıra çəkindirici amillərə rəğmən. Gürcüstan Qərbə integrasiyanı sürətləndirir. ABŞ Gürcüstanın gec-tez NATO üzvü olacağını bəyan etmişdir. Ermənistan KTMT çərçivəsində əməkdaşlığı dərinləşdirir.

Yaranmış vəziyyətdə torpaqlarının 20 faizi Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş, ərazisində bir milyon qaçqının və məcburi köçkünün məskunlaşdığı Azərbaycan nə NATO, nə də KTMT üzvü olmadan, bu qütblər arasında balansı qorumağa, ilk növbədə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoymağa çalışır. Bu münaqişə həll olunmadan Cənubi Qafqazda hər hansı təhlükəsizlik sistemindən söz açmaq mümkün deyildir.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərkən vurğulamaq vacibdir ki, Cənubi Qafqazda cərəyan edən münaqişələrin nizamlanmasında iştirak edən aparıcı dövlətlər bu münaqişələrdən öz məqsədlərinə çatmaq üçün yararlanmağa çalışırlar. Cənubi Qafqazda münaqişələr və regional təhlükəsizlik problemləri bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır. Postsovet dövründə region dövlətlərinin hər biri dövlətlərarası münaqişələrə cəlb olunmuşdur. Bu münaqişələrin nizamlanmasında yalnız bölgə dövlətləri deyil, həm də global oyunçular – ABŞ və AB iştirak edir. Dünyada geosiyasi və geoiqtisadi rəqabət aparan bu aktorlar Qafqaz regionunu özlərinin strateji maraqları orbitinə cəlb etməyə can atırlar. Cənubi Qafqaz regionundakı münaqişələr transmilli enerji layihələrinin fəaliyyəti üçün ciddi təhdid əmələ gətirir, bu da Qərbi vahid regional təhlükəsizlik sistemi yaratmağa təşviq edir. Yalnız regionda münaqişələrin tezliklə nizamlanması Cənubi Qafqazda iqtisadi potensialın reallaşdırılması və geosiyasi sabitliyin qərarlaşması üçün zəmin yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Колеров Модест. Новый Большой Кавказ: взаимное сдерживание без чужих – www.regnum.ru, 2008, 8 дек.
2. Концепция Внешней политики РФ. Июнь 2008//Официальный сайт Президента России. URL: [http:// archive. kremlin. ru/ text/ docs/ 2008/07/204108.shtml](http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml).
3. Гаджиев, К. С. Геополитика Кавказа / К. С. Гаджиев. - М.: Международные отношения, 2003. - 463 с.
4. Малышева Д.Б. Конфликты на Кавказе: региональное и международное измерение/Д.Б. Малышева. - М.: ИМЭ и МО РАН, 1996. - 37 с.
5. Накашидзе Д. Нефть Каспия и международные отношения // Власть (Москва).- 2002.- №6.- С. 64.
6. «Новая архитектура безопасности на Южном Кавказе»- Материалы Круглого стола: Анкара, 2008 г., с.5-8
7. Шевелев В. Кавказ: пространство как политическая сила// URL: <http://www.razumei.ru/print/872>

БИЛАЛОВА САМИРА ЯШАР кызы

**КОНФЛИКТЫ ЮЖНОГО КАВКАЗА В СФЕРЕ
ИНТЕРЕСОВ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА**

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются конфликты на Южном Кавказе и борьба интересов ведущих членов мирового сообщества. Отмечено, что ведущие государства стремятся использовать конфликты на Южном Кавказе, как инструмент достижения своих целей.

Автор проанализировал конфликты в южно-кавказском регионе в контексте глобальных интеграционных процессов.

Ключевые слова: Южный Кавказ, геополитика, энергоресурсы, мировое сообщество, конфликты.

ABXAZIYA MÜNAQİŞƏSİNİN REGIONAL İNTEQRASIYAYA TƏSİRİ

XÜLASƏ

XX əsrin 90-cı illərində dünya siyasi xəritəsinin dəyişməsi nəticəsində Cənubi Qafqazda müstəqil dövlətlərin yaranması tranzit anlamda bölgəyə olan marağın artmasına gətirib çıxardı. SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqillik əldə edən dövlətlərin daxilində siyasi proseslərin dərinləşməsi, sovet dönməindən qalan etnosiyasi münaqişələrin yenidən alovlanması regionda təhlükəsizliyin təmin olunmasına, regional integrasiya proseslərinə birbaşa təsir edən əsas amilə çevrildi. Soyuq müharibənin bitməsinə, təqəütblü sistemin yaranmasına baxmayaraq regionunun siyasi, geostrateji əhəmiyyəti Cənubi Qafqazda münaqişələr imsalında Rusiya və ABŞ arasında soyuq müharibənin hələ bitmədiyini göstərdi.

Məqalədə müasir şəraitdə Gürcüstanın Abxaziya münaqişəsi prizmasından xarici siyasəti, qonşu dövlətlərlə münasibəti, münaqişələrin inkişaf dinamikası, böyük dövlətlərin məsələyə dair mövqeləri və hazırkı durum təhlil olunur.

Açar sözlər: *Etnosiyasi münaqişə, Cənubi Qafqaz, Gürcüstan, Abxaziya, Rusiya amili, regional integrasiya.*

XX əsrin 90-cı illərində SSRİ-nin dağılması ilə dünya siyasi mənzərəsində tək qütblü, lakin çoxmərkəzli siyasi sistem formalaşdı. SSRİ və ABŞ arasında Soyuq müharibənin bitməsi dünyada baş verən siyasi proseslərin, etnik münaqişələrin, böhranların sona çatması ilə nəticələnmədi, əksinə dünyada bir sıra digər güclər formalaşmağa başladı və iki hegemon dövlətin yaratdığı tarazlığı artıq 90-cı illərdən sonra yeni qüvvələr balansı əvəz etdi. Bu da bir sıra məsələlərdə maraqların toqquşmasına, regionlarda etnosiyasi münaqişələrin yenidən alovlanmasına gətirib çıxardı.

Etnosiyasi münaqişələrin ən geniş yayılmış növlərindən biri də etnoərazi münaqişələridir. Etnoərazi münaqişəsi dedikdə əsasında etnosların ərazi iddiaları duran münaqişələr başa düşülür. Təkcə postsovet

məkanında etnik zəmində baş verən münaqişələrin sayı 180-i keçmişdir. Etnoərazi münaqişələrinin əsasında bir sıra məqamlar mövcuddur ki, bunlara statusun dəyişdirilməsi, federativ quruluşun yaradılması, etnosların sıxışdırılması və s. aid olunur. Lakin bu tip münaqişələrin böyük əksəriyyətinin əsasında mübahisəli ərazi ilə bağlı ziddiyyətlər durur. Bu hala ən çox da keçmiş sovet məkanında rast gəlinir [1, səh 221-222].

Sovet İttifaqının süqutu SSRİ-nin tərkib hissəsi kimi beynəlxalq aləmdən təcrid olunmuş, unudulmuş regionlar, xüsusi strateji və geosiyasi əhəmiyyət kəsb edən tranzit yolları ətrafında yeni siyasi və geosiyasi mübarizənin başlanması ilə müşayiət olundu ki, bu regionlardan biri də Cənubi Qafqazdır. Regionun geosiyasi mövqeyi həm onun potensialına, coğrafi mövqeyinə görə, həm də ki iki müxtəlif qütbü birləşdirən, iki müxtəlif sivilizasiyanı bir birinə qovuşduran region olması fonunda əhəmiyyətlidir [2, səh 257]. Bu baxımdan Rusiya SSRİ-nin hüquqi və faktiki varisi kimi onun üçün “zəruri həyati məkan” olan Cənubi Qafqaza nəzarəti daimi saxlamaq üçün münaqişələr prinsipindən istifadə etməyə çalışır. Rusiyanın əsas təzyiq metodu olan etnosiyasi münaqişələrin zaman zaman gündəmə gətirməsi ölkələrinin xarici siyasi kursuna müdaxiləsi ilə nəticələnir ki, bundan da ən çox əziyyət çəkən ölkələrdən biri Gürcüstandır.

Gürcüstan Cənubi Qafqaz regionunda yer alan, bir çox etnik, sosial qrupları, fərqli dinləri özündə ehtiva edən, təxminən 4 milyon əhaliyə sahib ölkədir [3]. Ölkə geosiyasi mövqeyi etibarilə mühüm tranzit bölgə xüsusiyyətini özündə ehtiva edir. Bunu bir neçə məqamla izah edə bilərik:

- Şərq Qərb, Şimal Cənub yolunun düyün nöqtəsidir.
- Azərbaycanın dünya bazarına çıxması, Xəzərin, Orta Asiyanın enerji ehtiyatlarının Avropaya daşınması üçün ən önəmli tranzit yoludur.
- Türkiyənin Azərbaycanla, Orta Asiya regionu ilə bağlantısı əsasən Gürcüstanla reallaşdırılır.
- Rusiyanın Aralıq dənizinə çıxışı, Yaxın Şərq və Afrika regionu ilə münasibətləri prizmasından, eləcə də Ermənistanın bufer zona kimi bəslənməsində açar ölkə statusuna malikdir.
- Avropa və ABŞ üçün isə Gürcüstan həm siyasi mənada, həm də enerji daşıyıcılarının Avropa regionuna istiqamətlənməsi ilə Rusiyadan asılılığı azaltması baxımından önəmlidir.

Son 10 illikdə dünya siyasi arenasında gündəmdə olan regional siyasi münaqişələr aspektindən yanaşsaq, ABŞ və Rusiya timsalında Gürcüstan uğrunda soyuq müharibənin getdiyinin şahidi ola bilərik. Bəlli məsələdir

ki, Rusiya regionda tarix boyu söz sahibi ölkə statusundadır, regiona sahiblik baxımından, Avropaya təzyiq baxımından Cənubi Qafqaza, Ukraynaya nəzarəti əldən verməklə siyasi gücünü itirə bilər. Məhz maraqların toqquşması, maraqların mübarizəsi prizmasından Gürcüstan problemi son dönmə öz aktuallığı ilə seçilir.

Gürcüstan problemi analiz etsək, qarşımızda 3 istiqamət formalaşacaqdır.

1. Fərqli etnoslara malik bölgələrin Gürcüstandan ayrılmaq istəyi.

Abxaziyanın müstəqilliyi problemi, Cənubi Osetiyanın Rusiya tabeliyində olan Şimali Osetiya ilə birləşmə, Cavaxetiya ermənilərinin müstəqillik arzuları. Acarıstanın “məkəzdən qopma” meyilləri.

2. Gürcüstanın xarici siyasətində ABŞ və ya Rusiya seçimi. ABŞ-ın Gürcüstanı Avropaya yaxınlaşdırmaqla özünün də Cənubi Qafqazda yerləşmək arzusu, NATO amili, Rusiyanın Gürcüstanda hərbi bazalarını qorumaq prinsipi, “ikili standartlar”, Rusiyanın qərbindən Avropanın şərqinə.

3. Hakimiyyət uğrunda mübarizə. İqtidar dəyişikliklərinin çevrilişlər ardından həyata keçirilməsi, Qızılqül İnqilabı, Saakaşvili hakimiyyətinin Rusiyaya məğlubiyyəti.

Hal-hazırda Cənubi Qafqaz regionunda integrasiya proseslərinə təsir edən əsas amillərdən biri etnosiyasi münaqişələrdir. İstər Gürcüstanın daxili və xarici siyasətinin əsası kimi, istərsə də regional integrasiyaya təsir edən əsas meyar kimi yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərdən ən önəmlisi Abxaziya və Cənubi Osetiya münaqişəsi son 25 ildə həm böyük dövlətlərin, həm də region ölkələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur. *Bəs bu münaqişələrin mərkəzində, əsasında hansı amillər dayanır, münaqişələrin həlli mexanizmləri mövcuddurmu, regional integrasiyaya, böyük layihələrə hansı təsirləri ola bilər?*

Abxaziya Gürcüstanın şimal-şərqində yerləşən, mərkəzi Suxumi olan, təxminən 250 min əhaliyə malik separatçı respublikadır. XVI əsrdə öz istəkləri nəticəsində müsəlman olan Abxaziya 1575-1810-cu illərdə Osmanlı İmperiyasına aid muxtar bölgə olmuşdur. 1801-ci ildə Çar I Aleksandr tərəfindən Gürcüstanın ilhaq edilməsindən sonra, 1810-cu ildə çarın fərmanı ilə Abxaziya Rusiya imperatorluğunun himayəsinə keçmişdir. 50 il ərzində mücadilə aparmalarına baxmayaraq bölgə 1864-cü ildə Rusiya imperiyası tərəfindən işğal olunmuş, 1877-1878-ci illər Rus-Osmanlı müharibəsinin yekununda abxazların bir qismi Osmanlı torpaqlarına sürgün edilmişdir [4, səh 462]. İmperiyanın parçalanmasından

sonra Abxaziya 1918-1921-ci illərdə Gürcüstan Demokratik Respublikasının tabeliyinə keçir, 31 mart 1921-ci ildə isə Abxaziya Sovet Sosialist Respublikası qurulur. 13 dekabr 1922-ci ildə ASSR Zaqafqaziya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının (*12 mart 1922-5 dekabr 1936-cı illərdə mövcud olub*) tərkibinə daxil olur. 1921, 1925-ci illərdə ASSR-in konstitusiyaları qəbul edilir. Lakin Stalinin SSRİ (Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı) rəhbərliyinə gətirilməsi ilə Abxazıyanın 10 illik “respublika” statusu “muxtar respublika” statusuna dəyişdirilərək Gürcüstana tabe edilir. Bu hadisə ilə Abxaziya SSRİ tarixində siyasi statusu endirilən tək subyekt olur [5, səh 47].

SSRİ-nin dağılmasından sonra varisi qismində çıxış edən Rusiya yeni müstəqilli qazanmış respublikalar üzərində nəzarəti əldən buraxmamaq üçün bir sıra regionlarda yenidən etnik münaqişələri alovlandırmağa başlayır. 1989-cu ildə Qamsaxurdiyanın Gürcüstan rəhbərliyinə gəlməsi və Abxazıyanın gürcü torpağı olduğunu elan etməsilə abxaz-gürcü münasibətləri yenidən gərginləşir. 1992-ci ilin fevral ayında Gürcüstan 1921-1988-ci illər arasında olan bütün qərarların qüvvədən düşdüyünü elan edərək 1921-ci il Konstitusiyasını qəbul etdiyini açıqlamışdır. Konstitusıyanın XI fəsil, 107-ci maddəsinə əsasən Abxaziya (eləcə də Batum vilayəti) Gürcüstan Respublikasının ayrılmaz hissəsidir [6, səh 345]. Bunun ardınca 23 iyul 1992-ci ildə öz müstəqilliyini elan edən Abxaziya parlamenti ASSR-in 1925-ci il Konstitusiyasını qəbul edir. (Konstitusıyanın 4 və 5-ci maddələrinə əsasən ASSR müstəqil dövlətdir və Gürcüstan ilə “Birlik Müqaviləsi” əsasında ZSFSR-in tərkib hissəsidir) [7, səh 246].

14 avqust 1992-ci ildə başlayan gürcü-abxaz müharibəsi 30 sentyabr 1993-cü ildə gürcülərin Abxaziyadan çıxarılması və 15 may 1994-cü ildə Moskvada tərəflərin atəşkəs haqqında saziş imzalamaları ilə başa çatır. Halbuki buna qədər 3 dəfə Rusiya, BMT, ATƏM-in səyləri ilə tərəflər arasında atəşkəs imzalanmışdır. Müharibə nəticəsində 220 min gürcü məcburi köçkün halına düşür. Təsədüfi deyildir ki, Ermənistan-Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsilə bağlı atəşkəs də məhz 1994-cü ilin may ayında imzalanır. Bunun əsas səbəblərindən biri isə müharibənin Şimali Qafqaza doğru yayılması qorxusu hesab edilir. Moskva razılaşmasına əsasən İnqur çayının ətrafında 24 km-lik silahsızlaşdırılmış təhlükəsiz zona yaradılmış, bölgəyə 6 aydan bir yenilənməklə MDB-yə aid (Müstəqil Dövlətlər Birliyi) 3000 sülhməramlı əsgərin yerləşdirilməsi qəbul edilmişdir [8].

Atəşkəsin imzalanması ardından 26 noyabr 1994-cü ildə Abxaziya parlamenti yeni konstitusiya qəbul edərək təkrar olaraq müstəqilliyini elan etmişdir. Təbii haldır ki, bu məsələnin ortaya çıxmasında əsas məqamlardan biri Rusiya amilidir. Çünki regionda sabitliyin əldə olunması, xüsusilə 90-cı illərin ortasında dünya integrasiya proseslərinin sürətlənməsi aspektindən Cənubi Qafqazda münaqişələrin dayandırılması, həllinə doğru addımlar Rusiyanın artıq regionda söz sahibliyinin itirilməsinə gətirib çıxara bilərdi. Nəinki Gürcüstanda, hətta Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması prosesi həmin zamanlarda sürətlənməyə, Azərbaycanın xeyrinə dəyişməyə başlamışdır. Və belə bir zamanda Ermənistan rəhbərliyinin dəyişməsi, Gürcüstanda Abxaziya timsalında müstəqilliyin elan edilməsi və təklif olunan variantlara qarşı çıxması birbaşa Rusiyanın təzyiq metodu kimi dəyərləndirilməlidir.

Tərəflər arasında atəşkəsin imzalanmasına baxmayaraq 1995-1998-ci illərdə münaqişə davam etmişdir, 1995-ci ildə Gürcüstan tərəfinin söyləri nəticəsində MDB Abxaziyaya embarqo tətbiq etməyə başlamışdır. 1995, 1997-ci illərdə problemin həlli istiqamətində bir neçə təklif paketi ortaya atılmışdır, lakin Gürcüstan tərəfinin Abxazıyanı öz daxili subyekti kimi görməsi, Abxazıyanın isə tam müstəqillik iddiaları bu variantların tətbiqinə imkan verməmişdir. 1998-ci ildən etibarən pilləli danışıqlar prosesi start götürmüşdür. 1998-2001-ci illər arasında Afina, İstanbul, Yalta, Tiflis görüşləri həyata keçirilmişdir. Məhz bu dövəmdə Abxaziya tərəfi müstəqillik iddialarından imtina edərək Gürcüstana federativ quruluşu qəbul etdiyini bildirsə də, heç bir rəsmi cavab almamışdır. Bunu əsas tutaraq 3 oktyabr 1999-cu ildə Abxaziyada keçirilən referendumda abxazların 98%-i müstəqillik lehinə səs vermişdir. Lakin bu addım BMT, ABŞ, İngiltərə, Avropa İttifaqı tərəfindən qanundan kənar hesab edilmişdir. İngiltərə referendumun nəticələrinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının 29 iyul 1999-cu ildə qəbul etdiyi 1255 sayılı qərarın əleyhinə olduğunu açıqlamışdır [9, səh 102]. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 31.01.2000-ci il tarixli toplantısının ardından çıxarılan SC/6708 sayılı mətbuat açıqlamasında isə referendumun nəticələri etibarsız sayılmışdır. Bunun əsas səbələrindən isə seçicilərin müstəqil qərar vermə mexanizminin və abxaz xalqının yarısından çoxunun münaqişələr səbəbilə Abxaziyada olmaması göstərilmişdir [10].

Ümumiyyətlə 1993-2001-ci illərdə Abxaz-Gürcü münaqişəsi ilə əlaqədar olaraq 350-dən çox görüş keçirilmiş, 400-yaxın sənəd imzalanmışdır [11, səh 19].

SSRİ-nin dağılması monopolyar sistemin yaranması anlamına gəlirdisə, artıq XXI əsrdən etibarən qüvvələr balansı dəyişməyə başladı, 2000-ci ildə Vladimir Putinin prezident seçilməsi beynəlxalq münasibətlərdə yeni bir sistemin yaranmasına səbəb oldu. Ümumiyyətlə dünyada təkqütblülüğü analiz edərkən dövlətin yalnız iqtisadi, hərbi potensialı deyil, həmçinin nəzarət edə biləcəyi, təsir gücü olduğu regionlar da nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan Rusiya Putinin prezidentliyi dövründən etibarən yenidən əvvəlki nüfuzunu bərpa etmək istiqaməti əsasında öz xarici siyasətini qurmağa başlayır. Bu dövrdən etibarən Rusiyanın Cənubi Qafqaz strategiyası bir neçə istiqamətdə təşkil olunur:

1. Daxili, etnik münaqişələrlə bölgəyə nəzarət edilməsi;
2. Rusiyanın torpaq bütünlüyünün qorunması;
3. “Yaxın çevrəyə nəzarət” siyasi kursunun həyata keçirilməsi;
4. Qafqazda “Atlantikləşdirmə” siyasətinin yox edilməsi, ABŞ-ın, NATO-nun bölgədən uzaqlaşdırılması;
5. Enerji xətlərinə nəzarət;
6. “Avrasiya İmperiyası”nın qurulması.

28 iyun 2001-ci ildə Rusiya Duması “Rusiya Federasiyasına qəbul və onun tərkibində yeni subyektlərin yaradılması” ilə bağlı qərar qəbul edir və burada qeyd edilir ki, xarici bir dövlətin və ya onun bir hissəsinin Rusiya Federasiyasına birləşməsi mümkündür. Keçmiş SSRİ və MDB tərkibində olub Rusiyanın sərhədləri xaricində qalan birlik respublikaları, muxtar vilayətlər parlamentin razılığı ilə və ya referendumun nəticəsindən asılı olaraq Rusiyaya birləşmək imkanına sahibdirlər. Bu qərarla Rusiyanın Cənubi Qafqazda daha sərt siyasət yürütməsi region ölkələrinin balanslaşdırılmış xarici siyasət yürütməsinə gətirib çıxarır ki, 2002-ci ildə Gürcüstan ABŞ ilə “sərhədlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması, silahlı qüvvələrin modernizasiyası” ilə bağlı 64 milyon dollar büdcəyə malik yeni bir proqram çərçivəsində əlaqələrini möhkəmləndirir.

2003-cü ildə Gürcüstanda “Qızılgül inqilabı”, 2004-cü il seçkilərində Mixayıl Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlməsi Rusiya-Gürcüstan münasibətlərində yeni bir siyasi xəttin formalaşmasına səbəb oldu. Seçki kompaniyası zamanı Soros Fondunun, bir sıra valyuta təşkilatları, beynəlxalq fondlar və ABŞ-ın dəstəyini qazanan Saakaşvilinin hakimiyyətə gəlməsilə Gürcüstan daxilində etnik münaqişələr prizmasından yeni kurs müəyyənləşdi. Xüsusilə Acarıstan probleminin həll edilməsi Abxaziya və Cənubi Osetiyanın da bu yolla Gürcüstana tam olaraq birləşdirməklə “münaqişəsiz Gürcüstan” yarada biləcəyinə şərait yaratdı. 2004-cü ildən etibarən ölkə “Acarıstan muxtar respublikası

haqqında konstitusiya qanunu” əsasında idarə edilir. Bu qanuna əsasən Acarıstan hökuməti (21 nəfərdən ibarət parlament və 5 nəfərdən ibarət hökumət) iqtisadiyyat, səhiyyə, təhsil, kənd təsərrüfatı, idman, mədəniyyət kimi sahələrdə müstəqil qəraralma hüququna sahibdir [12].

2004-cü ildə Abxaziyada qondarma prezident seçkilərinin keçirilməsi ilə bölgədə yenidən təzyiq artmışdır. Rusiyanın əleyhinə olmasına baxmayaraq Sergey Bagapş prezident seçkilərində qalib gəlmiş, ilk səfərini də Rusiyaya edərək “Gürcüstan ilə görüşmələrə yalnız iki müstəqil dövlət qismində başlayacağını” ifadə etmişdir. Ümumiyyətlə Şevarnadze hakimiyyətinin son illərindən etibarən Rusiya Gürcüstanı qıcıqlandırmaq məqsədilə bir sıra silsilə addımlar atmışdır:

1. Abxazlar rus pasportları ilə təmin edilmişdir.
2. Abxaziya üzərində embarqonu ləğv edərək Soçi-Suxumi dəmiryolu xəttinin inşasına başlanmışdır.
3. 2006-cı ildə Abxaziya və Rusiya arasında yerləşən Adler sərhəd qapısına beynəlxalq status verildi. (Bu addım Gürcüstanın narazılığına səbəb olur, çünki 2 ölkə arasında yeganə keçid məntəqəsi Kazbek rayonunda Lars-dır)
4. Abxaziyada yerləşən hərbi bazalarda təchizatı artırmışdır.
5. 2008-ci il “5 günlük müharibə”nin yekununda Cənubi Osetiya, Abxaziya müstəqil dövlət kimi tanınmışdır və bu dövlətlərin beynəlxalq arenada tanınması prosesinin dəstəklənməsi Rusiyanın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasına daxil edilmişdir.

2004-cü ilin iyul ayında Gürcüstan Abxaziyaya yeni birləşmə planı təklif etdi. Bu plana əsasən Abxaziya müstəqillikdən imtina etməsi qarşılığında ona xüsusi statuslu muxtariyyət verilməli, tərəflər arasında statusla bağlı Federal Anlaşma sənədi imzalanmalı idi və tərəflərdən digərinin icazəsi olmadan sənəd üzərində heç bir dəyişikliyə icazə verilməyəcəkdir. Müdafiə, xarici siyasət, sərhəd təhlükəsizliyi, gömrük xidmətləri və ağır cinayətlərlə (silah satışı, psixotrop maddələrin satışı, beynəlxalq terrorizm və s) əlaqəli məsələlərdə səlahiyyət Tiflisin, digər məsələlərdə isə Suxumiyə aid olacaqdır. Abxaziyaya aid silahlı qüvvələr olmamalı, sadəcə polis xidməti fəaliyyət göstərməli idi, eləcə də abxaz gənclər yalnız Abxaziyada yerləşən hərbi hissələrdə hərbi xidmət keçməli idi. Lakin təklif rədd cavabı ilə sonlandı.

2008-ci ildə Gürcüstan prezidenti Mixayıl Saakaşvili Abxaziya tərəfinə yeni həll planı təklif edir. Bu təklifə əsasən: Gürcüstanın torpaq bütövlüyü çərçivəsində muxtariyyət statusu təmin edilməli, Abxaz muxtariyyətinin idarəsi üçün mərkəzə bağlı prezident statusunda

təmsilçilik verilməli, Abxazlara Gürcüstan konstitusiyasında abxaz xalqının dili, mədəniyyəti və milli dəyərlərinə qarşı qərarları veto etmək haqqı verilməli, Qali və Oçamçıra sərbəst ticarət bölgəsi yaradılmalı idi və s. Lakin bu təklif də Abxaziya tərəfindən rədd edilir.

08.08.2008 tarixi Abxaziya münaqişəsinin eskalasiya dövrü, eləcə də Rusiya-Gürcüstan münasibətlərdə gərginliyin kuliminasiya mərhələsi hesab edilməlidir. Həmçinin 2007-ci ildə Putinin ilk dəfə iştirak etdiyi Münhen Təhlükəsizlik Konfransında “təqəütblü dünya sisteminin qəbul edilməz olduğunu, bundan sonra çoxqəütblü bir sistemin olacağını” bildirməsi [13], “5 günlük müharibə” ərafəsində gedən siyasi proseslər Rusiya ilə ABŞ arasında “mini soyuq savaş” kimi də dəyərləndirilməlidir. Çünki müharibədə məqsəd yalnız separat rejimlərin müstəqilliyini elan etmək, tanımaq deyil, əsasən Qafqazda, ümumiyyətlə regionda itirilmiş mövqeyi geri qaytarmaqdan ibarət idi. 2004-cü ildə NATO-nun yeni genişlənmə prosesi ilə Latviya, Litva, Estoniyanın təşkilata daxil edilməsi, ardından Avropada inteqrasiya proseslərinə inadla qatılmaq istəyən Gürcüstanda, Ukraynada rəngli inqilablar artıq regionda Rusiyanın ABŞ tərəfindən öz sərhədlərinə doğru sıxışdırılması anlamına gəlirdi. Rusiya üçün Gürcüstanın, Ukraynanın NATO-ya üzvlüyü ilə ABŞ-ın Türkiyədə Yupiter raketlərinin yerləşdirməsi arasında demək olar ki, heç bir fərq yox idi. Bu baxımdan “5 günlük müharibə” Rusiya üçün bölgəyə qayıtmaq yolunda önəmli addım hesab edilir. Müharibə gedişində Abxaziya və Cənubi Osetiyanın müstəqilliyi Rusiya tərəfindən tanınır. Bunun qarşılığında ABŞ Rusiya ilə Polşada və Çexiyada yerləşdirmək istədiyi nüvə başlıqlı raketlərlə bağlı danışıqlar prosesini birtərəfli qaydada dayandırdı və o zamanki xarici işlər naziri Condeeleeza Rice Polşaya razılaşma əldə edildi. Eyni zamanda 2009-cu ildə ABŞ ilə Gürcüstan arasında bir sıra sahələri əhatə edən Təhlükəsizlik Paktı imzalandı. Hətta ABŞ prezident seçkiləri zamanı namizədlərdən McCain seçiləcəyi halda Qərbi ölkələri ilə birlikdə Çeçenistan və digər Rusiya tərkibindəki muxtariyyətləri tanıya biləcəklərini ifadə etdi. Bu proseslər gedişində 2012-ci ildə Gürcüstanda Saakaşvili hakimiyyətinin sona yetməsi və rus yönümlü hökumətin qurulması, 2014-cü ildə Ukraynada baş verən proseslər, Krımın ilhaqı regionda gedən soyuq müharibədə ABŞ-ın qalib gəldiyini deyil, Rusiyanın uduzmadığını bizə göstərdi. Artıq 201-ci ildə Rusiya regionda öz nüfuzunu bərpa edib, “yaxın çevrə” maraqları istiqamətində yürütdüyü siyasət öz effektini verib və növbəti hədəf “Avrasiyaçılıq” ideyalarını reallaşdırmaqla yenidən super güc statusuna yiyələnmək olacaq.

Abxaziya münaqişəsi də Rusiyanın Cənubi Qafqazda nüfuz mücadiləsinin bir hissəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Heç bir halda bu separatçı rejim müstəqil dövlət ola bilməz, dünya dövlətləri tərəfindən, BMT tərəfindən tanınma bilməz, Kosovo modeli ilə müqayisə oluna bilməz. Münaqişə ilə bağlı Abxazlar hesab edir ki:

- onların qədim tarix malik dövlətçilik ənənələri var, gürcülərlə qohum olmayan xalqdır, fərqli adətlərə sahib, fərqli dil ailəsinə mənsubdurlar;
- SSRİ dövründə qəbul edilən Konstitusiya qaydalarını əsas tutaraq Abxazlar ya Gürcüstandan tam ayrı müstəqil dövlət olmalıdır, ya da federasiya formasında birləşməlidir [14].

Lakin abxazların bu fikirlərinə qarşı əsaslı arqumentlərlə çıxış etsək, aşağıdakı qənaətə gəlmək mümkündür:

- Hər bir etnos hesab edir ki, yalnız suveren dövlətə malik olmaqla mədəniyyətini, mənəvi birliyini qoruya bilər. Nəzərə alsaq ki, hal hazırda dünyada təxmini hesablamalara görə 5000-dən çox etnos yaşayır, bu etnosların da təbii ki, özlərinə məxsus adətləri, dini baxışları, tarixçilik ənənələri var, o zaman bütün etnosların öz suveren dövlətlərini qurmaq arzularının gerçəkləşməsi utopiyadan başqa bir şey deyildir.
- SSRİ dövründə müxtəlif dövrlərdə (1924, 1936, 1977) 3 konstitusiya qəbul edilib və sonradan birlik respublikalarının qəbul etdiyi konstitusiyalar bu konstitusiyaya uyğunlaşdırılıb, sonuncu 1977-ci il konstitusiyasının 85-ci maddəsinə əsasən Abxaziya Gürcüstan tərkibində muxtar respublikadır, bu aspektdən yanaşsaq, həmin dövrdə SSRİ ərazisində Abxaziya xaric 19 muxtar respublika statusuna malik subyekt var [15].
- Abxaziyada yaşayan əhali prizmasından məsələyə nəzər salsaq, 1930-cu illərdən etibarən bölgədə gürcüləşdirmə siyasəti həyata keçirildi, bu bir baxımdan abxazların xeyrinə sayıla biləcək arqument hesab edilsə də, əhalinin etnik tərkibinin dəyişdirilməsi birbaşa SSRİ-nin bu bölgədə etnik münaqişəyə zəmin yaradan addımı kimi dəyərləndirilməlidir. Çünki Sovetlər birliyində sərhədlər ərazidə yaşayan xalqların tarixinə, adət-ənənələrinə, dilinə, mədəniyyətinə uyğun deyil, “mərkəzin” maraqları baxımından müəyyənləşdirilmişdir.
- Hal hazırda Abxaziya münaqişəsi nəticəsində bölgədə yaşayan 150 min məcburi köçkün məsələsi əsas predmetlərdən biridir, çünki bölgədə keçirilən referendum, seçkilər zamanı və hər hansı bir

qərarın qəbulu zamanı məcburi köçkün statusunda olan şəxslərin səsi nəzərə alınmır, bu baxımdan keçirilən seçkilər qanundan kənardır və təsadüfi deyildir ki, BMT tərəfindən dəfələrlə Abxaziyada keçirilən seçkilər tanınmamışdır.

Bir millətin statusunun digər millətin, vətəndaşların hüquqlarına nisbətən istənilən süni yüksəldilməsi labüd şəkildə millətlərarası gərginliyin, cəmiyyətdə millətçiliyin, şovinizmin, irqi ayrışdırıcılığın meydana gəlməsinə gətirib çıxardır. Buna görə də demokratik hüquqi dövlətdə milli, irqi hüquq bərabərsizliyinə, vahid dövlətin ərazisinə qəsd edilməsinə, milli, yaxud irqi düşmənçilik toxumu səpilməsinə istiqamətlənmiş istənilən vətəndaş birliyinin, siyasi partiyanın fəaliyyəti və milli zəmində zor tətbiqi qeyri-qanuni tanınmalıdır [16, səh 448-449].

Bütün bunları ümumiləşdirməklə qeyd olunmalıdır ki, Abxaziya Rusiya maraqlarına cavab verən, bölgədə integrasiyaya proseslərinə mane olan, Gürcüstanı nəzarətdə saxlamaq üçün istifadə olunan separatçı bufer zonadır və yaxın zaman kəsiyində münaqişənin həll edilməsi Rusiyanın dünyada artan nüfuzu təmsalında real görünür.

ƏDƏBİYYAT

1. E.Mirbəşiroğlu, “Siyasi münaqişələr”, Bakı 2009.
2. A.N.Abbasbəyli, “Dünya siyasəti”, Bakı 2011.
3. <http://www.geostat.ge> (National Statistics Office of Georgia)
4. Kemal İnət, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, “Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları”, I cild, Ankara 2016.
5. Y.V.Voronov, “Abhazyanın Beyaz Kitabı 1992-1993”, Ankara 2002.
6. George PAPUASHVILI, “The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia: Looking Back after Ninety Years”, 2012.
7. Necati İyikan, “Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010”, 2011.
8. Mr Jean SEITLINGER, “Conflicts in Transcaucasia”, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7753&lang=EN>
9. Fawn, Rick; Cummings, Sally Nikoline, “Interests over Norms in Western Policy Towards the Caucasus: How Abkhazia is No One's Kosovo”, Vol. 10, No. 3, 2001.

10. “BMT-nin SC/6708 sayılı mətbuat açıqlaması” (Press release), <http://www.un.org/press/en/1999/19990730.sc6708.html>
11. Ağacan.K, “Abhazyanın Rusya tərəfindən gizli ilhəki”, *Stratejik Analiz*, Mart 2003, Say 35.
12. Gürcistan Bilgi Notu, 19.3.2016, <http://tbilisi.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254501>
13. Von Oliver Rolofs, Munich Security Conference, “A breeze of Cold War”, <https://www.global-review.info/2016/05/28/was-will-putin-2/>
14. Vladislav Ardzinba, “Abhazya və Gürcistan’ın Hukuksal İlişkileri”, 2007, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/719/abhazya_ve_gurcistanin_hukuksal_iliskileri
15. Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics, 1977, <http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html>
16. V.V.Lazarev, “Ümumi hüquq və Dövlət nəzəriyyəsi”, Bakı 2014.
17. Elşan İzzetgil, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Bölgesel çalışmalar*, Cild 1, Say 1, 2016.
18. S.Neil MacFarlane, “Frozen Conflicts in the Former Soviet Union -The Case of Georgia/South Ossetia”, <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/08/MacFarlane-en.pdf>
19. CIA, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>
20. Archil Gegeshidze, Arda Inal-Ipa “Georgian-Abkhazian Relations: An Inside Perspective”, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, Tbilisi, 2011, <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/161211summary.pdf>

**THE INFLUENCE OF ABKHASIAN CONFLICT
INTO REGIONAL INTEGRATION**

SUMMARY

Creation of independent states in the South Caucasus, as a result of the change of the world political map in the 90s of the twentieth century, has led to an increased interest in the region in transit. After the collapse of the USSR, the deepening of political processes within the countries that gained independence and the resumption of ethnic conflicts over the Soviet era have become a major factor affecting the security of the region and direct regional integration processes. Despite the end of the Cold War, the political, geostrategic significance of the region showed that the Cold War between Russia and the United States was not over yet because of the conflicts in the South Caucasus.

The article analyzes the current state of Georgia's Abkhaz conflict, foreign policy, its relations with neighboring states, dynamics of conflicts, position of the great powers on the issue and the current situation.

Key words: *Ethnic-political conflict, South Caucasus, Georgia, Abkhazia, Russia factor, regional integration.*

**ВЛИЯНИЕ АБХАЗСКОГО КОНФЛИКТА
В РЕГИОНАЛЬНУЮ ИНТЕГРАЦИЮ**

РЕЗЮМЕ

Создание независимых государств на Южном Кавказе в результате изменения мировой политической карты в 90-х годах XX века привело к повышенному интересу к региону в плане транзита. После распада СССР в странах, получивших независимость, углубились политические процессы внутри стран, произошло возобновление этнических конфликтов, имеющие исход с советских времен, стало основным фактором, влияющим на безопасность региона и процессы региональной интеграции. Несмотря на окончание холодной войны и создание однополярной системы, политическое, геостратегическое значение региона показало, что холодная война между Россией и Соединенными Штатами еще не завершилась из-за конфликтов на Южном Кавказе.

В статье анализируется текущее состояние внешней политики Грузии с призм абхазского конфликта в, ее отношения с соседними государствами, динамика конфликтов, положение великих держав по этому вопросу и текущая ситуация.

Ключевые слова: *Этнополитический конфликт, Южный Кавказ, Грузия. Абхазия, российский фактор, региональная интеграция.*

UOT 327

RUSİYA PRİZMASINDAN AVROPA İTTİFAQININ ENERJİ SİYASƏTİ

XÜLASƏ

Avropa regionu dünyanın iqtisadi mərkəzi hesab edilir və bu mərkəzin enerji təminatı hal hazırda gündəmdə olan məsələlərdən biridir. Xüsusilə XXI əsrdən etibarən Rusiya-Avropa münasibətləri enerji prizmasından əhəmiyyət kəsb edir. Son dönmə dünyada gedən dinamik proseslər dövlətlərin geostrateji imperativ kimi “enerji təhlükəsizliyi” konsepsiyalarının qəbul etməsi enerjinin önəmini ortaya qoyur və bu konsepsiyalar dünyada yeni enerji xəritəsinin yaranmasına gətirib çıxarır. Dünyanın ən çox enerji idxal edən regionu olaraq Avropanın da enerji gələcəyi bu istiqamətdə son dövrlər müzakirə olunan əsas gündəm mövzularından biridir. İqtisadi böhranlar, siyasi münaqişələr, neftin qiymətinin kəskin enməsi, Rusiya ətrafında baş verən proseslər Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına təhlükə yaradır və Avropada enerjinin gələcəyi haqqında müsbət fikirləri sual altına qoyur.

Məqalədə Avropanın enerji siyasəti bir çox statistik məlumatlar əsasında analiz edilir, Rusiyadan asılılığın aradan qaldırılması və ya azaldılması məsələsi, diversifikasiya, yeni mənbələrin mövcudluğu, tranzit bölgələrin təhlükəsizlik meyarları araşdırılır.

Açar sözlər: *Avropanın enerji siyasəti, enerji təhlükəsizliyi, diversifikasiya, Avropa İttifaqı, Rusiya, Xəzər regionu, Cənub Qaz Dəhlizi, Türkiyə, Ukrayna, İran.*

“Soyuq müharibə”nin yekunu olaraq SSRİ-nin dağılması nəzəri olaraq “təqəütblü dünya sistemi”nin yaranması kimi izah edilirsə, XXI əsrdən etibarən dünyada gedən proseslərin inkişafı da “yeni enerji düzəni”nin formalaşması kimi qəbul edilməlidir. Çünki bu dövrdən etibarən dünya siyasətində yeni mərkəzlər, iqtisadi güclər yaranmağa başlayır və zamanla inkişaf edən iqtisadiyyatların enerji tələbatının çoxalması, Rusiya kimi böyük enerji potensialına malik dövlətin bundan siyasi məqsədlər üçün

istifadə etməsi enerjinin geosiyasi faktora çevrilməsinə gətirib çıxarır. Xüsusilə iqtisadi güc aspektindən Avropa İttifaqının, ümumilikdə Avropa regionunun enerji siyasəti, Avropanın enerji gələcəyi, yeni imkanların yaranması və bundan maksimum istifadə ilə enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması prosesi araşdırılması gərəkən prioritet istiqamətlərdən biridir.

Enerji təhlükəsizliyi termini Avropa gündəminə ilk dəfə 1970-ci illərdə baş verən “neft şokları” ilə bağlı daxil olmuşdur [1]. Avropa üçün enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması Avropa bazarlarına enerjinin davamlı, yetəri miqdarda, təhlükəsiz və müxtəlif mənbələrdən, sabit qiymətlərlə çatdırılmasıdır. Bundan başqa Avropada enerji istehsal imkanlarının araşdırılması, enerji istehsalının artırılması, enerji təminatında alternativ enerjinin payının artırılması, bunlara bağlı olaraq ətraf mühitin qorunması kimi məsələlər Avropa İttifaqı üçün əsas önəm daşıyır.

28 dövləti özündə birləşdirən Avropa İttifaqı dünyanın ən böyük iqtisadi mərkəzlərindən biridir. 77 trilyon dollar Dünya ÜDM-nin 18 trilyon dolları Aİ-nin payına düşür. 18.4 trilyon dollar olan dünya əmtəə ixracında 5.9 trilyon dollar, 18.6 trilyon dollar olan dünya əmtəə idxalında 6 trilyon dollar və 37 trilyon dollar həcmində olan dünya ticarətində Avropa 32%-lik, yəni 11.7 trilyon dollarlıq paya sahibdir [2].

Avropanın enerji siyasətini analiz etsək, bir neçə istiqamətdə araşdırma aparmalıyıq:

- 1. Avropa İttifaqında enerji təhlükəsizliyi problemləri və perspektivlər;*
- 2. Rusiya amili, neft və qaz asılılığının aradan qaldırılması;*
- 3. Diversifikasiya meyilləri, alternativ enerji mənbələri;*
- 4. Ukrayna böhranları, yeni tranzit zona-Türkiyə;*

Hal hazırda Avropa İttifaqı iqtisadiyyatı üçün lazım olan enerjinin 40%-ni neft, 25%-ni təbii qaz, 17%-i kömür, 18%-i isə nüvə, hidroelektrik və digər alternativ enerji hesabına təmin edir [3]. *(Avropa İttifaqı tərəfindən aparılmış araşdırmalara əsasən dünya enerji tələbatının 82%-i neft, qaz və kömür, 5%-i nüvə enerjisi və 13%-i alternativ enerji hesabına ödənilir.)*

Cədvəl-1. Rusiya Federasiyasının Avropa İttifaqına qaz ixrac potensialı

İllər üzrə	Aİ-nin qaz ehtiyacı (mlrd m³)	Ümumi ixrac (mlrd m³)	Aİ-na ixrac (mlrd m³)	Aİ-nin qaz tələbatında Rusiyanın yeri (faizlə)
2014	438,1	225,5	138	31,50%
2015	386,9	201,9	120	31,02%
2016	402,1	207,5	133	33,08%
2017	428,8	204,8	133	31,02%

Dünyanın ən böyük enerji idxalatçısı olan Avropa İttifaqı yetərli neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olmadığı üçün neftin 84%-ni, qazın isə 64%-ni idxal edir və bu da Aİ-nin enerji sahəsində 55% xarici bazarlara bağlı olduğunu göstərir [4]. İttifaq öz enerji təminatını başda Rusiya olmaqla Xəzər hövzəsi, Yaxın Şərq, Şimali Afrika regionundan qarşılayır. Lakin bu bölgələrin və Ukrayna, Cənubi Qafqaz, İran, Türkiyə kimi tranzit zonaların bir çoxunun siyasi cəhətdən qeyri-sabit durumu, burada yaşanan geopolitik problemlər Avropaya daşınan enerji nəqlinə, enerji təhlükəsizliyinə başlıca hədə hesab olunur [5, səh 164]. 2011-ci ildən etibarən başlayan “Ərəb baharı” Şimali Afrika və Yaxın Şərqdə münaqişə ocaqlarının yaranması, Misir, Liviya kimi ölkələrdə siyasi gərginlik, Əlcəzair və Tunisdə qeyri-sabitlik, digər enerji təchizatçısı Nigeriyada müsəlman xristian qarşıdurması, Boko Haram təşkilatının fəaliyyəti, Suriyada baş verən vətəndaş müharibəsi, Cənubi Qafqazda etnosiyasi münaqişələr, Ukrayna ətrafında gedən siyasi proseslər, Rusiya-Türkiyə “təyyarə şoku” Avropa enerji təminatında təhlükəsizlik problemlərinin müzakirə olunmasını və bu regionlarda sabitliyin yaradılmasını zəruri edir.

Dünya qaz ehtiyacının 17%-i, istehsalın 4%-inə sahib Avropa İttifaqının neft və təbii qaz ehtiyacının ödənilməsində aparıcı ölkələr Şimal dənizi vasitəsilə Norveç, Böyük Britaniya və Hollandiyadır. Təbii qazın 30%-ni, neftin 15%-ni Aİ Norveç hesabına ödəyir [6]. Türkiyə və Balkan ölkələri də daxil olmaqla Avropanın qaza olan ehtiyacı 450 mlrd m³-dir ki, bunun da 64%-i idxal olunur. Araşdırmalara əsasən 2030-cu ildən etibarən ümumi tələbatın 775 mlrd m³-ə, idxalın isə 625 mlrd m³-ə çatacağı bildirilir ki, bu da Avropanın xarici bazarlardan asılılıq faizini 80%-ə qədər yüksəldəcək [7, səh 8], əlavə olaraq Avropa regionunda enerji ehtiyatlarının tükənməsi problemi də yeni enerji mərkəzinin tapılmasını labüd edəcək. 2017-ci ildə Rusiya 205 mlrd m³ ixracının 133 mlrd m³-ni

Avropa İttifaqına [Cədvəl-1] (2030-cu ilə qədər bu rəqəmin 230 mlrd m³-ə qədər artacağı gözlənilir), qalan 70 mlrd m³ həcmində qaz isə Türkiyə daxil digər ölkələr satıb. Ümumilikdə Avropa idxal etdiyi neftin 34.5%-ni, təbii qazın 32%-ni, kömürün 27%-ni Rusiyadan əldə edir, bu da ümumi enerji təminatında Rusiyanın payının 32% olduğunu göstərir [8].

Avropanın enerji idxal etdiyi regionları ümumiləşdirsək, Rusiya, Norveç, Şimali Afrika (Əlcəzair və Liviya), Yaxın Şərq və qismən də Xəzər regionu ölkələrini əhatə edən geniş bir mənzərə qarşımıza çıxır. Yuxarıdakı statistik məlumatlardan da göründüyü kimi Avropanın enerji bazarında Rusiyanın payı olduqca böyükdür və bu Avropa üçün bir növ təhlükə mənbəyi hesab olunmalıdır. Çünki qəbul etdiyi enerji konsepsiyalarında göstərilən diversifikasiya amili, eyni tranzit bölgədən asılı olmamaq kimi şərtlərə tam olaraq riayət olunmur. 2000-ci illərin əvvəllərində Rusiyadan 80%-ə qədər qaz asılılığına malik Avropanın bu rəqəmi 15 il ərzində 30%-ə qədər azaltması göz önündədir, lakin Rusiyanın enerji ehtiyatlarından siyasi vasitə kimi istifadə etməsi də bizə məlumdur. Nəzərə alsaq ki, Rusiya da öz neft və qazının 70-75%-ni məhz Avropa regionuna satır, Avropa ilə ticarət həcmi 330 mlrd dollardır (ABŞ ilə ticarət həcmi 38 mlrd dollardır), o zaman qarşıdakı illər ərzində Avropanın Rusiyadan kənar mənbələrdən enerji idxalı məsələsi sual altındadır, nə Rusiya bu siyasətdən imtina edə bilər, nə də Avropa yaxın illər ərzində Rusiyaya alternativ mənbə tapa bilər və ən az 5 il müddətində Avropa Rusiya qarşılıqlı asılılıq prosesi davam edəcəyi realdır.

Avropada enerji təhlükəsizliyi təkcə enerji xətlərinin təhlükəsizliyi kimi yox, həmçinin enerji diversifikasiyası kimi başa düşülməlidir. 2007-ci ildən sonra Avropanın siyasi həyatına daxil olan enerji təhlükəsizliyi termini artıq bütün enerji konsepsiyalarının əsas istiqaməti olaraq götürülmüşdür. Avropa Rusiya arasında əlaqələrin analizindən sonra enerji təhlükəsizliyi, enerji diversifikasiyasının Avropa üçün nə qədər önəmli olduğunu başa düşürük. Avropa üçün diversifikasiya, yəni şaxələndirmə enerji mənbələrinin, enerji xətlərinin, tranzit bölgələrin, enerji növünün, enerjinin istifadə sahəsinin şaxələndirilməsidir. Enerji mənbələri, enerji xətləri baxımından Avropa üçün Rusiya və ondan gələn enerji nəqliyyat xətləri, enerjinin boru kəmərləri, yoxsa tankerlər vasitəsilə daşınması, tranzit bölgə kimi daha çox münaqişəli Ukrayna, enerji növü olaraq neft və qaz nəzərdə tutulur. 2030-cu ildən etibarən Avropada enerji mənbələrinin tükənməsi problemi diversifikasiya amilinin rolunu daha da artıracaq.

Avropa İttifaqının enerji təminatında 32% Rusiyaya bağlılıq Avropa ölkələrinin yeni enerji mənbələrinin axtarışı üçün eyni mövqedən çıxış

etməsinə gətirib çıxarır. Xüsusilə cənub-şərqi Avropa ölkələrinin Rusiyadan 80-100% asılılıq problemi diversifikasiya meyillərini daha da gücləndirir. Bəs Rusiyaya alternativ ola biləcək enerji mənbələri mövcuddurmu? Təbii ki, mövcuddur. Avropanın coğrafi mövqeyi enerji mənbələri ilə zəngin regionlar ətrafında yerləşdiyindən bu problemin həlli mümkündür, lakin son 20 il ərzində bu regionlarda baş verən münaqişələr enerji təhlükəsizliyi problemini ortaya atmışdır. Bundan başqa orada olan mövcud infrastruktur, Avropaya enerji nəqli üçün yaradılan şərait, boru xətlərinin çəkilməsi və buna tələb olunan maliyyə imkanları bunun qarşısını alan əsas məsələlərdir. Hal-hazırda tankerlər vasitəsilə Aralıq dənizinin dibi ilə Şimali Afrika regionu ölkələrindən, Yaxın Şərq ölkələrindən, qismən Xəzər regionundan boru xətləri vasitəsilə Avropaya nəql olunan neft və qazın payının artırılması ilə Rusiyanın enerji asılılığını aradan qaldırmaq mümkündür. Lakin 2011-ci ildən Ərəb baharı bütün Şimali Afrika, Yaxın Şərq regionunu hədə altında saxlayır, Xəzər regionundan əldə olunan neft isə əsasən Rusiya vasitəsilə Avropaya daşınır. Rusiyaya əsas alternativ bu baxımdan İran və İraq qeyd olunmalıdır. Bu ölkələrin birlikdə neft ehtiyatları 300 mlrd bareldən artıqdır, qaz ehtiyatları baxımından isə 2017-ci il BP-yə aid statistik məlumatlara əsasən İranın kəşf olunmuş qaz ehtiyatları 33,5 trln m³ həcmində dəyərləndirilir. Rusiyada bu rəqəm 32 trln m³-dir. Lakin 1995-ci ildən etibarən ABŞ-ın İranla bütün ticarət əlaqələrinin kəsilməsi haqqında qərarı, 2012-ci ildən neft, 2013-cü ildən təbii qazla bağlı sanksiyaları [9], 2010-2012-ci illərdə Aİ-nın İrana qarşı sərt sanksiyaları bu ölkənin dünya bazarına çıxışına tam olaraq əngəl yaratdı, 2017-ci ildə illik 202,5 milyard m³ qaz istehsal edən İran bunun yalnız 8.4 mlrd m³-ni ixrac edə bildi. *(Hal-hazırda İran və İraqın birlikdə günlük neft istehsalı 9 mln bareldir, Rusiyada bu göstərici 11,2 mln barelə bərabərdir.)* 2015 iyulun 14-də İranla nüvə proqramı üzrə P5+1 ölkələri arasında razılığın əldə olunması [10] ilə 2016-cı ilin yanvar ayından ABŞ və Avropa İttifaqı tətbiq etdiyi sanksiyaların tədricən aradan qaldırıldı, lakin indiki şəraitdə İranın təbii qaz yataqlarının inkişaf etdirib Avropada Rusiyaya alternativ olması və dünya bazarlarına yetəri qədər qaz çıxartması üçün ən az 6-7 il vaxt lazımdır [11]. Digər amil İranın qaz sahələrinin böyük qisminin cənubda yerləşməsidir *(Ən böyük qaz yatağı - Cənubi Parsdır, 14 trln m³)*. Dolayısı ilə İran istehsal etdiyi qazın mövcud şərtlərlə yaxın bazarlara satması daha realdır. Qiymət aspektindən yanaşsaq, Avropaya nisbətən baha qiymətə Şərq ölkələrinə (Yaponiya, Cənubi Koreya, Çin) qaz satışı İran iqtisadiyyatına daha çox yardım edə bilər, nəinki İranın cənubundan şimala

doğru 1800 km-lik yeni bir kəmərin salınması, daha ucuz qiymətlərlə Avropaya satış imkanları. Hazırki durum əsasında Avropaya qaz nəqli işlək vəziyyətdə olan illik ötürmə qabiliyyəti 10 mlrd m³ olan Təbriz-Ankara boru xəttinin gələcəkdə ötürmə qabiliyyətini 2 qat artırmaqla əlavə 10 mlrd m³ qazın TANAP və TAP vasitəsilə ötürülməsi mümkündür, lakin bu Avropada Rusiyaya alternativ olaraq qəbul edilə biləcək bir vəziyyət deyil.

Göründüyü kimi Rusiyaya alternativ mənbələr hazırki siyasi münasibətlər çərçivəsində Avropada Rusiyanı əvəzləyəcək durumda deyildir. Şimali Afrika, Yaxın Şərq ölkələrində yaşanan siyasi münaqişələr, İranda mövcud iqtisadi şərait və yuxarıda göstərilən səbələr, Xəzər regionunun hüquqi status məsələsi və Avropada getdikcə azalan enerji ehtiyatları Avropada Rusiya təzyiqinin azaldılması üçün ümumi enerji təminatında alternativ enerjinin payının artırılması və LNG formada qazın idxalına üstünlük verə bilər. Avropa İttifaqının “2020 Enerji Strategiyası”na əsasən 2020-ci ilədək alternativ enerjinin payının 20%-ə qaldırılması məsələsi prioritet kimi qəbul edilsə də, hazırda alternativ enerjinin payı 12%-ə bərabərdir, bunun 2020-ci ilədək 20%-ə qaldırılması sual altındadır, lakin Beynəlxalq Enerji Agentliyinin hesabatına əsasən 2015-2040-cı illər arasında alternativ enerjiyə 7 trln dollar həcmində yatırım planlaşdırılır. Bütün bunlara baxmayaraq 2030-cu ilə qədər Avropa enerji təminatında qazın payının 34%-ə qalxacağı gözləntilərini nəzərə alaraq, qarşıdakı illərdə Rusiyaya ən böyük alternativ olaraq LNG (Liqued Natural Gas-Mayeləşdirilmiş təbii qaz) ola bilər. 1960-cı illərdən dünya qaz bazarına daxil olan LNG 70-ci illərdə ümumi qaz ticarətinin yalnız 6.6%-ni təşkil edirdi. Ancaq texnologiyanın inkişafı və maliyyə imkanlarının dəyişməsi hesabına 2017-ci ildə bu rəqəm artıq 40%-dən artıqdır [12] və yaxın zamanda bu rəqəmin daha da qalxacağı təxmin edilir. (*LNG-təbii qazın -162 dərəcədə soyudulub 600 dəfə kiçildilmiş maye qaz formasıdır* [13, səh 14].) Hal-hazırda dünya qaz ticarətinin 737 mlrd m³-i kəmərlər vasitəsilə, 345 mlrd m³ isə LNG formada tankerlər vasitəsilə daşınır. Dünya LNG idxalının 16%-i Avropa regionunun payına düşür. Ən böyük LNG ixracatçısı Qatar hər il Avropaya orta hesabla 25 mlrd m³, Əlcəzair 15 mlrd m³, Nigeriya, Peru və Trinidad və Tobago isə birlikdə 14 mlrd m³ LNG qaz ixrac edir [3]. Bütün bunları nəzərə alaraq gələcəkdə bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə Avropada Rusiyaya alternativ qüvvənin formalaşdırılması mümkündür.

Bəlli məsələdir ki, hal hazırda Avropa İttifaqı və Rusiya arasında mövcud enerji münasibətləri tərəflərin perspektiv enerji doktrinalarının

tərkib hissəsi deyildir. Yəni, mövcud durum onların gələcəkdə həyata keçirmək istədikləri siyasətə ziddir. Çünki nə qədər Avropa İttifaqı ölkələri Rusiyadan enerji prizmasından asılı halda olsalar belə, Rusiya da bunun qarşılığında iqtisadi anlamda Avropa bazarlarından asılı vəziyyətdədir ki, bu da birbaşa büdcədə özünü biruzə verir. Avropa Rusiyaya bağlılıq məsələsində artıq ciddi addımlar atmaqdadır. Dünyada gedən siyasi proseslər, yeni münaqişə ocaqlarının yaradılması, Yaxın Şərq regionunda nəzarətin həyata keçirilməsi, Rusiyanın öz sərhədlərinə doğru sıxışdırılması siyasəti, Avropada diversifikasiya meyillərinin güclənməsi Rusiyanın rolunun azaldılması kimi dəyərləndirilməlidir. Rusiya da öz növbəsində bu “Soyuq müharibə”də siyasi anlamda “yaxın çevrə” ölkələrində möhkəmlənməyə, strateji zonaları qorumağa, siyasi arenada söz sahibliyi etməyə, eyni zamanda iqtisadi anlamda Avropaya alternativ Uzaq Şərq ölkələri timsalında özünə yeni enerji bazarı formalaşdırmağa çalışır. 2000-ci ildə Vadimir Putinin hakimiyyətə gəlməsi ilə enerji faktoru Rusiyanın ən önəmli strateji silahına çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, 2030-cu ilə qədər Rusiyanın enerji strategiyası təsdiqlənmişdir. Bu sənədə əsasən, xarici enerji siyasətinin əsas məqsədi Rusiya enerji potensialını dünya bazarlarına integrasiya etmək üçün enerji daşıyıcılarından maksimum dərəcədə səmərəli istifadə etmək, milli iqtisadiyyat üçün ən yüksək ehtimallı qazanc əldə etməkdir [14, səh 55]. 2009-cu ildə qəbul edilən 3 istiqamətli strategiyaya əsasən:

1. **2013-2015-ci illərdə** 2008-ci il böhranının nəticələri tamamilə aradan qaldırılmalı, enerji sektoru modernləşdirilməlidir;
2. **2015-2022-ci illərdə** Rusiyanın Uzaq Şərq və Şərqi Sibir bölgələrində yeni karbohidrogen yataqları yaradılmalıdır;
3. **2022-2030-cu illərdə** iqtisadiyyatda enerji daşıyıcılarından asılılığı azaldılmalı, alternativ enerji mənbələrinin payı artırılmalıdır [15].

Enerji strategiyası 2030-cu ilə qədər Rusiyanın Uzaq Şərq ölkələrinə neft ixrac payının 6-dan 25%-ə, qaz ixracının 0-dan 20%-ə qaldırılmasını hədəfləyir [14, səh 23].

Avropada enerji təminatına əngəl yaradan və Rusiyanın da zamanla çətinliklərlə üzləşdiyi əsas səbəblərdən biri də tranzit bölgə problemidir. 2003 və 2004-cü illərdə Gürcüstanda və Ukrayna baş verən rəngli inqilablar ilə hakimiyyətə gələn qərb yönümlü idarəetmə sistemi NATO və Aİ-na integrasiya prosesi ilə Rusiyanın maraqlarına cavab vermədiyi üçün artıq 2005-ci ildən enerji siyasətində Avropaya qarşı daha çox qış aylarında “qazdan siyasi istifadə” strategiyası rol oynamağa başladı. Bu dövrdən etibarən qazın nəqlinin kəsintili olaraq verilməsi, bəzən tam olaraq

kəsilməsi ilə Rusiya istər Ukraynaya, istərsə də Avropaya öz təsir imkanlarından istifadə etməyə başlayır. 2008-ci il Gürcüstana qarşı 5 günlük müharibə nəticəsində yeni münafişə ocaqları yaranılır, 2009-cu ilin yanvarında Avropaya Ukrayna vasitəsilə göndərilən qaz tamamilə kəsilir. Bu proseslərin ardınca 2010-cu ildə Ukraynada rus meyilli Yanukoviçin hakimiyyətə gəlməsilə münasibətlər normallaşır. Rusiya ilə Krımda yerləşən Sevastopol hərbi bazasının müddətini 25 il uzadılması haqqında müqavilə də izmalanır [16]. Hətta Ukraynaya satılan qazın qiyməti 400\$-dan 285\$-dək azaldılır (sonradan 485\$-a qədər qaldırılır). 2014-cu ilin əvvəlində Yanukoviç ölkəni tərk edir və mayın 25-də hakimiyyətə qərb yönümlü Petro Poroşenko gəlir. Krım işğal olunur, tam müharibə vəziyyəti yaranır, 2014-cü iyun ayında Aİ və Ukrayna arasında sərbəst ticarət haqqında müqavilənin imzalanması ilə Ukraynaya qaz nəqli yenidən durdurulur. Səbəb olaraq bu müqavilənin münasibətlərə zərər verdiyini və ən əsas yaranmış 4.5 mlrd dollar borcun olduğunu bildirmişdir. Ukrayna bu borcun bir hissəsini ödəsə də, mövcud problem hələ də davam etməkdədir. 2015-ci ilin əvvəlində NaftoGaz və Gazprom arasında anlaşmaya əsasən “ön ödəmə” sistemi əsasında qaz nəqli həyata keçirilir, yəni ödənilmiş qazın həcmi qədər qaz ixrac olunur və bu həcm bitdikdə qazın nəqli dayandırılır. Və 2015-ci il noyabrın 25-də də yenidən Ukraynaya qazın göndərilməsi anlaşma səbəbilə dayandırılıb.

Göründüyü kimi Ukrayna Rusiya arasında yaşanan gərginlik Avropa ölkələrinə ciddi təsir göstərir. Çünki Rusiya öz neft və qazının 49%-ni Ukrayna vasitəsilə ixrac edir. Münafişələrin yarandığı zamanlarda isə əziyyət çəkən ölkələr əsasən cənub-şərqi Avropa ölkələri olur və Polşa, Bolqarıstan, Slovakiya, Rumıniya, Çexiya və s kimi ölkələrin 80-100% Rus qazından asılılığı Avropada Rusiyaya alternativ mənbənin tapılmasına zəmin yaradır. Rusiya özü də Ukraynanı “by pass” edəcək layihələr axtarışındadır, istifadədə olan Şimal axını, perspektiv Cənub axını, Türk axını və s kimi layihələr Rusiya gündəmindədir, lakin 2015-ci ildə Rusiya Türkiyə arasında yaşanan gərginliklərin yekunu olaraq Türk axını layihəsinin dayandırılması [17] Rusiyaya qarşı Avropada yaranan fikir ayrılıqlarını daha da dərinləşdirib. Amma Avropaya giriş qapısı olan Ukrayna uğrunda Avropa və Rusiya arasında mübarizənin asanlıqla yekunlaşmayacağı görünür. 2030-cu ilə qədər Avropada qaz idxalının 80%-ə qədər artması proqnozu Avropa ölkələrinin diversifikasiya meyillərini gücləndirməsinə və yekunda Türkiyənin önəminin regionda tranzit ölkə kimi artmasına səbəb olur.

Yaxın perspektivdə Avropa üçün ən önəmli layihə kimi Cənub Qaz Dəhlizi (Bakı-Tiflis-Ərzurum, TANAP və TAP) qəbul edilməlidir. Bu layihə həm mənbə olaraq Rusiya qazından imtina, həm də daha təhlükəsiz regionlardan keçməklə Avropaya çatdırılan rahat və kəsintisiz qaz layihəsi kimi geniş perspektiv vəd edir. Bu layihə istər Avropa, istərsə də Türkiyənin enerji təminatında önəmli rola sahib ola bilər və gələcəkdə layihənin genişləndirilməsi ilə Türkiyənin Avropanın enerji mühitində əsas rol oynamasına gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan İlk öncə Türkiyənin enerji siyasətinə nəzər salaq. 2014-cü il məlumatlarına əsasən 50 mlrd m³ qaz ehtiyacının 54.7%-nin Rusiyadan, qalan 40-45% isə Azərbaycan, İrandan boru kəmərləri, Əlcəzair və Nigeriyadan LNG formasında idxal olunur [18]. Qaz tədarükünün 98%-ni xarici bazarlar hesabına ödəyir. Cənub Qaz Dəhlizinin reallaşması halında Rusiyadan asılılığı 30%-ə qədər azaltmaq mümkündür, hətta gələcəkdə əlavə boru kəmərləri ilə Türkmənistan, Qazaxıstan, İran, İraq qazı hesabına bu rəqəmi 10%-dən də aşağı salmaq olar. Cənub Qaz Dəhlizi, AGRI, Ağ Axın Avropa İttifaqı üçün “Prioritet Layihələr” statusuna daxildir. Bu layihələrlə Avropa Xəzər hövzəsindən çıxarılan enerjinin Avropaya rahat daşınmasını təmin edə bilər. Ümumilikdə Xəzər hövzəsinə baxsaq, region dünya neft ehtiyatlarının 18%-nə, qaz ehtiyatlarının 48%-nə sahibdir. Region ölkələrində neft və qazın ümumi ixracatdakı payı 72-96%, büdcə gəlirlərindəki payı isə 30-50%-dir. Cənub Qaz Dəhlizinin əsas oyuncusu Azərbaycanın qaz ehtiyatları 3 trilyon m³ həcmində dəyərləndirilir. 2007-ci ildən Bakı-Tiflis-Ərzurum boru xətti vasitəsilə Şahdəniz-1 qaz yatağından çıxan 6.6 mlrd m³ həcmində qaz ixac olunur. 2018-ci ildən etibarən isə Şahdəniz qaz yatağının 2-ci fazasından 16 mlrd m³ qaz istehsal olunacaq, bunun 6 mlrd m³ Türkiyəyə, 2019-cu ildən isə Avropaya ixracı planlaşdırılır. Azərbaycanda Abşeron, Ümid, Babək, Asiman, Zəfər-Məşəl, Naxçıvan kimi qaz yataqlarının olduğunu nəzərə alaraq Azərbaycanın 2025-ci ilə qədər 55-60 mlrd m³ qaz istehsal ediləcəyi təxmin edilir [19, səh 25]. Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə 2026-cı ildən Avropaya 31 mlrd m³-ə qədər qaz nəqli planlaşdırılır.

Avropaya Cənub Qaz Dəhlizi layihəsini həyata keçirməklə bir sıra məqsədlərə nail olmağa çalışır:

- Əsas məqsəd bu dəhliz vasitəsilə gələcəkdə ildə 60 mlrd m³ qaz nəql etmək;
- Rusiyadan qaz asılılığı, Ukraynadan tranzit asılılığı həll etmək;
- Türkiyənin mövqeyini tranzit bölgə olaraq gücləndirmək;

- Bu dəhliz vasitəsilə Türkmənistanın TransXəzər layihəsinin reallaşdırılmasından sonra (hələ ki, Xəzərin statusu problemi buna imkan vermir) şərqdəki qaz yataqlarından istifadə edərək 1200 km-lik Şərq-Qərb boru xəttinin çəkilməsi ilə qaz nəqlini reallaşdırmaq;
- Qazaxıstanın Rusiyadan yan keçməklə Avropaya enerji nəqlinə şərait yaratmaq;
- İranın bu dəhlizdən istifadə edərək Avropaya enerji ixrac etmək.

Avropada baş verən proseslər, iqtisadi böhran, 2014-cü ildə neftin qiymətinin kəskin azalması, Suriya, İraq ətrafında baş verən gizli “dünya müharibə”si enerjinin nə qədər əhəmiyyətli bir amil olduğunu bir daha ortaya qoydu və qarşıdakı 10 il ərzində də enerji uğrunda siyasi münaqişələrin, maraq toqquşmalarının azalması ehtimalı olduqca azdır. Avropanın enerji gələcəyi məhz bu münaqişələrin sonundan bəlli olacaq, ya Rusiya asılılığını qəbul edəcək, ya da Rusiyaya alternativ tapma yolunda apardığı savaşda qalib gələrək öz sağlam və təhlükəsiz enerji gələcəyini qurmuş olacaq. Lakin Rusiya 2008-ci ildə Gürcüstanda, 2014-cü ildə Ukraynada nümayiş etdirdi ki, Avropanın şərq hissəsi onun həyatı maraq dairəsindədir. 90-cı illərdə Yuqoslaviyanın parçalanması ilə regionda nəzarəti itirən Rusiya artıq XXI əsrdən etibarən Avropanın şərqində dayaqlarını möhkəmləndirmək istiqamətində siyasət yürüdür. Makkinderin geosiyasi konsepsiyasına uyğun “Hartlənd”ə nəzarət etməklə dünyaya sahiblik etməyə çalışan Rusiya bunu reallaşdırmaq üçün məhz enerji amilini seçmişdir. Enerji daşıyıcılarını Avropa regionuna ixrac etməklə iqtisadi asılılıq yaratmaq istəyən Rusiya zamanla bu geostrateji elementdən öz siyasi maraqlarını həyata keçirmək üçün də istifadə edir. Çünki iqtisadi nəzarətin təməlində siyasi faktor dayanır ki, Rusiya artıq 30 ilə yaxındır ki, bu siyasətlə Avropa regionunu, xüsusilə “Hartlənd” hesab edilən Şərqi Avropa regionunu nəzarətdə saxlayır. 2009, 2014-cü il böhranları göstərdi ki, enerji daşıyıcılarına bağlı iqtisadiyyat uzun müddətli davam gətirə bilməz, məhz buna görə də Rusiya böhrana uyğunlaşmaqla yeni strategiyalar müəyyən etdi və demək olar ki, böhran vəziyyətindən çıxmağı bacardı. Yaxın perspektivdə 2020-ci ilə qədər enerji daşıyıcılarının (xüsusilə neftin) qiyməti ilə bağlı 50\$-dan aşağı enmə gözlənilmir və bu aspektdən yanaşsaq, Rusiya Avropada siyasi ambisiyalarını davam etdirəcək. Enerji strategiyasına uyğun olaraq 2020-ci ildən sonra Uzaq Şərq siyasəti ilə iqtisadiyyatını balanslaşdırmağa çalışacaq, eyni zamanda Avropada nəzarəti də əldən verməyəcək. Avropa isə yaxın zamanda Rusiyadan asılılığı aradan qaldırmalıdır. Artıq bu istiqamətdə siyasi gedişlər edilir. Avropa İttifaqının da enerji siyasəti qəbul etdiyi enerji

strategiyasına uyğun olaraq həyata keçirilsə, 2020-ci ildən sonra dünya enerji düzənində yeni mərhələnin başlayacağını gözləmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Jan Frederick Braun, “EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules: Between a New Policy and Business as Usual”, EPIN Working paper, № 31/2011.
2. T.C Kalkınma Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Göstergeler, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Uluslar%20Aras%20Ekonomik%20Gstergeler/Attachments/10/Uluslararası%C4%B1%20Ekonomik%20G%C3%B6stergeler%202014.pdf>
3. BP Statistical Review of World Energy, June 2017.
4. Energy production and imports, 2017.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports
5. Ufuk Cerrah, “Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği”, 2014, Enerji Diplomasisi, Beta Yayın.
6. T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, “Doğal Gaz Piyasası 2014 yılı Sektör Raporu”, 2014,
http://www3.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/DPD_RaporYayin2014.pdf
7. Energy Future of Europe and the role of The Southern Corridor, Efgan Niftiev,
https://www.academia.edu/4920038/Energy_Future_of_Europe_and_the_role_of_The_Southern_Corridor
8. Hasan Selim Özertem, 2014, “Ukrayna’daki krizin Avrupa enerji güvenliğine etkisi”,
<http://www.analistdergisi.com/sayi/2014/07/ukrayna-daki-krizin-avrupa-enerji-guvenligine-etkisi>
9. Cornelius Adebahr, “Easing EU Sanctions on Iran”, 2014,
<http://carnegieendowment.org/2014/06/16/easing-eu-sanctions-on-iran>
10. Behind the Headlines: Agreement between Iran and P5+1
<http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Issues/Pages/Behind-the-Headlines-Agreement-between-Iran-and-P5-1-14-July-2015.aspx>
11. Emin Akhundzade, “Natural Gas reserves of Iran”, Hazar World, 2015 September, issue 34.
12. World LNG Market 2014,

http://hazar.org/content/publications/world_lng_market_2014_1295.aspx

13. Emin Emrah Danish, “World LNG Market”, Hazar World, 2015 July, issue 32.
14. Energy Strategy of Russia for the period up to 2030, [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf)
15. “Russia adopted new energy strategy”, 2009, <http://barentsobserver.com/en/energy/russia-adopted-new-energy-strategy>
16. Russian troops storm Ukrainian bases in Crimea, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-26698754>
17. “Enerjide yeni oyun”, <http://www.hurriyet.com.tr/enerjide-yeni-oyun-40022616>
18. Turkey Natural Gas Market 2014, http://hazar.org/content/publications/turkey_natural_gas_market_2014_1314.aspx
19. Güney Gaz Koridoru enerjide yeni çözüm, John Roberts, <http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/MakaleAnalizler/JohnRoberts.pdf>

**EUROPEAN UNION'S ENERGY POLICY
FROM RUSSIAN PRISM**

SUMMARY

The European region is considered to be the world's economic center and the energy supply of this center is one of the issues on the agenda. Especially since the XXI century, Russia-European relations are important from the energy prism. The dynamic processes that have taken place in the last period of time indicate that states adopt the concept of "energy security" as a geostrategic imperative, and that these concepts give rise to a new energy map in the world. Europe's energy future as one of the world's most energy-importing regions is one of the main topics discussed recently. Economic crises, political conflicts, sharp decline in oil prices, and processes around Russia pose a threat to Europe's energy security and pushes the positive outlook on Europe's future of energy.

The article analyzes Europe's energy policy based on a number of statistical data, addresses the issue of eliminating or reducing dependence on Russia, diversification, availability of new sources, and security criteria for transit zones.

Key words: *European energy policy, energy security, diversification, EU, Russia, Caspian region, Southern Gas Corridor, Turkey, Ukraine, Iran.*

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО
СОЮЗА ОТ РОССИЙСКОЙ ПРИЗМЫ

РЕЗЮМЕ

Европейский регион считается мировым центром экономики, и энергоснабжение данного центра является одним из важных задач современности. В особенности, начиная с 21-го века Российско-европейские, отношения рассматриваются с энергетической призмы. В последнее время динамичные процессы в мире показывают важность энергетики для стран, чтобы использовать концепцию «энергетической безопасности» как геостратегические императивы, и эта концепция приводит к созданию новой энергетической карты мира. Будучи одним из самых энергоемких регионов мира, будущее энергетики Европы в данном направлении - одна из основных тем, обсуждающийся в последнее время. Мировые кризисы, политические конфликты, резкое снижение цены на нефть, процессы, которые происходят вокруг России, создают угрозу энергетической безопасности Европы и это, в свою очередь, ставит вопросы будущего энергетического обеспечения Европы.

В статье проводится анализ на основе статистических данных об энергетической политике Европы, устранить или же уменьшить влияние России; исследование диверсификации, наличии новых источников и критерий безопасности для транзитных зон.

Ключевые слова: энергетическая политика Европы, энергетическая безопасность, диверсификация, Европейский союз, Россия, Каспийский регион, «Южный газовый коридор», Турция, Украина, Иран.

ENGLISH VERSION

ECONOMICS

AYSEL IBRAHIMOVA
PhD student, Baku State University
e-mail: aysel.shakirqizi@gmail.com

UDC 330.8

NEW APPROACHES IN MODERN ECONOMICS: INTRODUCTION TO BEHAVIORAL ECONOMICS

"Economics is a simple science which requires perfect mind"
C.M.Keyns

SUMMARY

The study sheds a light to the current situation of modern economics and investigates various approaches to the mentioned problem, as well as refers to the famous modern economist's view (particularly Nobel Laureates' view) regarding new economic trends and future challenges in the world. Hence, the main issues of modern economics are discussed and conflicting factors, as well as actual problems of modern economy are revealed.

Behavioral economics reveals actual problems in contemporary economics and investigates new methods whether they answer those unsolved questions in classic economics:

Are individuals rational as stressed in economic theory? How people evaluate access to resource they have owned and how to react to the evaluation of resource allocation and capabilities? Under which circumstances people pay more than they deserve in reality?

Behavioral economics research solutions to all those arisen questions both of classic and modern economics applying psychological and sociological aspects of issues.

Keywords: *modern economics, choice, opportunity cost, hypothesis, behavior, behavioral economics, state and market, mathematical economics, economic inequality*

The thought by Alfred Marshall of "Economics is the study of normal life of the society" was one of the simplest and most specific definitions to explain the economy.

In modern times, it can be said that it is impossible to live without having knowledge on economy. In our daily life we have to solve economic issues arising from countless personal needs. We are involved in economic processes inevitably when we go to the store or restaurant, when we sell our house or when a loan from the bank. (According to theories of the consumer behavior: consumer behavior is not coincidence). In this case, economical situation of the people become dependent from the economic processes, specifically from the rate of inflation, exchange rates, interest rates from rising prices and other factors. All this issues plays an important role in the economic life of the society.

Economic sciences has gone a rich evolution period prior to forming modern economics. Since XX century, traditional classical and neoclassical approaches has been subject to change and this science commenced to get the new picture.

In this period, not only new economic theories appeared, but also certain changes occurred at the philosophy of economic sciences.

The theories arising at the beginning of XX century, which were connected with the use of limited resources were translated into deep and serious science at the end of the century.

According to many economists, theory would be enable to forecast or explain behavior.

Vasily Leontiev writes about it: "The theory prepare or develop different concepts which allow to understand how real economic system works".

This is just organized principles, but due to many other economists' point of view, that is independent. From thi point of view, human behaviour as well as different hypotheses on their preferences play an assistant role. [1]

Modern economy claims that recources are limited and those must be used economically and divided fairly in society which is implemented in individual families.

On the other hand, demand is not limited, on the contrary they are infinite and this is one of contradiction in economy. Within the society, in order to meet their needs people built economical relationship in different forms and demonstrate various behaviour on it. The purpose of this economic behavior is to maximize profits. How does this happen?

We already know that economic needs leads the people to have the economic behavior. This economic behavior are implemented in different forms. First, people are constantly faced with choices in life. Because

decision making process requires investigation of other alternative choices. So, it is economically inefficient to start the alternative business which is more costly.

For example, Bill Gates interrupted his study at the third year of bachelor and started to build his programming company. He made an important decision of his life: become specialist in that field or dealing with the work which one he loved. Finally he chose the second one and year later gained billions and only after 23 years, the first time of Harvard university he was presented as a honored alumni of university.

Time play an important role when people face choices. Because delayed decision could lead to the loss of the economic efficiency. People almost always lose when they choose, but decision made by them is considered as more effective depending on how little value you lose comparing with your gain. Economical behavior play a crucial role in learn economy, but this behavior not only belong to people. Government who make an important decisions in society is also most active participant of economical processes.

Governments are faced with different choices while forming its economic policy as people: To achieve social justice in society or to increase economic efficiency. The decision emerged from this choice is the backbone of its economic policy but the government don't make this kind of decision alone and refer to economist' thoughts. Besides that it is known that In each state, agencies and bodies are involved in making economic decisions. But it is fact that economists often do not agree with each other and often use the words "on the other hand". American President Harry Truman said: "I'm looking for a one-sided economist". At the beginning of the XX century, Keynesian theories of economic thought were superior. His ideas have been successfully implemented in practice. Keynes was more intelligent politician rather than an economist. In his opinion, the study of the economy does not require any high-level special abilities. He wrote: "Economic theory is not an easy subject compared to the complex philosophy or net accurate science?. An easy subject that few people can learn perfectly! Perhaps the explanation of this contradiction is the requirement of a rare combination of abilities from the master of economics. He must also be a bit mathematician, historian, statesman and philosopher of some degree. In the light of today's past, he must learn for future purposes. He should be purposeful and should be far from dual mood; sometimes should be on the top and clean as an artist and sometimes close to the ground as politician." [2]

Modern science has not only reached a certain level of maturity, but has also summarized its specific discussions, interests, thought schools and gained substantial scientific conclusions.

Presenting the modern economy serves to identify the conceptual boundaries between politics and the economy, and it enables us to develop an integrated approach to the political economy. Our conventional government and market concepts are no longer real. The capital and the dominant power are presented in both arenas and are quite close to each other. We need to look at these concepts from the political point of view. In modern times, the parallel formation and interrelation of the state and the market build a political economy and many economic and political issues are solved in this context.

In his speech in 1996, at the annual conference of the European Political Economy Association, Paul Krugman organized his attitude to the economy on these factors: Economics is about what does individuals do? Individuals are disrespectful and self-denying. Individuals are also capable: opportunities are not missed to save money. The \$100 note cannot remain at the street for the long run without control. We are thinking of interaction of such individuals: the most interesting economic theories are about "invisible hands" which start from supply and demand. [3]

In recent years, modern economic theories, concepts and models are usually associated with the name of Nobel prize winners. Another feature that has emerged recently in economic theories is the increase in their empirical nature. When a practical aspect of the theory increase, mathematics in their nature is also increasing. Many economists have mentioned repeatedly the role of mathematics in economics. According to their view, mathematical formalism is dominated in economics. Nobel laureate Vasily Leontyev is one of these economists. In his opinion, many economists-mathematicians were simply not good mathematicians, and thus had an excellent opportunity to become an math based economists, which field were not interesting for former economists. The question arises: when mathematics could be useful, when it is formalism?

Vasiliy Leontyev's answer to this question is, "It seems to me that mathematics is just logic. The general approach - this is very important. Mathematics allows us to think that all cyclical hesitations are explained in sequence - this is the development. This is a real mathematical approach. Mathematicians know it. In fact, one of the most serious problems I encountered in my theoretical job was to avoid this sudden hesitation.

These great matrices have a great meaning, and some of them create high development. [4]

It is true, math has long been used as a tool to solve complex economic issues. But, according to some economists, the economy is a social science with human factor. At the same time, human beings are complicated who cannot explained by mathematical language, and their behaviors are unknown beforehand. Therefore, mathematical models are not enough to explain economic issues. The newly emerging "Behavioral Economics" theory has contributed to the economy by identifying people's economic behaviors psychologically.

In fact, there has been a trend in recent years in the global economy: the emerging and interchanging crises in the financial markets, economic crises, global demand drops, economic growth in developed countries, as well as in countries with new economies the lack of demand, the decline in the volume of investments have shown that classical models are not fully up-to-date in the modern world and that there are problems with the implementation of these models. At the same time, it is important to emphasize the impact of human psychology and emotions in the above-mentioned economic and financial difficulties, as research suggests that emotions and psychology of people cause their unpredictable and irrational behavior, which further complicates the classical models' prediction.

Since 2002, when the psychologist Daniel Kanema received a Nobel Prize in the field of behavioral economics, behavioral economy and its new topics began to become popular.

Economists, dealing with behavioral economics and decision-making, look at the problem from a different point of view by examining the concepts of classical economics.

Thus, They investigate how people make any decision in a situation when they are not provided with full of information, have a limited cognitive resources, and so on. and in these cases why people make irrational decisions, how and why they do not comply with the classical economic models.

Behavioral economics as a branch of science, is a theory formed against the extreme use of mathematics in economics in the mid-twentieth century. The extreme use of mathematics has put "human" behind of the "mathematical models" who are the main actor of economics. Economists dealing with behavioral economics are trying to bring human factor into the forefront, investigating the impact of emotions such as motivation, happiness, fear, and risk avoiding economic decisions.

One of the most important issues in the modern economy - the problem of "global inequality" has become one of the most pressing issues, especially in the post-aerial economic crisis, and many books have been written about it. But no book has attracted attention as a French economist, a book titled "Capital of the 21st Century", by Thomas Pittetti, professor of the Paris School of Economics. The most prominent features of the book are considered to have the world-wide approach to the problem and the fact that the book have a comprehensive database of income and wealth for most industrialized countries since the 18th century.

This book was translated into English in 2014 and then unexpectedly became one of the "best-selling" books and led to active debates by many Nobel Prize laureates such as Robert Stiglitz, Robert Shiller, Paul Krucman, Kenneth Rogoff and others. Currently, the modern "Karl Marks" economist is invited to many influential universities in the world and is welcomed with great interest.

In his book, the economist focused on the issue of inequality between wealth and income in the 18th century from the industrial era in the US and Europe, and in the long run, the wealth rising in those countries increased rapidly from economic growth (r), resulting in a great deal of wealth accumulation that the unequal distribution of interest and wealth has led to social and economic insecurity.

Thus, if the rate of economic growth is low, then the accumulation of wealth at the expense of capital from earnings (profit, dividends, interests, rents and other capital incomes) is rapidly increasing and increases inequality. According to the famous professor, since the early twentieth century, the model of inequality "U" continues to follow. Thus, 45% of the US income before the Great Depression has dropped to 10% of the population, down 30% in the 1940-1980s, and then returned to its former state. The same situation has been repeated in other wealth-rich countries. The author also notes that the pattern of the income distribution model also has significant effects on the wars, industrial revolution, and changes in political ideology during the research period.

A similar tendency has continued in recent times. In poorer countries, monthly revenues range from 200 to 300 euros, while North America and Europe ranged from 2,500 to 3,000 euros. Wealth-rich countries typically earn higher returns than the level of productivity they have earned from capital investment in other countries.

According to the author's conclusions, today the world is moving ahead of the economy in the conquest of the patriarchal capitalism, which is a legacy of wealth, which can lead to the strengthening of oligarchy.

The economist proposes creating a global system of progressive wealth tax as a way to reduce economic or political inequality.

The modern economy is interpreted differently by different economists and its future development is evaluated differently. A great deal of economics is simply trying to explain how the economy works. In many cases, the purpose of economics is to improve the performance of the economy. However, it should be noted that our thinking about the economy in reality is not so strong. It is necessary to get correct, practical recommendations from economists. Only practical advice can put a foundation on how this system works. Based on the general nature of the system, predictors of economists are given. Economic analysis has short-term and long-term problems. However, prediction is a short-term problem. But technological development, which is a driving force of general economic development, is a long-term process and is the basis of economic development for most economists.

REFERENCES

1. Под ред. П.Самуэльсона и У.Барнетта. О чем думают экономисты. М., 2010
2. Keynes J. M. Economic Possibilities for our Grandchildren //Essays in Persuasion. N.Y.:W. W.Norton&Co, 1963.P. 358—373.
3. Дэн Ариели. Поведенческая экономика. Почему люди ведут себя иррационально и как заработать на этом. М. 2012. – 296 с.
4. Ronen Palanın red. ilə Qlobal siyasi iqtisad: müasir nəzəriyyələr. S. 8. B., 2003
5. Acar, Gökmen Tarık, İktisadı Değiştirmek: Neoklasik İktisada Eleştirel Bir Yaklaşım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
6. А.Маршалл. Принципы экономической науки. (Principles of Economics) М., 1984
7. Бартенев С.А. История экономических учений: в вопросах и ответах Из.Юристь М. 1998

KAMRAN EYYUBOV

PhD, docent, Baku State University

e-mail: kamranovski@gmail.com

UDC 339, 339.37, 338.49

IMPACT OF INTERNATIONAL TRADE ON DOMESTIC MARKETS IN THE TERMS OF THE GLOBALIZATION

SUMMARY

In this article the author made attempt to analyse processes of globalization on the example of separate branches. As an example the author used sector of retail trade. The author more interested in the processes which happened in hypermarket and supermarket sectore. Despite globalization process, we have some differences from international market in Azerbaijan. On the other hand the working style of retail sectore being close. Because of it, there are strong influence on the local market. Therefore rules of conduct in the market change and there is a need for the new concept.

Keywords: *globalisation, world economy, retail sale sector*

At the end of 20th and the beginning of 21th century, one of the mainstreams of world economy was foreign trade. World economy has grew approximately 5.2 times during the period from 1980 to 2010, whether the growth of Gross Domestic Product was only 2.7 times. Main purpose of such increase was the increase of wealth of the countries involved in foreign trade. Along with the increase in wealth, there is a noticeable strengthening in rivalry on the foreign trade market, by creating additional risks. According to the observations foreign trade also affects the internal markets, which changing the product consumption ratios on the internal markets. Respectively the main reason for that is the fact that the companies, which are getting involved in foreign trade, change their strategies for adaptation to the international market. All of the following causes the local market to change its structure and become similar to the foreign market. These processes lead each country to obtain additional advantages in certain areas of foreign trade, which moves the development of the local markets to the new stage.

To be more concrete, we can name these processes as *Globalization*. The term *Globalization* occurred in the middle of 1980s, and it was linked with the name of T. Levit. The article published in 1983 by T. Levit was describing the structure of big and multicultural organization phenomena. The idea of this phenomenon was the merging of markets of separate products in a single piece. As you can notice, the meaning of *Globalization* is slightly different with the one we all know. R. Robertson was the inventor of the today's *Globalization* meaning. He interpreted the meaning and the concept in the separate book. In general, many scientists define globalization as a social process. As this process develops, the geographical boundaries of social and cultural systems are erased and gradually population gets more awareness of the changes happening. Under the *Globalization* in general, we meaning the western development model and this meaning are serving as a theoretical rationale for the single-pole world.

If we approach this term from the economic side, then it is possible to specify some basic reasons for the concept of globalization. Especially following may be noted:

- 1) Expansion of the relationships and geography in the field of international relations, perversion of financial markets, increasing power of transnational companies;
- 2) Continuation of technological revolution of information and communication;
- 3) Global poverty and beggary issues;
- 4) Environmental issues.

As you can see, the economic reasons of globalization can be divided into two parts. First, it deals with trade and transnational companies, and the second are the measures aimed on solving global problems. Their solution also requires the removal of geographical and cultural boundaries. International community in 21st century came to realization that not any social problem could be solved by individual countries. Is it – pollution, environmental protection, water issues or etc. Only joint efforts can bring effective results.

At the same time, the globalization process throughout the world is controversial. Because, as any process, globalization has both positive and negative aspects. Economically one of the most significant advantages is the scale effect. In the context of globalization, manufacturers can save due to scale method. As with the development of globalization, products of the same type are spread in almost all markets and as relationships between

different regions become tighter logistics, transportation and communication costs reduce. Resulting into the increase of manufacturer's revenue and profits. Globalization also creates opportunity for the prices to be reduced. Apart from what we mentioned above, the main reason for this is that technology becomes cheaper and its distribution becomes easier. Globalization gradually creates conditions for the economies in all countries to operate according to the same rules. With that, competitions between countries and transnational companies create opportunities for the implication of new innovations. In the result there is an increase in production and salaries and respectively - the welfare of the population.

For reasons mentioned above, main components of the domestic consumption market, - demand, supply, price and competition - should now be explored not only within the framework of domestic economic, but also within the international economic framework. Since now the consumer market creates a wider space for the realization of commodity-money relations [1]. The development of globalization and free trade, as we have noted, constitutes the formation of uniform rules of business, formation of development concepts of existing consumer markets, and the acquisition of new professional knowledge. Therefore, significant changes are occurring in domestic consumer markets. Azerbaijan can be taken as an example. As examples of major changes in the Azerbaijani domestic consumer market during the last ten years, we can show the following:

- 1) Emergence of new management forms of business;
- 2) Development of the network trade;
- 3) Spread of the E-commerce;

If we examine each point separately, we see following situation. In the development of modern international economic relations retail globalization takes an important place. Retail globalization is associated with the concentration and transposition of trade capital. According to many studies, in the nearest future, commodities sold outside the countries will form the major part of the international sales. Experience tell us, that network sales can hold up to 90% of the country's retail sales. The main reason for this situation is that network trading has more advantages over a separate shop. For example, depending on the scale, merchants can offer conditions that are more favorable. At the same time, the scale effect also reduces costs. Thus, many scientists admit that global retail market factors affect the country's economy. On the one hand, foreign retail networks, which work in line with the most up-to-date standards come on the market, on the other hand, new technologies are attracted to the trading sector. As

well as, access of major foreign networks to the country's consumer market boosts competition in domestic consumer markets. As a result, national companies and businesses are forced to develop their business concepts in order to stay competitive. Consequently, the domestic consumer market develops. Many studies have shown that the global retail trade system, initially settled in Western Europe and North America, has gradually affected the development of East Asia, Central and Eastern Europe and Latin America [2, p.128]. The main tool of this is the direct foreign investment flow to these countries. These investments lead to significant infrastructure, institutional and regulatory reforms [3, p. 1578].

Nowadays, there are some network sales representatives in Baku. It should be noted, that only in retail sale sector there are already 19 supermarket chains in Baku. Nevertheless, despite the crisis, the Azerbaijani consumer market still attracts foreign investors. Just in December 2015, the worldwide Belgian SPAR supermarket chain was opened in Baku. At the same time, Carrefour, the world's second-largest supermarket chain, is also interested in the Azerbaijani market. Gradually, several trade networks and retail stores, also begin to function in regions. Gradually, food sales in Baku transfers to supermarket networks. The number of which increases day by day.

According to this, we need to mention that retail or any other trade types are growing in all of the areas. The same happens in the sales of clothes, restaurants and banks. As a result of the increase in trade lines and the change in the structure of market requires more efficient managing. Following models of management are used in the modern trade:

- Investment model
- Holding model
- Centralized model
- Hybrid model

The concept of the first model is the fact that companies are not linked by the name or the brand, and they are linked by the shareholder. As an example, the commonly noticed fact is that company may have same name with the supermarkets, which belongs to it. In the second model, i.e. holding model a centralized management controls and sets policies for all of the own trade lines. The only deficiency of this model may be the fact that mostly managing department has way more employees than actually needed, which causes the increase in prices of the products. Each store has its own management, and the central management controls only combined sales policies, which is different comparing to the centralized model. In the

centralized model though, each store has only staff needed for the store's operations, and the rest of the function are performed by the centralized management. Finally the hybrid model, is a combination of the holding and centralized models. Following that, we need to mention that the competition on the Baku's consumption market is significantly growing nowadays. The number of competitors grow along with the quantity and the quality of the products.

Electronic commercial plays an important role in the growth and development of the consumption market. The development of electronic commercial allows consumers to choose the most suitable vendors by eliminating the geographical difficulties. At the same time it allows the companies to efficiently determine the preferences of the consumers. Here are the following types of operations in this are [4]:

- Business to business (B2B)
- Business to customer (B2C)
- Business to administration / government (B2A / B2G)
- Administration / government to consumer (A2C/ G2C)
- Intra business

One of the treats of the development of electronic commercial is the fact that there is lack of the rules and regulations. Automatic identification system is used for the development of this area.

Despite the fast growth and development of the technologies used for the consumer market, most of these technologies are taken from the identical models, which are already in use in the East [5, p.7]. In other words, there is no consideration about the differences of the local market with the markets of the countries of the East, and this model is used exactly the same in both cases. This does not allow them to develop of the local markets, due to the fact that despite globalization there are many differences between the consumer markets of different countries. Because of that the structures of the market starts to become more similar. This means that the rules of the operations are changing and becoming more unified. This strongly affects the local market and creates a new concept, which changes the rules of the business on the local market.

REFERENCES

1. Нестеркин С.В. Современные проблемы регионального потребительского рынка // <http://conf.susu.ru/doc/komm/nester.shtml>.
2. Wrigley, N. The globalization of retail capital: themes for economic geography // *Journal of Economic Geography*. — 2006. — № 6. — P. 124–145.
3. Coe, N. The internationalization/globalization in retailing, towards an economic-geographical research agenda // *Environment and Planning A*. — 2007. — № 36. — P. 1571–1594.
4. Local Dynamics in an Era of Globalization. Ed. by Shahid Yusuf, Weiping Wu, Simon Evenett. Published for the World Bank by Oxford University Press. – 2000. – P.5 – 7.
5. Reardon, T. The supermarket revolution in developing countries: policies to address emerging tensions among retailers and between retailers and suppliers // *European Journal of Development Research*. — 2006. — № 4. — P. 234–324.
6. Bianchi, C. An institutional perspective on retail internationalization success // *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*. — 2004. — № 14. — P. 149–169.
7. Biles, J. Globalization of food retailing and the consequences of Wal-Martization in Mexico. — New York: Routledge, 2006. — P. 350.
8. Comparing Regionalisms. Implication for Global Development. Edited by Bjørn Hettne, Andras Inotai and Osvaldo Sunkel. A UNU/WIDER Study. Palgrave. – 2001.

TOGHRUL ALLAHMANLI

PhD student, Odlar Yurdu University

e-mail: m.allahmanli@mail.ru

UDC 339.9

AZERBAIJAN AND POLAND ECONOMIC COOPERATION KEY FEATURES

SUMMARY

The analysis of the economic cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Polish Republic clarifies the general content of historical relations, the dynamic picture of public, political and cultural relations. Different aspects of the economic relations between Poland and Azerbaijan, the country of Central Europe's substantial economic potential, state-level discussions, agreements and contracts give serious perspectives. Investments in various sectors of the economy, regular business forums, company contracts, services and tourism, etc. it is indicative of that.

Keywords: *economic cooperation, Azerbaijan's economy, Polish economy, geo-economics, import, export, economic agreements and contracts.*

Introduction. The development prospects of the economic cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland and the historical perspectives make it possible to clarify the overall content. Because links between these two countries are characterized by a substantial invoice in the history of social, political, cultural and economic fields. After the collapse of the Soviet empire, these relations were introduced into the new sphere and characterized by substantial perspectives. State-level contracts and agreements, discussions, business forums, commercial relations, investment in various fields, etc. it is indicative of that. All this provides a rich material for systematic analysis of the direction and prospects of development of economic relations between the two countries as a whole.

The economic cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland is extensively embodied in its essence and content. It has come to the forefront in the various literature on which the cooperation, political, cultural, economic and historical roots of the co-operation go far

ahead. However, the new phase in the economic sphere is more fundamental and fundamental, and it is regulated by a solid base. In addition to historic links here, the mutual benefit of the countries and the joint solution of economic problems are taken as a key criterion. Polish economist Jan Toporovski in his article titled "Poland's Contribution to the Economy" emphasizes that "there is no such thing as a national school in the economy. Polish economists' ideas are largely derivative of economists in many countries around the world; that is, manifestation and enlargement of the past in one or another form" [8]. After the establishment of diplomatic relations between the two countries (February 21, 1992), the Polish embassy in Azerbaijan (2001), the establishment of the Azerbaijani embassy in Poland (2004) became the basis for revival in the economic sphere and implementation of major projects. Agriculture, tourism, air transport, freight forwarding, participation of Polish companies in industrial parks of Azerbaijan, etc. that is, as the fact of that agreement. The first official visit of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev to Poland (August 26-28, 1997) was foreseen for the development of bilateral relations. Friendship and cooperation declaration, avoidance of double taxation, prevention of income and property tax evasion, cultural and scientific co-operation, mutual promotion and protection of investments, property transfer, tourism cooperation etc. issues have taken place. During the visit of the Polish President to Azerbaijan (October 27-29, 1998), issues of economic cooperation were concentrated in one place. For example, Mutual Memorandum of Understanding and other important economic decisions signed between the State Oil Company of the Azerbaijan Republic and the Oil and Gas Company of the Republic of Poland were calculated for the prospective development of the countries.

The subsequent visits of the Azerbaijani President to Poland (March 5, 2005, February 26, 2008, 26-28 June 2017), as well as visits of the Polish President to Azerbaijan (30 March 2007, 2 June 2009) or at GUAM summit meetings (June 18, 2007 in Baku, Batumi, July 1, 2008) and others. the meetings have identified the prospects of bilateral cooperation. The Statute of Intent between the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan and Poland's Grupa Lotos Joint Stock Company (July 2, 2009), cooperation schedules, etc. all of which strengthen the economic relations in one direction. At the last meeting (26-28 June 2009), the business forum in the form of a plenary session confirms the more important character of the issues, the need for mutual benefit in the economic sphere. The Joint Declaration on Roadmap for Partnership and Economic Cooperation

between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland and a five-point document are the most obvious example of the strengthening of economic ties between the two countries. For example, Polish President Andrzej Duda at the 26th meeting (June 28, 2017) in his meeting with the President of Azerbaijan stressed that "the economic potential of our countries is really great in the sense of the word and our trade exchanges are carried out" [9]. The Polish President's views on economic cooperation in the context of Asia and Europe are also of great importance. He emphasized that "our relations in the field of transport should be expanded. We would like to create a direct railway line between Azerbaijan and Poland through Georgia and Ukraine. This is very important. Because of this, our transport corridor, in fact, is a full-fledged project called "One Pipeline, One Way". We are a part of this project and we are also providing access to India and Iran" [9]. As you can see, Azerbaijan is not only a country of interest for Poland as a state, it is certainly an important party in these economic relations, but on the other side, the strengthening of ties with Asia is of great importance.

Azerbaijan's economic relationships, import and export statistics have all been explained in detail. High-level implementation of international economic relations is based on mutual benefit, implementation of joint projects. Belarus, Germany, China, Netherlands, Belgium, Chile, Belarus, Ukraine, Georgia, Uzbekistan, Kazakhstan, Argentina, Denmark, Greece, Great Britain, Egypt, Korea, Moldavia, Malaysia, France, Hungary, India and so on. economic cooperation with countries reflects the success of international economic relations. In this great process, Azerbaijan pursues the interests of the state and economic benefit as a goal. Economic links with Poland are also a part of it, and serve to promote the country's needs. Products of food industry (milk, cream, cheese, cottage cheese, sugar confectionery, chocolate, chocolate products, pasta, bakery, flour confectionery products, mineral and carbonated water, etc.), lubricants, medicines, soaps, synthetic detergents plastic pipes, shafts and fittings, sanitary and hygienic products from paper and cardboard, metal constructions, bulldozers, excavators, other road construction machines, washing machines, wooden office, kitchen, bedroom and other furniture. all show the importation of economic relations. When exporting to the statistical indicators of Azerbaijan in terms of exports (in 2015), the country has significant economic relations with oil, oil products, agriculture, and industrial products. For example, fresh fruits are exported to 360, 0 t, kerosene 148.5 t, fruit and vegetable juices 473, 6 t. and so on.

has been grounded. As you can see, Azerbaijan should give priority to further development of economic relations with Poland, a more successful policy of import and export of various goods. Because Azerbaijan has a wide range of possibilities for exporting oil, oil products and agricultural products and can achieve substantial success thanks to their development. Looking at the export and import scenario of Azerbaijan over the years, serious picture is noticeable.

The processes of economic growth in 2016 show declining, downtrodden, which is due to changes in the global economic space. The decline in investments (3.9%) has led to a decrease in economic growth by 2.8% in 2016. This also gives rise to the fact that the largest decline since 2002 coincides with 2016. Correct diverting of renewable and non-renewable resources based on the general content of Azerbaijan's foreign economic relations is of great importance. It clarifies the goals and objectives of the country's economic policy in general. A. Smith summarized that "human progress seems to be inevitable for such a long-term sustainability by ensuring that any major country is effective for all three purposes. Even all three countries (China, India, and Egypt) are the most wealthy in agriculture, according to all accounts throughout the world. They are not exclusive to foreign trade" [7, 287]. The world's economic scene now needs to analyze all problems with complex approaches in synchronous and diagonally stable. Because what is happening in the international arena and the reality is inevitably transformed into an inevitable fact. Azerbaijan's and Poland's involvement in economic policies and large projects, as well as crossing the East-West and North-South corridors through Azerbaijan, serve as a basis for economic success. In the speech of the Azerbaijani President (26-28 June 2017, the Azerbaijani President's visit to Poland) these issues were emphasized in detail. He notes that "both East-West and North-South transport corridors pass through Azerbaijan. All our modern infrastructure has been created in our country. Offshore ports, railways, airports, motorways and regional cooperation format have also been established. Now our task is to deepen this cooperation and to involve European countries in this cooperation" [9]. Mutual benefit from the economic cooperation of Azerbaijan with Poland, the solution of problems in the economic dimension, the successful implementation of the country's economic strategy and the justification of the dynamics of these processes are based. Because both Azerbaijan and Poland are of great importance in terms of economic cooperation and promise promising perspectives. For

example, the successful implementation of the Southern Gas Corridor project and the work in this direction give exceptional promises in the European space. It is expected that the first phase of the project, worth 40 billion, will be completed in 2018 and the second and final phase will be completed by 2020. This already reveals new perspectives in terms of sustainability and usefulness of economic relations, and clarifies Azerbaijan's larger role as a partner for Europe.

The relations between Azerbaijan and Poland are at the level of strategic cooperation. Poland, the World Trade Organization, the European Economic Area, the Organization for Europe, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the International Atomic Energy Agency, the Avalanche Space Agency, G6, Visegrad Group, the Weimar Triangle and the Schengen Agreement, the Baltic Sea Council representation in the groups gives reason to think that the Caspian Sea of Azerbaijan is of great importance as a state. Considering that Azerbaijan is more promising and stronger in terms of rich hydrocarbon deposits, oil and oil products, renewable and non-renewable resources, the essence of the issue is growing and it increases the opportunities for cooperation with Poland. Additionally, Poland has made substantial progress in terms of economic enrichment, the liberalization of the economy, and the inclusion of new technologies in the country. As a result of these successful reforms, the European Union is selected by its sixth-largest economy. Poland is also considered the largest among the members of the former Eastern Bloc of the European Union. It is enough to say that Poland's economic growth rate was 3.9%, according to the Central Statistical Office of Poland. Economic analysts emphasize these achievements as one of Europe's best results.

The main areas of economic cooperation between Azerbaijan and Poland include diverse, colorful links, economic relations, from the service sector to agriculture, the heavy industry, the transport sector, electronic equipment and so on. link up to the link. Poland has always been positively assessed by the international economic institutions as the developing European country. It is enough to say that the Polish economy is analyzed by the World Bank as a highly profitable economy. Gross domestic product stands at the twentieth position in the world. The largest sector in the economy is the service sector, which is 62.3%. Next to the service sector, the industry stands at 34.2% of the gross domestic product. Agriculture ranks third in this ranking and covers only 3.5%. Polish exports include machines, electronic equipment, vehicles, lubricants,

medicines, synthetic detergents, metal constructions, furniture, plastic, cardboard, paper, milk and dairy products, sugar confectionery products, shokolad, chocolate products, pasta, mineral and gas, etc. takes a substantial part. They also have a leading position in their economic relations with Azerbaijan, and they are calculated to meet mutual benefits, and to meet the needs of the market.

In his visit to Baku in May 2015, Poland's Ambassador to Azerbaijan Marek Tssalka emphasized that "despite the complicated international relations and the mutual sanctions of the countries, the Polish economy and agricultural stability remain. Poland cooperates with many European and Asian countries. Poland in the first quarter of this year amounted to 5.4 billion. exported to Europe. In the country, the food industry is in the third place after machinery and chemical products " [10]. The main directions of economic relations between Azerbaijan and Poland are the following: engineering, construction materials and construction, chemical industry, metallurgy, agrarian industry, forestry industry (combine) and furniture production, light industry, heavy industry, shipbuilding, textile, automotive, aircraft, aluminum industry, and so on consists of woodworking and paper industry are also in this order. These are exactly the basis of foreign economic relations with Azerbaijan. Looking at the trend of Poland's economic development, we see the mining and mining industry developing more and more. Poland, the largest coal producer in Europe (third place), has a successful trade relations with Azerbaijan. All this is of great importance as Poland's main economic relations with Azerbaijan.

The Joint Declaration on the Roadmap for Partnership and Economic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Poland, signed by the President of the Republic of Azerbaijan in the Republic of Poland (26-28 June 2017), plus the signing of five documents is a necessary step towards the further development of mutual economic relations. Azerbaijan and Poland have promising serious prospects as a geo-economic space, and even add that these links themselves have an impact on strategic co-operation. Because Poland's presence in the Baltic States system and its presence in Central Europe geographically depend on the territory of the Caspian Sea, the existence of a group of states in the region gives rise to considerable importance as a crucial figure in all aspects, as well as in building economic relations. The directions highlighted during the official visit of the Azerbaijani President to Poland, the organization of the business forum and the discussions are of great

importance not only at the state level, but also in the joint work of a separate company, private organization and sector. Contract signed between the Oil and Gas Company of the Republic of Azerbaijan and the Oil and Gas Company of the Republic of Poland. this is a clear example of it.

Transport and energy, I think, should be the main direction of the economic bias. Azerbaijani oil in the energy sector is delivered to Polish markets. Today, along with partner countries, Azerbaijan is successfully implementing the "Southern Gas Corridor" project. This project will bring Azerbaijani gas to Europe. The total cost of the project is \$ 40 billion and its implementation is successfully continued" [9]. The increasing energy needs of the world bring the Caucasus and the Caspian region as one of the central places in the world.

Potatoes, tobacco, linen, rye, barley, wheat and oats are the most important products in agricultural production and are of great importance in the country's commercial relations and export markets. Livestock (more cattle and sheep), fishing has a specific weight in the country's economy. Only about 30% of the working population is engaged in agriculture and animal husbandry. The per capita national income is above \$ 18,936. Azerbaijan is an important country with rich resources and advantages of its geographical position as an Asian country in economic cooperation with Poland. All of this clarifies the main directions and perspectives of Azerbaijan and Poland's economic cooperation, as well as their growing presence.

Result

The main directions of economic cooperation between Azerbaijan and Poland are characterized by rich invoices. Their development prospects include substantial diversity ranging from service to tourism, new technologies, mutual benefits, and reimbursement of needs. The idea that Poland defined as one of the largest states of Central Europe creates a solid idea of the strategic prospects of economic ties in European space. As a country of Azerbaijan, the political, economic, cultural, economic, geoeconomic conditions for Poland, transit opportunities, renewable and inexhaustible resources, etc. demonstrates more serious prospects of economic cooperation.

REFERENCES

1. Abbasov Ç. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiya yolları. Bakı: Elm, 2005, 252 s.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: Səda, 2012, 816 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: Səda, 2013, 804 s.
4. Həsənov Ə. Xəzər –Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı: Azərbaycanın enerji siyasəti. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2016, 296 s.
5. Məhərrəmov A.M. İqtisadi diplomatiya. Bakı, Adventa MMC, 2013, 386 s.
6. Rikardo D. On the prinsiplen of political economy and taxation. Canada, Ontario, Kitchener, 2001, 333 p.
7. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. USA, New York, Metalibri, 2007, 754 p.
8. Toporowski. İqtisadiyyatda Polşa töhfəsi. Htt:www.res.org.uk/view/art4Apr14Features.html.
9. www.prezident.az.
10. Source: state.gov.az.
11. state.gov.pl

POLITICS

ZEYNAL HASANALIYEV
professor, Baku State University
e-mail: irl@bsu.az

MACID EFENDIYEV
docent, Baku State University
e-mail: mecidefendiyev@mail.ru

UDC 32:34

LAW IN SOCIOLOGICAL CONTEXT

SUMMARY

In the given article the law is studied as a specific area of sociology, the essence, purpose and functions of sociological jurisprudence have been analyzed. Principal modern concepts, content and significance of approaching law from sociological context are taken into account, besides the object of law sociology, the subject of law sociology and legal socialization are clarified.

Keywords: law, sociological, socialization, function, legal norms, law

While law sociology is a specific area of sociology, social institutions study the law's functioning, nature genesis, origin, dynamics, rules and role in society. Law in a sociological context first is characterized by the fact, it studies the legal relations and conditions, formed inside the society, conditions shaping formation and functioning of the rule of law norms and the relations between the law and after social events and situations. Law sociology is the sphere of knowledge that is at the crossroads of law sciences and sociology. It is an essential, important part of general sociology. Amil Durkheim, the founder of the French Sociological school, considered to be one of the sociology classics, distinguished the legal sociology as one of the sociological knowledge tends (directions). In general, the principal direction of classic law sociology consists of law sociology (legal) of E. Durkheim, "A Live law" by E. Erlich and M. Weber's law sociology conceptions. However, a general unequivocal criterion for law enforcement in sociological context has not been identified so far.

The term "Law sociology" was first used during the 5th International Sociological Congress in 1962. In sociology context, the law based on systematic and functional methods eliminates all other kinds of eccentric

views, imaginations, concepts and normative views in situations relating to law and the study of law. Formation of the sociological direction in the theory of Modern Law and state has begun since the end of the 19th century. Since then, sociology has become an independent field of knowledge and its methods have been widely spreading in social sciences, including jurisprudence. Survey, questioning, observation, comparison, experiment and other methods and techniques are of this nature. Approach to law in sociological context, in other words sociological jurisprudence first established in Europe and then widely spread in the USA.

In the twentieth century, American Lawyer Rosko Paund played a significant role in the development of sociological jurisprudence.

Rosio Paund, the Dean of Harvard Law School and the President of the International comparative Law Academy in 1950-1956, summarized his views and conceptions related legal sociology in his five-volume book "Jurisprudence".

In addition to Roscoe Paund other American scientists C. Dyui, Ward, Ross Kuli and other have played an important role in shaping and formation of the theoretical-methodological direction of legal sociology. In the process of the formation and development of legal sociology, there have been two contradictory approaches to it: nominalist-individualist and realistic-sociological, the first direction the objective reality of legal norms and incorporates a series of situational court decisions into law and emphasizes legal behavior more. The second direction, called sociological realism, indicates the independent existence of legal norms and considers the law as an autonomous social institution. The necessity of approach to legal (law) sociology from the nominalist position was reflected in the legitimate rule theory of the famous German Sociologist M. Weber.

For the first time the term of political legitimacy was brought into science by the same scientist called patriarch of contemporary politology, the founder of the theory of ruling power relations. According to M. Weber, the legitimate rule is created by people activity aimed at the implementation of the norms and verdicts and is guaranteed by the state-administrative apparatus. In American law sociology this point of views presented the following way the law is a form of human behavior and the nom is a general in advance notification of court verdicts judgments and legal opinions. There is also incompatibility between the rule of law norms and their realization in real life argued. Law sociology has paid attention to the analysis of various aspects of law – related to social system (R. Unger),

to study the impact of law on social sanctions, penalties and threats (C. Gubs, C. Tih)

Law is studied by many areas of knowledge, so this is the reason why it is wrong to conclude that it is only the subject of the law science. Law is a very important part of social life. In this sense, it can't be left without study in a complex manner by various social and humanitarian sciences. Display and manifestation of legal sociology in the structure of sociological knowledge (in the subject of sociology) is not accidental, it is a natural lawful result of the relation between the science of law and sociology. The sociological approach to law enables the state to disclose the social nature of the law and to determine the social dimension of the decisions taken by the state. Sociological knowledge about society includes the understanding of the principles of objective development of the social system, the concepts of different spheres of social life, the necessary relations between social events and processes. From this point of view, legal sociology study and analyses on the basis of social adjustment real activity of legal act and different norms including traditions, moral, scientific inference and authority, customs, public opinion and soon.

There are many methodological issues in law sociology. However, it is more appropriate to consider two criteria that constitute its methodological basis. One of them is the difference between legal and actual public relations. On the other methodological basis law can be considered as the social institution of the society. In this case law is understood to be the part of a social subsistence and integrity because it emerges from a social need, carries out a number of essential functions useful to the community, society and with other social institutions promotes social stability (social, political, economic, religious etc.). As it is known the object of every field of science is defined by the issues studied by it. Part of the reality, the sphere: any event and process are characterized as the subject or object of this or that field of science. The object sphere of law sociology includes a social phenomenon, the relation between law and society, as well as its social functions, the process of transformation of legal norms into social behavior of all social organizations. These organizations should be understood in general as community and social groups, enterprises and personalities.

The following constitutes the object of law sociology. Having a legal core, a social event characterized as the most important factor in the legal aspect, acting as the result of legal situations and being a subject to law as the law plays a very important role in the life of the society it is necessary

to include in the sphere of sociology such notions as the society it is necessary to clarify contractual relations among the social subjects. Social institutions incorporating law functions implemented by law in public, social life. Interaction of legal norms with social norms, customs, group of values, social and other forms of control interaction. In other words, the field we examine in is the field of social control and studies the place of the legal norm in the social control system. The factors affecting and influencing the formation and public approval of these or other legal relations

50 The aspect of law enforcement is the fact that law operates and depends on the application of legal norms in society.

Social activity of individuals in significant from the legal point of view situations most commonly the object of law sociology is understood to be law (law, legal, activity), sociality on the concrete level in law, law and social interaction level in law and social interaction and the social role of the law at a specific level scientific literature is defined as following law (legal) sociology is a science about enforcement of law and lawfulness of changes in laws, about the behavior of individuals social groups, organizations in general the science about the manifestation forms and mechanisms of behavior and activity of the society. Moreover, in the field of legal sociology long ago this aspect of sociological knowledge is more at the level of concrete definitive given by S. Bobosov.

Law (legal) sociology is the science about the existence, development and activity of the law in social conditions and situations in society. The structure of law sociology also has its own peculiarities. Its more differential structure its connected with the structure of law and object comprehension multiculturalism diversity. Thus, in the structure of law, sociology of civil law, criminal law, constitutional law another sphere of knowledge is differentiated. Legislation, legal awareness, literacy and legal behavior, criminality, court, judicial and legal bodies activity sociology are determined by the diversity of object comprehensive. It is inevitable, essential, to have a Concrete idea, imagination of the significance of other sciences studying the subject of law sociology. From this point of view, first of all it is desirable to clarify the attitude of legal sociology to the philosophy of law. The philosophical justification of the law is based on the understanding of natural law.

The Natural law defines such matters in what situation one person can be equal to another, what the human freedom contests of, what the human freedom content is, what characterizes justice based relations among

people. The Natural Law is based on humanistic ideals and universal values such as human freedom and justice. The lack of justification for philosophical before of law to natural law is related to it. Firstly, the concept of natural law is based on the human interest (in other words general interest) but does not take into account the interests of the group and personal interest. Secondly, the ideals of natural law are excessively abstract and therefore can't from the bases of real legislative activity. Unlike the legal philosophy, law sociology is not limited by abstract rational approach, but essentially based on sociological methods such as survey, questionnaires, interviews, tests, experiments, observations. This allows us to have more objective information about how effective the rule of law norms is, how to evaluate the legal norms of the population and what kind of legal socialization. Law sociology deals with mutual interaction between individuals and social groups. From the point of view of law sociology legal norms are created within the framework of interaction among people and as a result are strengthened by legislation. The following legal institutions are distinguished in law sociology. Presidency the main task of which is to ensure the stability of state system. Parliament fulfilling its legislative function. Judicial system which protects the interests of the subject of legal relations. Prosecuting authority responsible for the observation of lawfulness and legality in society. Advocacy for the protection of quality people law enforcement, internal affairs agencies (police) responsible for observation of legal procedures. The essence and contests of every social and humanitarian science, as well events and processes first are realized through their functions and implementation. The same lawfulness refers to law sociology.

From this point of view pragmatism is the provision reflected in social jurisprudence of philosophy (or law sociology), which is necessary to apply in sociological jurisprudence so that any theory can be interpreted and valued from its practical point and aspect. Taking into account this principle, Paund encouraged lawyers not to be satisfied by studying "law books" (in only other words, legal laws, rules, normative acts, statutory acts) considering this principle, but also to analyze "legal activity". He considers (thinks) that the task of the law science is to reflect how operates in reality and to display how it affects people's behavior. This idea of one of the founders of sociological jurisprudence reaffirms the importance of the law sociology functions. The law sociology which is characterized as the sphere of specific scientific knowledge, fulfills two basic functions – a cognitive and practical function. Besides these two functions in scientific

literature related to law sociology, predicting-prognosis, socio-legal orientation, assessment and information functions are also differentiated. The cognitive function enables the acquisition of new knowledge about the object being studied and finds its expression exactly in it. Scientific-theoretical knowledge should be based and justified only on a conceptual level. However, it is important to note, that law sociology is not merely an area of scientific knowledge, it has practical experience and importance practical recommendations aimed at the development of real problems in the socio-legal sphere. The cognitive function of law sociology is on one hand a complex of its acquired knowledge, the bases for new knowledge. Law sociology envisages, takes into account the possibility and necessity of crucial attitude to this knowledge. On the other hand, cognitive function means that information, theoretical summarization should be relevant not only to the researcher but also to the public and the scientific knowledge should be evaluated with time criteria.

The practical function is also very important for law sociology. This function in sociology helps to define the sphere of relations that require legal regulation in the community and studies the effectiveness of these or other legislative acts. At present situation, the state becomes the most important means of exercising social control over the assumption that the state assumes the burden of solving the industrial special control act according to the law and they are under the law control today. The purpose in order to establish civilian relations among people. Law should serve strengthening coordination, collaboration, cooperation among members of a legal community rather than isolating members from one another. In this case, it is worth revising and emphasizing of the Roman Empire residents which expresses and reveals their legal thinking let all the Roman Empire be destroyed but the laws will trump. Undoubtedly, the real meaning of the thought is that there mustn't be the dictatorship of people in society, but the dictatorship of the law. In general, the typical feature of sociology is the connection between theory and practice. A large substantial part of sociological research focuses on the solution of practical problems. Sociological studies including those belonging to law sociology social management of social processes. In case of information absence opportunities for social tensions and social crises increase. The practical function is able to provide scientifically based prognosis and prediction about the future trends in social processes. This function serves as a theoretical basis for the development of perspective plans for social development. The functions of legal sociology also influence seriously and

have a great impact on the process of socialization. Legal specialization constitutes an important and significant trend of general socialization. The term of socialization is broader than conventional “education” and “upbringing” concepts socialization is the process of adopting by an individual behavioral patterns, norms and values of the existing society, necessary for his successful activity. Socialization embraces all the training and upbringing processes. An integral part of the socialization process of an individual is his political and legal education. The purpose of this enlightening and training is to develop the system of relevant knowledge in society, to build confidence, socially significant qualities, active behavior motives and formation of positive habits, customs and traditions. Law and legal education is a responsible and systematic sphere of activity aimed at shaping people’s legal thinking and legal culture. Every person as an individual as a subject of relations and conscious activity, creates, reproduces and transforms the social; reality in the process of activity. The person, individual who acquires the essential qualities influences the masses and the course of history [7, p.761]. In law sociology, a law is regarded as one of the main basic norms of social norms. The law expresses composition and contents of certain norms expressing the interest of certain subjects or of society as a whole and predetermines the regulation of regulations of relations within the community. These norms are compulsory for everyone and their implementation is provided by the staff. The law is a social occasion, event that is of utmost importance to the society life. It is studied by representatives of various sciences and interpreted in different manners. It means that different approaches to understanding the law are noticeable. There are philosophical normative sociological and other approaches to understanding the law. The philosophical approach to understanding the law is expressed in the study and evaluation of the natural legal position of law norms.

In this case, social ideal is regarded as a major concept. The normative approach to understanding the law is reflected in the maximization of social life settlement. In this case, the rule of law norm is considered to be a basic concept. Observing to its expectations the community and society retains stability and development. The sociological approach to understanding the law comes from the comprehensive of legal relations – from different form of social relations. From the point sociology. View of the law is prepared by population then legalized by the legislative branch of power. The basis of sociological approach is primarily focused on actual law. From a sociological point of view the law system is based on the

humans' living conditions. People try to solve their problems and meet their needs without asking anybody's permission and concept. In such cases, the adopted written law and the legal norms are violated but this kind of activity reflects actual law. Being different sides of the law subjective and objective law differ. Objective law is the law which is not dependent on the individual's will or consciousness. Objective law defines the rule of conduct that is compulsory for all and for regulation of public relations. Objective law has a number of characteristic features that normative law aimed at regulating public relations. Law compulsory for all clear from official point of view exactly defined law. The main functions of the law are considered to be the following ones. Regularity function-ensures the regulations of public relations. Upbringing educational function through which law upbringing in other words, formation of political and legal culture is ensured without its the realization of the law in the daily life is simply impossible. It is precise that, the law is established where there are at least two subjects involved in the activity, namely these rules and regulations are common to them and these entities regulate and reconcile their activities. Security function the essence of this function is that, it promotes positive public relations, protects these relations, bans and prevents negative situations in this direction. Subjective law being the law of a concrete specific subject a human or an organization defines its possible behavior, conduct within the scope of objective law. Subjective law is the realization of objective law with concrete activities of this or that subject and objective law cannot be realized beyond subjective law. At different states of humanity history of the law performed in different forms. For example, in a traditional society the law is conceived in a form of a tradition or custom, in other words the rules are observed by the members of the community, society. This form of conduct and behavior has been reinforced by long term time and again repetition.

Any tradition historically appeared before the law and wasn't the law completely, but undoubtedly, whether we like it or not is the significant feature and sign of the law – the existence if the state that ensures the implementation of the norms. This law sociology not only the law, but also the character of the custom has their own significance a great diversity of norms operate in the society legal norms (laws, law norms) are characterized as one of them. Therefore, it is necessary to respond the following question: how does the rule of law differ from all other norms? Emil Durkheim, who is considered to be one of the founders of sociology believed that first there were intangible norms in culture and social

institutions. The morality that is made clear by intangible norms. Durkheim considered morality to be collective conscience. A conscientious man, because of his own inner belief in case he didn't do any unpleasant action, the first forms of social control did not require any other type of penalty, in other words legal mechanisms, investigating bodies, court imprisonment. However, later on connecting with the development of the society an individuals separating the community, intangible norms became the from subject to violation. The ancient societies ideals and the principles of morality, were devastated. For this reason, like in a state, penitentiary institutions, investigative bodies and courts were established and one to them, the order was created in the community. Laws were also created. The 20th century great sociologist Antony Giddens valued the law as symbolic rules, in other words a system of signals (used by the members of the public for communication and relation) along with political and economic institutions as one of the most important social institutions. It is difficult to imagine a more or less stable society without legal system. Law and tradition are not the same conceptions and they are often different. There are three different types of relationships and the law are compatible. The tradition and the law are compatible. In this case, the conservation is about the law strengthened by the custom. On different stages of society development, the prohibition of homicide murder, killing with the exception of defending itself, the family and the affiliated community was enforced and strengthened customary by the tradition. Forms of negative act prohibitions and practice of punitive acts and punishment were applied only afterwards. A custom or tradition are contrary to the law. The absence of conformity between the law and tradition brings to conflicts and contradictions.

The rule of tradition has a neutral position in relation towards the law. We face such situations the law many times, for example in hospitality. Hospitality is reinforced by national and customary principles in most nations but nowhere, in no country anybody is punished or judged for being not enough hospitable. At the same time, there is constant mutual activity between the custom and the law, interaction between them. Principally, the two most important aspects of these interactions are differentiated. First, it happens when the custom abolishes the norm of law, the second interaction between the custom and the law is referred and displayed in case when the custom is reinforced by the law. In law sociology, besides the interaction of a number of social phenomena (a law, law and a custom) attention is paid to the relation between the state and the

law. The relation between the state and the law actually are very complicated. As a rule, in normally situation the activity of state is restricted by the law. In such a situation, the law is a set norms is valid not only for people, but also as a subject of public life for the state. In other words, the states should have rights and duties as ordinary citizens and in case of violation of law the state must be responsible for it. And in case if the state demonstrates that it is above the law, conflict relations can rise between them. Such a situation is dangerous because undesirably the state can act as a cause of arbitrariness against citizens. Actually, the similar types of relations exist between the state and the law. Finally, in result, based on the law norms the state has the right to adopt a law. That's why the law is the product of government, state activity. However, after adoption of the law, in the normal case, the state is subject to law, observes the law and begins to operate accordingly. This means that, law is characterized by superiority over the state. In fact, the state and the law have a mutually complementary character. The state defines the law norms, ideas and ensures their realization and implementation and at the same time, law is a significant component of the power. The state defines the forms of the state, government power, law and right and its obligations continuing the citizens including the other subject of the political sphere. It is important to note and emphasize that, one of the most significant problems of law sociology is the need and necessity of studying the effectiveness of legal norms. However, the comprehension of effectiveness concept is characterized by the fact that it has a complex structure. However, the concept of effectiveness is characterized by the fact that it has a complex structure. It is provided by the fact that legal relations are reflected in various subjects of the social sphere and first of all jointly with their peculiarities in private individuals, social groups and the state. The sociologists differentiate the following aspects of law norms effectiveness. Social effectiveness based on the fact that most members of the community and society are in anticipation of law norms. From this point of view, it is the law that provides the most effective freedom. The law norms defining non-effectiveness is the limitation of the population interests. Law effectiveness related to the state is interest. In this case, when we speak about the state, social groups represented in the government are also understood. Psychological effectiveness that embodies the legal norms which positively influence the motivation of individual. There are two options in this case. First a member of the society can perceive the usefulness of this or that legal norm for himself and it happens when norm

is socially effective second, the legal norm can reflect the state's interest. Under this influence obedient type of behavior is formed citizens' behavior are according to the law because of the state's demand. Conditions of law application in functioning of the legal system in society, in other words the peculiarities of conditions depending on the application of specific, concrete legal norms play on important role. In law sociology, they are called the aspect of law application. The aspect of law application is divided into three groups.

1. The social aspect of the law application is related to the peculiarities of social structure and social contents as well as some characteristics. Not less important aspect of law application is the relation and attitude of private individuals and the whole society on one side and the state and the government on the other. If this relation and attitude as negative, the protest in the behavior of population, is noticeable, which reduces the effectiveness of the law.

2. The clear and precise statement of the law reflects the straight, direct relation to the law application aspect. Absence of the definite precise meaning of law norms content, the contradictions among different law norms, the order of legal norms implementation in law and ethic norms constitute the essential part of law application aspect. Motives formed by law norms as well as the existence of positive and negative stimulus can be related to the psychological aspect of law. The law norm can fulfill not only reflective but also provocative function. In the first case, the legal norm forms the individual refusal to implement the definite action. For example, the thought about the punishment for murder or any other criminal act can refrain an individual from the criminal offense. In the latter case, on the contrary the legal norms provoke performativity of definite actions (never mind how negative the results of these actions are). For example, the responsibility for not paying taxes can be related to it. Stimulus play a secondary degree role from the law application aspect point of view). They can strengthen or weaken motivation. But from the point of view of the positive attitude, formation is very important.

In brief, legislative sociology, as a whole law sociology along with other sciences expand the opportunities to perceive the content of the problematic situation demanding legislative solution.

REFERENCES

1. Фролов С.С. Основы социологии. М., 1997.
2. Юридическая социология. М., 2000.
3. Емельянов Т.А., Москалев Т.В. Юридическая социология. Екатеринбург, 1995.
4. Əfəndiyev M. Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi. Bakı, 2012.
5. История политических и правовых учений. Под ред. О.Э.Леуста. М., 1997.
6. Социологический энциклопедический словарь. М., 1998.
7. Əfəndiyev M. Sosiologiya. Bakı, 2013
8. Политология: Энциклопедический словарь. М., 1993

HEYDAR ALIYEV'S STATEHOOD TRADITIONS

SUMMARY

An important part of Heydar Aliyev's theoretical and practical activity in this period is his philosophy of statehood, national-moral and ideological-political outlook. Heydar Aliyev's ideas and ideas, the policy implemented by him have created the scientific and theoretical basis of transition from the administrative-emirate system to the new society in Azerbaijan. Haydar Aliyev's state-of-the-nation education was a real strategy of action for the youth of the Republic of Azerbaijan seeking independence from the empire and the socialist system but seeking to find a place in the globalized world, whose interests were incompatible with the region and world powers. Haydar Aliyev's practical activity and ideological and political views played a great role in the self-determination and self-determination of the Azerbaijani people, who were separated from their nationality and national-moral roots for many years.

Keywords: *national leader, statehood, independence, sovereignty, democratization, national and spiritual values, political process*

The very important result and past experience of the past years is the creation of a secular, democratic, legal state in Azerbaijan, the statehood of Azerbaijan. This, undoubtedly, should be considered our greatest and most important achievement.

Today, we can say with pride that the Azerbaijani people have given the world a leadership and a wise personality like Heydar Aliyev. His rich activity as a statesman, dedicated to the people of all my life, has turned into a real public administration school leaving deep traces in the history of Azerbaijan. Because his activity is also an integral part of the history of Azerbaijan. The fate of every Azerbaijani has a great deal of Heydar Aliyev's dreams. The strength of Heydar Aliyev's dynasty was due to its scientific foundations, its existence to its people, to its homeland. He takes his inspiration, power, power from his people, and has drawn national interest to all aspects of his work. Heydar Aliyev is moving forward thanks

to his endless effort, inexhaustible energy and rudimentary management skills, and he is gaining great success in all his work.

Today, we can say with pride and pride that despite the great difficulties that we have faced since the restoration of our independence, we have been able to create thanks to the intelligence of our national leader Heydar Aliyev, his great organizational activities and his wise policy. Therefore, this policy, which is in line with the interests of the Azerbaijani people, our independence and statehood, must be continued to maintain and further develop the Azerbaijani state. Otherwise, our independence may again face major challenges.

One of the most important results of the past years was the strengthening of our independence and the salvation of the Azerbaijani statehood. Of course, we have not built this state in vain. First and foremost, this state is based on world practice, international experience. At the same time, we have built it on our national leader Heydar Aliyev's path, based on our national values and historical achievements. That's why this aspect is very important.

Our statehood history is very ancient, and our culture of governance is ancient and rich. Therefore, when building this state, we rely on our statehood traditions while rebuilding our independence, and we have enjoyed and used the rich experience in this area.

True, we have suffered great losses during this period. This is undoubtedly. Our language, our religion, our national-moral values have been repressed, how many repressions have been, and misfortunes have been brought to our nation. Along with all these years, there has been great progress and growth. Our science, our education, our culture has evolved. This process has been going very fast after Heydar Aliyev began to lead Azerbaijan in 1969.

The last decade of Azerbaijan's 20th century history, with complicated and fatal events, is related to the name of the national leader, prominent statesman Heykult Aliyev. The innovations brought by the Great Leader to the theory and practice of public administration, state building, and management art are important for all periods. Because member of Heydar Aliyev's activity during the period of independence has been connected to his previous leadership. So, if we look at the first period of Heydar Aliyev's leadership in Azerbaijan, we can see that, during this period, a new stage in the political history of Azerbaijan, many ideological conceptual approaches were laid on many issues related to the life and fate of our people. In this strategic line here, the main focus is on rapid revival

of the declining economy as the main tool and the creation of favorable conditions for the people to benefit from the economic, educational, scientific and cultural potential of Azerbaijan's natural resources.

In our system of state management, our highly educated, national-minded cadres have grown. If we were able to bring this independent Azerbaijan to Azerbaijan for only 18 years now, in the face of such tragedies that happened to our people, if we could do it in the conditions of our economy, it is the result of the fact that in those years when Heydar Aliyev led Azerbaijan, cadres had grown up.

Azerbaijan's great politician Heydar Aliyev, who regained leadership in Azerbaijan in June 1993, was liberated from the disaster he was facing, the threat of destruction, ethnic cleansing, and on the path to sustainable socio-economic, political and cultural development. and has achieved great success in a short time. Under the leadership of President Ilham Aliyev, who pursues the policy of Heydar Aliyev in the spirit of time and time, Azerbaijan is rapidly developing and gaining new successes in all spheres.

National leader Heydar Aliyev has created a perfect statehood concept for us based on scientific principles and rich intellectual potential, has given a deep scientific-theoretical and practical heritage in the field of public administration. The boundaries of Heydar Aliyev's dynasty are not limited to Azerbaijan. He was one of the founders of the Turkic world's great statesman, as well as the new typologist of modern statehood. Heydar Aliyev's rich statehood experience today is recognized all over the world and is highly esteemed and appreciated.

The basis of foreign policy prepared by Heydar Aliyev is primarily the strengthening of national independence, respect for international law, the state's rights, respect for the integrity and inviolability of borders, the settlement of all disputable issues by peaceful and negotiated, all over the world where the principles of elimination of any restrictions impeding intergovernmental relations were declared.

During the years of independence, Heydar Aliyev's domestic policy was based on the creation of opportunities for every citizen of the country to freely and freely live and to improve their welfare. The main areas of this policy were priority areas such as economic reforms, market economy, economic development, integration of Azerbaijan into the world economy.

The concept of statehood prepared by Heydar Aliyev meant that equality of the citizens of the country before the law, equal opportunities for representation in all spheres of the country's material and moral values.

Thanks to Heydar Aliyev's tremendous work, decisiveness, enduring governance and high patriotism, Azerbaijan has turned into a rapidly developing, rising republic in all spheres from the former Soviet Union. The great leader saw his historic mission as well as the rise of the national spirit that was waking up in the people at that time. With the leadership of Heydar Aliyev in the Soviet political arena, the sense of national self-consciousness in Azerbaijan was strengthened and overcoming all the ideological barriers, independent thought and statehood.

According to academician R.Mehdiyev, Heydar Aliyev was well aware that the main tool for the future development strategy was the rapid recovery of the economy, the creation of the most favorable conditions for Azerbaijan to benefit from natural resources, economic, educational, scientific and cultural potential. consists of".

Depths of Heydar Aliyev's policy and calculation of far-reaching goals were based on its deep scientific principles and based on rich intellectual potential. He always benefited from the latest and progressive advances in scientific thought in his work and political experience. The Great Leader was still in the process of educating the people for higher education and enlightenment, and therefore, fulfilling all necessary measures for the development of science and education in the republic.

One of the important strategic successes of Heydar Aliyev's activity at that time was the creation of a strong human resources capability, which included the future of the nation, as well as the army of specialists in a unique specialty. The great leader knew very well that one of the most powerful tools influencing the progress of the society, the development of science and culture was education. The century-long experience of humanity shows that peoples and statesmen who are able to assess science, education, and education, ensure their own country's rapid development.

One aspect of Heydar Aliyev's multifaceted activity in this period was the promotion of Azerbaijan's fame, its promotion in the world, promotion of our science and culture, our historical traditions, and well-known personalities. The importance of these crucial jobs was that they gave rise to national pride in our nation, a sense of self-awareness, a sense of freedom and independence.

As Heydar Aliyev, who deeply loves his people and his language, has always taken special care and attention to expanding the scope of our mother tongue as well as the development of our mother tongue, as he has sought to improve the economy and culture of the country and improve the welfare of the people. It was because of the will and determination of

Heydar Aliyev that in 1978 the Constitution of Azerbaijan was a state language.

Although the second stage of Heydar Aliyev's leadership period coincides with the years of characteristic, contradictory, socio-political tensions, the political wisdom inherent in it, the great statehood experience accumulated over the years, the will of indefinable and, most importantly, the desire to escape the troubles of his homeland, has proven itself as a factor capable of preventing dangerous processes that lead to disaster and regaining the confidence of the people for independence, liberty and prosperous future. The most important result of these years was, first and foremost, the independence of our independence, the eternal character, the prevention of Armenian aggression and the struggle for our territorial integrity to reach the real fruit of the fruits. Another important result was that the stable political situation at the mentioned stage, the future national development strategy of Azerbaijan in moral and psychological climate conditions, and many remarkable actions of vital importance in this area were implemented.

An important part of Heydar Aliyev's theoretical and practical activity in this period is his philosophy of statehood, national-moral and ideological-political outlook. Heydar Aliyev's ideas and ideas, the policy implemented by him have created the scientific and theoretical basis of transition from the administrative-emirate system to the new society in Azerbaijan. Haydar Aliyev's state-of-the-nation education was a real strategy of action for the youth of the Republic of Azerbaijan seeking independence from the empire and the socialist system but seeking to find a place in the globalized world, whose interests were incompatible with the region and world powers. Haydar Aliyev's practical activity and ideological and political views played a great role in the self-determination and self-determination of the Azerbaijani people, who were separated from their nationality and national-moral roots for many years.

As the founder of the independent Azerbaijan state, Heydar Aliyev created the basis of our national statehood, the basis of the national ideology. He said that the concept of our national ideology must be based on our past, national, cultural and religious traditions, we have passed through various stages in the twentieth century, the influence of individual ideologies Our people are now free, so we need to think that our brains, scholars, and the educated army in the field of education, as well as educators, must work to build our national ideology, build, create, organize, need to be implemented."

With the return of Heydar Aliyev to the leadership of Azerbaijan, a new ideology was founded that included universal values such as independence, Azerbaijaniism, statehood, justice, democracy, national progress and secularism. Heydar Aliyev has developed and implemented not only the concept of creating an independent Azerbaijani state, but also created national training, the ideology of Azerbaijanism, uniting citizens of Azerbaijan, mobilizing our people around the world in a united world, with a sense of conscience, purpose and purpose. Heydar Aliyev gave a completely new meaning to the idea of Azerbaijanism, turning it into a national unity platform and national ideology of a whole nation - the Azerbaijanis living all over the world, all of our compatriots who are connected with Azerbaijan and our compatriots.

One of the foundations of the ideology of Azerbaijanism for Heydar Aliyev was the preservation and development of national and spiritual values. He pointed out that our national ideology should be reflected in our historical past, national, cultural and religious traditions and serve to preserve and develop these values. "National identity is a source of pride for every human being. I have always been proud and am proud of today that I'm Azerbaijani. "These statements were a historical statement proving the national-spiritual world of Heydar Aliyev and his commitment to their national roots.

A comprehensive mechanism of reforming the public administration system in Azerbaijan had to be formulated, with major administrative changes, in particular the transformation of the separate spheres of the system of executive power, civil service, administrative-territorial organization, and public administration.

Taking all this into consideration, Heydar Aliyev signed a decree on the establishment of the State Commission for the Reform of the Public Administration System in the Republic of Azerbaijan on December 29, 1998, which laid the foundation for the implementation of reforms in the formulation of an effective public administration system. Under the leadership of Heydar Aliyev, the Commission worked out a concept paper on public administration reform reforms. This concept analyzes the current state of Azerbaijan's state governance system and revealed the need for reforms in four areas (reform of the public expenditure management system, reform of the audit system, reform of the civil service system (administrative public service) The concept of the strategic direction of the executive power system and the content of the work to be done for this purpose, the legal support of reforms, the improvement of the role and

function of the Cabinet, the management of public institutions and state property, and the formation of professional civil service, he found it.

Obviously, the reforms implemented had to improve the efficiency of public administration, the conditions for sustainable economic growth, the improvement of the social situation and the reduction of poverty, and the comprehensive development of democratic institutions.

REFERENCES

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Adiloğlu-2007
2. Abdullazadə F. – Heydər Əliyev siyasi portret. Bakı 1998-ci il.
3. Heydər Əliyev – Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı. 2001-ci il.
4. Heydər Əliyev – Müstəqil Azərbaycan hüquqi dövlət quruculuğu, demokratiya və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inamla irəliləyir. Bakı 2002-ci il.
5. Heydər Əliyev – Müstəqilliyimiz əbədidir. III cild, Bakı 1998-ci il.
6. Heydər Əliyev – Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bakı 2000.
7. Əliyev H. Qafqaz Müsəlmanlarının qurultayında nitq. 30 sentyabr 1998. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 17 c. Səh, 391-408
8. Əliyev H. Bakıda akkreditə olunmuş diplomatik korpusun üzvlərinin səfirlərinin beynəlxalq təşkilatlarının nümayəndəliklərinin toplantısında çıxışı. (20 oktyabr 1998). Müstəqilliyimiz əbədidir. 18 c. Səh, 83-90
9. Əliyev H. Münaqişə tezliklə həll olunmalıdır. Respublika Prezidenti ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrlərini qəbul etmişdir./Azərbaycan qəzeti. 1997, 7 noyabr
10. Əliyev İ. İqtibaslar və təhlillər. Bakı-2008, səh, 328
11. “Əsrin müqaviləsi”. Bakı-1996
12. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin formalaşması // Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan. Bakı: 2003.
13. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərinin müəyyənəlməsi//Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı: 2005
14. Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları. Bakı-2004. Siyasət: səh, 603

15. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı-Azərbaycan-2005. səh, 752
16. Həsənov Ə. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı-Azərbaycan-2005, səh 590
17. İbadov N. Müqayisəli politologiya. Bakı, AzTU-2010, səh, 221
18. Mehdiyev R. Yeni siyasət: inkişafa doğru. II cild. Bakı-Azərbaycan-2008, səh-440
19. Mehdiyev R. Azərbaycan qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı-XXI əsr yeni nəşrlər evi-2005, səh, 494
20. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyası. // Dirçəliş- XXI əsr, Bakı-2008. № 118-119, səh, 9-33
21. Xəlilov X. – Heydər Əliyev-75. bakı 1998-ci il.
22. Orucov Hidayət – Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı 2001.
23. Ramiz Mehdiyev. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. Bakı: “Azərbaycan” qəzeti, 2006 (“Azərbaycan” qəzetinin “Azərbaycanın özü qədər əbədi” silsiləsindən nəşr etdirdiyi III kitab)
24. Ramiz Mehdiyev. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşünərkən. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2008
25. Ramiz Mehdiyev. Milli məfkurə, milli dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə (II hissə). Bakı: “XXI-Yeni Nəşrlər Evi”, 2007
26. Ramiz Mehdiyev. Yeni siyasət: inkişafa doğru. Bakı: 2006 (“Azərbaycan” qəzetinin “Azərbaycanın özü qədər əbədi” silsiləsindən nəşr etdirdiyi IV kitabı)
27. Ramiz Mehdiyev. Azərbaycan-2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009
28. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ümumxalq tələbinə çevirilmişdi. “Yeni Azərbaycan” № 29 (203). 16.04.1997
29. Hikmət Babaoğlu. Ulu öndər Heydər Əliyevin adı təkcə Azərbaycan etnosiyasi coğrafiyası ilə məhdudlaşmır. “Yeni Azərbaycan” № 095 (3029) 23.05.2009
30. Hikmət Babaoğlu. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. Bakı, 2010.
31. Hikmət Babaoğlu. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər. Çinar-çap. Bakı-2010, səh. 568

UDC 327

**ANALYSIS OF THE FOREIGN AND SECURITY POLICY THE
ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN**

SUMMARY

This article depicts the foreign and security policy of the Islamic Republic of Iran. Thus, the article highlights the main elements of Iran's foreign policy, her short, medium and long term goals, as well as factors affecting foreign policy (geographical, economic, demographic). At the same time, Iran's security interests, threat theory and national security strategies are reflected in the article.

Keywords: *Iran, foreign policy, security interests, national security strategy*

Article 152 of the Constitution of the Islamic Republic of Iran states: "The foreign policy of the IRI is based on the protection of peace, independence, territorial integrity, the protection of the rights of all Muslims, and the development of friendly, peaceful relations with neighbors."

The objectives of Iran's foreign policy are:

✓ The short-term objective implies the protection of the Republic, territorial integrity, national policy, development and economic dissemination.

✓ The medium-term objective implies the protection of Islamic law and Muslims from the western colonialism.

✓ The long-term goal is to create an Islamic country.

There are a number of factors that affect the formation of Iranian foreign policy:

1) The geographical area of Iran. Iran has a common border with Central Asia and Russia and controls the Oman and the Arabian Gulf, the Hormuz Strait. Iran is located in the center of Eurasia and has access to two rich resources such as the Persian Gulf and the Caspian Sea. Iran played an

important role in the history of the Middle East as an imperial power. It is also one of the world's largest natural gas producers.

2) Human factor (demographic). According to analyzes, the population of Iran will be more than the total population of the Gulf countries in 2030. As a result, Iran will have the advantage over the other countries.

3) Economic factor. Rich energy resources of Iran are used as an important factor in her foreign policy. Iran occupies the fourth place in the world for her oil reserves. Iran is the second largest oil producer after Saudi Arabia in OPEC. Iran occupies the second place in the world for her natural gas reserves after Russia [1, p.203].

The foreign policy of the Islamic Republic of Iran is based on the following elements:

1. The interests of the people,
2. The collapse of the single system,
3. Having an effective role in the new world economy,
4. Identifying the red line between Iran's foreign policy and international relations,
5. Supporting relations with neighboring countries, in particular with Iraq, Afghanistan and Arab countries,
6. Carrying on the dialogue on Iran's nuclear program [4, p.140].

The security interests of Iran

With the U.S. occupation of Afghanistan after the events of September 11, Iran realized that the situation in the region would change soon. As a result, they were considering their own security interests based on geopolitical location. There are U.S. and Israeli forces in the West and in Iraq. There are Pakistan and Afghanistan's Taliban in the East. There is Turkey in the north, which is the member of NATO and cooperates with Israel.

Let's review Tehran's regional interests in relation with the following countries.

1) Iraq. Supporting the new Iraqi regime by USA after the occupation of Iraq in 2003 by financial, political and military aid would limit Iran's influence in the region.

2) Israel. Israel's alliance with the United States and its opposition to Iran's nuclear program cause contradictions between them. But Iran is not going to enter into a direct military conflict with Israel.

3) Pakistan. While Pakistan-Iran relations were good until the 1979 revolution, then the situation had changed. The occupation of Afghanistan, Pakistan's acquisition of nuclear weapons, and the strengthening of

cooperation with the United States after the events of September 11 have spoiled Iran's relations with Pakistan. But Iran considers the protection of stability in Southeast Asia as its main strategic goal. For example, it cannot afford supplying natural gas to India without improving relations with Pakistan. Therefore, Tehran strives to develop relations with these two former UK colonies.

4) Turkey. Being a member of NATO, the alliance with the United States and Israel, having vital interests in Central Asia and the South Caucasus and in the Caspian region causes their targets to collide [5].

Iran's hypothesis of threat

✓ The Supreme Religious Leader Ayatollah Ali Khomeini states that the United States does not accept the Islamic Revolution and wants to overthrow it with the domestic opposition and economic sanctions.

✓ Iranian leaders believe that the United States places its military bases in the Persian Gulf and its neighboring countries in order to attack it.

✓ Iranian leaders recognize that by helping the Sunni Arab regimes and movements U.S. creates good conditions for the strengthening of radical Sunni Islam groups, the terrorist organizations.

The tools of the national security strategy of Iran

1) Assisting the allied regime and groups. Iran is helping her allies, such as President Bashar al-Assad's regime in Syria, Lebanese Hezbollah, Hamas, and Iraqi Shiites with military aid. Iran helps the Sunni Palestinians too.

2) Other political activities. Iran's national security is not limited to military aid to its allies. It also makes direct payments in order to get the support of neighboring countries. Iran accepts the education programs for Muslims to study in Iran.

3) Diplomacy. The Ministry of Foreign Affairs of Iran and its representations have an active policy. Iran is one of the states trying to take part in the international organizations and processes actively.

The National Security Strategy of Iran is based on the six following foundations:

- a. Acceptance and recognition of the Islamic revolution and the Islamic regime;
- b. Guarantees for Iran's territorial integrity and security;
- c. Extraction of Iran's natural resources and conversion to economic welfare;

d. 'Regional hegemony' in the sense of influence and veto rights over occurrences in Iran's near environment and in the 'heart of the Middle East' (Syria, Lebanon, Israel, the Palestinian Authority, etc.);

e. Recognition of its leading international status;

f. Leadership of the Islamic camp [7].

Apparently, the foreign and security policy of the Islamic Republic of Iran is based on the protection of its national interests, territorial integrity and sovereignty. It strives to have a leading role in the region and in the world through its foreign policy. Also, according to the theory of realism, states are always fighting for power, they want to have a more fundamental role in the world politics and pursue a proper policy. The security policy and the national security strategy of the Islamic Republic of Iran reflect regional hegemony, having important influence in the international relations and the impact on the processes.

REFERENCES

1. Al-Shboul H.A., Al-Rawashdeh M.S. Iran's foreign policy and the balance of power in the region. *Journal of Politics and Law*. Vol.6. №4. 2013. pp.200-209

2. Katzman K. Iran's foreign and defence policies. Congressional Research Service. June 2017. pp.61

3. Tarzi A. The Iranian puzzle piece understanding Iran in the global context. Virginia. 2009. pp.116

4. Westermayr J. Realpolitik in Iran Opportunities and challenges. *Political Science Journal*. Vol.28. 2015. pp.138-161

5. Nasser-Asl M. To obtain or to abstain? Exploring the roots of Iran's nuclear ambitions /[http:// web.mit.edu/IGG/iaqfall04nasser.htm](http://web.mit.edu/IGG/iaqfall04nasser.htm)

6. Rasmussen K.B. The foreign policy of Iran /http://pure.diis.de/ws/files/57883/DIIS_Brief_The_Foreign_Policy_of_Iran_Ideology_and_Pragmatism.pdf

7.http://reutininstitute.org/Data/Uploads/PDFVer/20070618%20%20Tensions%20in%20Iran's%20National%20Security%20Strategy_1.pdf

UDC 327; 339.9

TURKEY AND RUSSIA: ASYMMETRIC INTERDEPENDENCE IN A TURBULENT REGION

SUMMARY

The article examines Turkish-Russian relations with an emphasis on the increasing role of "new powers" in a changing global order. Turkey, as an old member of the Western bloc and a candidate for membership in the European Union (EU), wants to play a more active role as an independent power, as at the regional and global levels. The peculiarity of Turkish-Russian relations is due to the fact that both countries have an imperial heritage and perceive themselves as decisive regional and global actors, which sometimes goes beyond their real possibilities. This element of discrepancy between expectations and ability clearly distinguishes both Turkey and Russia from many other powers. At a time when both countries are facing a relative distance from the EU and the US as a result of their more aggressive foreign policy steps, their respective geopolitical views on a higher international status complement their partnership, despite sharp differences on issues such as Syria.

Failures in Turkey's cooperation with the United States, strong anti-Israeli rhetoric and "flirting" with the Shanghai Cooperation Organization are of concern to its Western allies. Nevertheless, given Turkey's longstanding diplomatic, economic and military ties with the West, although Turkey has been pursuing a more independent foreign policy in recent years, especially in the face of growing disappointment with the EU membership process, Turkey does not intend to completely separate from the West and give priority to relations with its troubled neighbors.

Keywords: Turkey, Russia, interdependence, strategic partnership, conflict

Global politics is undergoing a period of significant transformation, as US hegemony is challenged by the growth of new powers. The unipolar structure of the international system, created immediately after the end of

the Cold War, gradually receded when a multipolar order was formed. The expensive wars in Afghanistan and Iraq and the devastating economic crisis in 2008 accelerated the shift in the balance of power from the Western powers, and the BRICS, led by China, takes an increasingly important role in the emerging global order. The growing spread of power increasingly means that the new powers have more and more opportunities for pursuing a more ambitious and aggressive foreign policy. In this context, there is also a challenge to the emergence outside of the BRICS States that are still seeking to establish themselves as active regional and global actors. Countries such as Turkey, Mexico and Indonesia belong to the latter category. In this context, the focus is on the interaction between Russia and Turkey, the two key countries located on the border of Europe, which have created a dynamic economic partnership, especially during the last decade, and a model of growing interdependence, which contrasts sharply with the highly conflicting relations between the two countries over the several centuries.

Russia and Turkey have become influential actors in Eurasia, as well as in the Middle East. Over the past decade, both Russia under Putin and Turkey under Erdogan enjoyed relative political stability and economic prosperity, which strengthened the degree of interdependence between the two countries compared to the 1990s when Russia was experiencing difficulties in its transition to market capitalism, and Turkey faced a number of economic and political crises. The growing economic power not only facilitated the intensification of bilateral ties, but also contributed to the desire of both countries to play more active roles in the international arena. They also took advantage of the current structure of the international system, which provides a more favorable environment for such powers as Turkey and Russia, in order to play a more active role in regional affairs.

A systematic analysis of Russian-Turkish relations in a changing international order allows us to make the following generalizations. Growing trade and economic ties can contribute to the development of a significant partnership, conditioned by common economic interests, between states with divergent geopolitical views and political regimes. Russia, together with China, is an authoritarian version of the BRICS, while Turkey, despite its democratic flaws, is increasingly concerned about the growth of authoritarianism and the erosion of the autonomy of state institutions at a later stage of the AKP era, closer to the democratic BRICS option presented by India, Brazil and South Africa. Differences in the geopolitical worldview were reflected in the approaches of the two states to

the Arab revolutions and, in particular, to the Syrian crisis. Although Turkey has tried to assert itself as a champion of democracy in the Arab world, Turkey's own democratic shortcomings and its excessive participation in Syrian affairs create serious restrictions on its foreign policy towards the Middle East. In this context, and in opposition to Turkey, Russia, like China, took the side of the Assad regime in Syria.

Important in the current context is that the main differences in the political orientations of the two states have not undermined their economic partnership, created on the basis of trade and investment ties built over two decades. At the same time, in the absence of common norms, it is extremely difficult to establish a genuine "political community" among such states. This conclusion concerns not only the bilateral relations established between such states, but also the regional blocs, where these states constitute the main driving force. BSEC is a vivid example of such a vague regionalism. This does not correspond to a genuine political order based on a common identity, bearing in mind that member states, in particular leading states such as Russia and Turkey, can not agree on common norms that are necessary to create a genuine political community. Another key question concerns the often paradoxical coexistence of interdependence and dependence, especially when one of the states has an economic advantage over the other. In the case of BRICS, this model seems to apply to China in relation to the rest of the group. In Russian-Turkish relations, Russia is certainly a stronger partner as a result of Turkey's dependence on Moscow because of its energy resources. This pattern of asymmetric interdependence is important in terms of limiting negotiation options for a more vulnerable partner, which can also cast doubt on the logic of the "strategic partnership" created between the two states, which raises some concerns about its longevity.

Transformation of bilateral relations: elements of continuity and discontinuity

Russians and Ottomans have been rivals for centuries. The turbulent history of the Ottoman-Russian relations was marked by 13 bloody wars, the last of which was the First World War. However, by the end of the war, when both monarchies were overthrown or defeated, the unprecedented transformation of both internal and external dynamics of these forces marked the beginning of a new and much more positive chapter in bilateral relations. After the First World War at a time when both sides were isolated from the international system, the Bolshevik government under

Vladimir Lenin, and the Turkish nationalists led by Mustafa Kemal Atatürk developed close relations. The USSR was the first European state to officially recognize the nationalist government of Turkey with the Moscow Treaty signed on March 16, 1921, ironically, while the Ottoman Sultanate nominally still existed.

The interwar era was marked by economically close, but politically cautious bilateral relations. During this period, the propaganda of statism was inspired by the socialist experiment of the USSR. The obvious success of the centralized Soviet economy at a time when the Western world was struck by the Great Depression made it an attractive model. However, the human costs and shortcomings of the socialist system in the Stalin era were not disclosed to the outside world. Turkey's emphasis on developing the industrial base and implementing the five-year plans was based on the Soviet model. However, despite close cooperation with the USSR, Turkish leaders stressed that their statist policy is different from socialism. There was no class conflict, and state control was still limited. Most of the economy, especially agriculture and light industry, remained in private hands.

The first serious tension in bilateral relations arose in 1936 during the negotiations in Montreux, which allowed Turkey to regain control of the Turkish Straits through remilitarization. Tension reached its climax after World War II, when on March 19, 1945, Molotov, Foreign Minister of the USSR, informed Turkey that the USSR refused to resume the non-aggression pact of 1925. When the Turkish government learned about the terms of the new agreement, Molotov said that in addition to the bases in the straits, the USSR required some territory in Eastern Anatolia. Moreover, at the Potsdam Conference (July 1945), the Soviet leader Joseph Stalin tried to revise the Montreux Convention. In March 1947, the contours of the Cold War began to appear with the proclamation of the Truman Doctrine, while the USSR and Turkey were in different camps during the Korean War. Finally, when Turkey joined NATO in 1952, the Turkish-American alliance, as well as the Turkish-Soviet split, became institutionalized.

The geostrategic rivalry of the bipolar era determined the controversial relations of the Cold War period. During this time, relations between the two countries were practically frozen, and the rise of the USSR and the spread of communism were regarded as serious security threats from the Turkish point of view. Turkey was firmly in the Western camp, as a member of NATO and as an associate member and potential full member

of the European Community. Nevertheless, during the Cold War era there were periods of early rapprochement. First, under the leadership of Prime Minister Bulent Ecevit, there was a rapprochement with the Soviets in the mid-1970s after the Cyprus crisis. Then, in the 1980s, during the Turgut Ozal government, the Agreement on Natural Gas concluded in 1984 stimulated trade and investment ties. During this period, the improvement of economic relations was initiated by the Turkish private sector, which acted under the auspices of the newly created Council on Foreign Economic Relations.

The geostrategic rivalry of the bipolar era determined the controversial relations of the Cold War period. During this time, relations between the two countries were practically frozen, and the rise of the USSR and the spread of communism were regarded as serious security threats from the Turkish point of view. Turkey was firmly in the Western camp, as a member of NATO and as an associate member and potential full member of the European Community. Nevertheless, during the Cold War era there were periods of early rapprochement. First, under the leadership of Prime Minister Bulent Ecevit, there was a rapprochement with the Soviets in the mid-1970s after the Cyprus crisis. Then, in the 1980s, during the Turgut Ozal government, the Agreement on Natural Gas concluded in 1984 stimulated trade and investment ties. During this period, the improvement of economic relations was initiated by the Turkish private sector, which acted under the auspices of the newly created Council on Foreign Economic Relations.

While research on bilateral relations mainly deals with the context after the Cold War, the very important foreplay that took place in the last decade of the Cold War is often ignored. Events in the second half of the 1980s, long before the collapse of the USSR and the end of the Cold War, became a real turning point in Turkish-Russian relations and created the basis for a strong economic partnership that has arisen over the past three decades. From the Turkish point of view, we see the importance of strong cooperation between the state and business, the private sector plays a leading role, and the state, especially under the leadership of Ozal, plays an important supporting role in this process. The 1984 natural gas agreement required the USSR to buy goods and services from Turkey in exchange for the export of natural gas. The Turkish private sector has made concerted efforts to enter the Soviet markets, taking advantage of the benefits offered by the Natural Gas Agreement. The way the agreement was concluded opened up a space for Turkish firms to work in the tightly regulated and

restrictive economic environment of the USSR. This case underscores the importance of state actors in creating an initial impetus for the process of rapprochement, from which private participants clearly won.

As soon as the initial impulse was created, the organizational capabilities of the Turkish private sector operating under the auspices of DEIK and the Turkish-Russian Business Council proved crucial in Turkey's ability to expand trade and investment ties with the USSR. Indeed, a number of leading Turkish construction companies, such as ENKA, ALARKO and TEKFEN, began to establish strong positions in Russia, as well as in other Soviet republics in the late 1980s. This, in turn, provided the basis for strengthening economic relations both with the Russian Federation and with the wider post-Soviet space, this process continued at an accelerated pace after the collapse of the USSR in 1991. Turgut Ozal, the architect of economic programs and the integration process with the world economy, was a key figure in supporting strong initiatives of private corporations and associations. This strong support was significant at a time when key segments of the Turkish economic bureaucracy reluctantly supported a major expansion of economic relations with Russia. It was during this period that entrepreneurs began to accompany Ozal in state visits to the USSR. Ozal symbolized state support, which contributed to the instilling of confidence from Soviet state institutions that regulate trade and investment. This strategy has increased the ability of private firms and their collective associations, such as DEIC, to overcome strong barriers to trade and investment in the economy.

The collapse of the USSR and the subsequent systemic and regional transformation created new challenges, as well as opportunities for expanding cooperation. In the post-Cold War period, we can identify two different phases in Turkish-Russian relations. The end of the cold war in the early 1990s led to a new phase of relations; this first stage was characterized by considerable cooperation in the economic sphere. Particularly in the context of the early 1990s, there was a significant degree of complementarity between the economies of Turkey and the Russian Federation (and also with the Commonwealth of Independent States (CIS)). Turkey depended on Russian deliveries of oil and natural gas, while Turkey, sector in a mixed economic system, had good opportunities for the return of consumer goods and construction services in exchange. In the 1990s, trade between Turkey and Russia significantly expanded.

However, these relations were characterized by significant elements of the conflict in the midst of economic and diplomatic cooperation. The main

reason for the conflict arose in Turkey's desire to play a leading role in relation to the new independent Turkic republics - Azerbaijan and the states of Central Asia. In the early 1990s, after a series of disappointments on the way to EU accession, Turkey adopted an increasingly active policy towards Azerbaijan and the Central Asian republics on the basis of cultural, historical and linguistic links. During the 1990s, relations between Turkey and Azerbaijan and the Central Asian republics expanded significantly. US support in Turkey's desire to play an active role of regional leadership has caused even greater displeasure on the part of the Russian leadership. From the Russian point of view, the post-Soviet space will continue to be in the Russian sphere of influence, although the Soviet Union has ceased to exist in the formal plan. Consequently, the Russian leadership, faced with significant difficulties on the domestic front and yet unable to demonstrate a more persistent foreign policy typical of the later era of Putin, was nevertheless alarmed by any active rivalry between the new powers in the region. The conflict between the two countries was also conditioned by their mutual participation in the multi-ethnic internal conflicts faced by the two states in a somewhat symmetrical manner. Turkey indirectly supported the Chechen militants, which caused a big resonance in Russia. Likewise, Russia provided indirect support to the armed Kurdish movement of the PKK, creating a similarly loud source of outrage in the Turkish context. Conflicts also arose over Turkey's attempts to diversify energy routes. In the 1990s, the main initiative of Turkey in this sphere was the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline project, which reflected its desire to establish itself as an energy corridor connecting the former Soviet space with Western markets. This vision came into direct conflict with the Russian perspective. Moscow sought to monopolize energy routes and perceived Turkey's attempts to diversify them as a natural threat to its dominance in energy supply. Since the BTC project was implemented with considerable US support, the invasion by Western powers into the region in the Russian sphere of influence became an additional source of controversy for Moscow.

However, by the end of the 1990s, at the second stage of the relationship, the shift in behavior in the strategies of the two states led to a further rapprochement. The policy of Turkey towards Azerbaijan and the Central Asian republics was relaxed compared to the beginning of the 1990s. Although Turkey continued to develop economic, cultural and diplomatic ties with Azerbaijan and the Central Asian republics, this was achieved in a more balanced way. Turkish politicians have since the late

1990s realized the limits of "interference" in the region and avoided an active confrontation with Russia, especially in regions that found themselves in the direct sphere of influence of Russia. Moreover, there was a tacit agreement between the two states on non-interference in each other's internal political conflicts, which had obvious negative consequences. Both Turkey and Russia took neutral positions with regard to Kurdish and Chechen conflicts. As a result of these events, the pendulum sharply turned in the direction of cooperation at the beginning of the new century. This phase, which generally corresponds to the post-2001 era, can be defined as the "golden age" of Turkish-Russian relations, the process is clearly facilitated by several state high-level visits and official bilateral agreements. Under the leadership of Erdogan and Putin, relations have acquired a new impulse, based on strong economic interdependence. The degree of cooperation has significantly improved during the third stage. At the same time, we must be cautious about the term "strategic partnership", considering that the essential elements of discord continue to characterize relations, especially in geopolitical terms.

Conclusion.

Significant economic interdependence can arise among states with different political views. In addition, this growing interdependence is due to bilateral relations between key states and the support of private actors or interests in the form of disparate regional integration schemes. One of the interesting features of the Turkish-Russian economic partnership is that, although the BSEC contributed to this process, it was not the central driving force. Indeed, the Black Sea region has become a dynamic economic space in terms of trade, investment and human flows, despite the apparent weakness of the formal regional integration structure.

Growing economic interdependence can coexist with ongoing political conflicts and geopolitical rivalry. However, the opposing positions of Turkey and Russia in the context of the Syrian and Ukrainian crises show, however, that although such conflicts exist and while they interfere with political relations, they do not significantly undermine the seemingly lasting economic relations created so far. One of the important strategies that emerged during this period is the tendency to weed out economic problems and geopolitical rivalry in order to avoid the negative impact of certain disagreements on bilateral cooperation. This also contributes to the coexistence of extensive competition with the deepening of cooperation, which is clearly reflected in relations in the field of energy. However, if the

differences deepen on security issues, especially in Syria, they can also significantly impede the development of cooperation.

REFERENCES

1. Aktürk, Şener. "Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Co-operation over Nuclear Energy." *Insight Turkey* 16, no. 4 (2014): 13–22.
2. Aydın, Mustafa. "Europe's New Region: The Black Sea in the Wider European Neighbourhood." *South East European and Black Sea Studies* 5, no. 2 (2005): 257–283.
3. Baev, Pavel K. *Russia and Turkey in Conflict (Mis)management in the Caucasus*. Policy Brief 06/2013. Oslo: Peace Research Institute Oslo, 2013.
4. Balcer, Adam. "The Future of Turkish-Russian Relations: A Strategic Perspective." *Turkish Policy Quarterly* 8, no. 1 (2009): 79–90.
5. Bourgeot, Remi. "Russia–Turkey: A Relationship Shaped by Energy." *Russie.NEI.Visions*, no. 69 (2013).
6. Cooley, Alexander. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
7. Eder, Mine, and Özlem Öz. "From Cross-border Exchange Networks to Transnational Trading Practices? The Case of Shuttle Traders in Laleli, İstanbul." In *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance*, edited by M. L. Djelic and S. Quack, 82–104. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Hill, Fiona, and Ömer Taşpınar. "Turkey and Russia: Axis of the Excluded?" *Survival* 48, no. 1 (2006): 81–92.
9. Kınıklıoğlu, Suat, and Valeriy Morkva. "An Anatomy of Turkish-Russian Relations." *Southeast European and Black Sea Studies* 7, no. 4 (2007): 533–553.
10. Кудряшова Е. Активизация российско–турецких отношений: сущность и перспективы. Московский Государственный Институт Международных Отношений, Известия, № 5(26), 2012.
11. Öniş, Ziya. "The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era." *Turkish Studies* 13, no. 2 (2012): 135–152.
12. Примаков Е.М. *Турция: новая роль в современном мире*. Москва, Российская Академия Наук, 2012.

13. Tekin, Ali, and Paul Williams. Geo-politics of the Euro-Asia Energy Nexus: The European Union, Russia and Turkey – New Security Challenges. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

14. Turkish Energy Strategy in the 21st Century: Weathering Uncertainties and Discontinuities. Task Force Report. Istanbul: Global Relations, Forum, 2013.

UDC 327

THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF WOMEN MOVEMENT IN ARAB COUNTRIES

SUMMARY

This article examines the process of the formation of the women's movement in the Arab countries. The article analyses features of this movement, its goals and tasks. Based on the study, the author notes the main characteristics of women's organizations in the Middle East and the obstacles that stand in the way of their further development. Particular attention is drawn to the activities of representatives of secular and Islamic movements. Based on the analysis, the author explains the reasons for women joining Islamic organizations and the prospects for their activities within these organizations. The author emphasizes the role of cooperation between women's organizations and the importance of the work carried out by international organizations in the Middle East in the area of women's rights. However, in order to achieve real changes in the status of Arab women, the policies of the women's organizations and the international organizations must be changed and expanded.

Keywords: *women's rights, gender equality, international organizations, the Islamic movement, the secular movement*

The process of generation and development of the feminist movement in the world has common features. However, historic periods, social evolution, traditions and religious preferences in societies are important factors which distinguish these movements. The Arabian feminist movement has peculiar patterns, formed in light of history, religious views, cultures, traditions and geological locations of countries. At the beginning of their activity at the turn of the 20th century, representatives of the secular feminism in Tunis and Egypt established women organizations, actively struggled for the independence of their countries, promoted education, and discussed the importance of employment of women and recognition of them as equal members of the society [5, p.34]. First education for women in Egypt was founded in 1881. The key goal that the organization set for it

included raising awareness of the society on women rights and reviewing the Law on Individual Status. In 1908, Muhammad Ali's charity organization was founded, and in 1910, a Women Trade Union was organized. Many Arabian enlighteners rallied to women's defense and wrote about the need for reforms in laws discriminating women rights. Although women organizations operated in a climate of opposition and dissatisfaction by the society, women in Egypt started to raise their voices by claiming political rights and stand against opponents of the scale of women's activity. A colonial occupation thrilled the traditional economic, social, cultural and moral foundations of the Arabian society. Arabians raised their voices for mobilization of the national consciousness in the fight for liberation. Women organizations became a part of that fight. Their slogans reflected the national spirit and commitment to liberation, which upon reaching intended that problems of women had to be solved naturally. In the 1940s, in Arabian countries, emerged such organizations as the Egypt Women Party (1942), Association of Daughters of the Nile (1948), Association of Moroccan Women (1947), Council of Lebanese Women (1943), and Committee for Rights of Lebanese Women (1947), Jordanian Women Association (1945), and Association of Jewish Women in Iraq (1945). After the end of the 2nd World War, communist parties, including the Association of Tunisian Women (1955) by support of the Tunisian Socialist Party, Association of Moroccan Women (1944), Association of Algerian Women (1945), and Association of Lebanese Women (1947) were founded in Arabian countries. After gaining their independence, Arabian countries adopted their forms of sovereignty and development, and their view of the future status of women in the society. As a result of social reforms, following the gaining of the independence, the Arabian feminist movement experienced many changes. Dissemination of education and accessibility of employment as well as changes in the social sense in relation to women became a stimulus for expansion of the feminist movement in many of the Arabian countries. The activity of international organizations also contributed to the process of expansion of women organizations' capacities. The feminist movement in the Arabian countries also faced many problems which were due to specific constraints imposed by the governments. The national feminism policy started to determine the frameworks for the activity of the women organizations and for its directions, mainly focused on the issues of education and charity. In the region, many centers, foundations and organizations engaging in women issues emerged. The 1980s also became a decisive period in transformation

of the feminist movements, particularly in the countries of Maghreb, of which challenging activity was crowned by specific victories. In 1987, the Team of Academician Women founded the Tunisian Association of Women for Studies in Development to support and encourage studies by women. The Tunisian Association of Women Democrats was founded in 1989 to eliminate all forms of discrimination against women [8]. In Algeria, a range of independent women associations, such as the Association for Equality of Men and Women, Association for Liberty of Women, Association for Equality & Citizenship Issues, and Association for Promotion & Protection of Women Rights were founded. Also, we cannot refuse the fact of presence of individual activists – representatives of the secular feminism in the Arabian world, who criticize the government politics and advocates for activity of the women in the society, although facing intimidation and pressure from the governing regimes. Considering development of each individual Arabian country, activists of the secular movement clearly contributed to development of their countries and advancement of the women issue as active participants of mass actions against the regimes in their countries as well.

The recent decades are characterized by the scale of Islamist movement in the Middle East, of which representatives call for returning back to the Islamic origin. Dissemination of religious organizations in Egypt, Tunis, Libya and Syria has become the start of rethinking of the public opinion on importance of structuring of the societies in compliance with Islamic traditions and principles. Representatives of the secular movement declare that human rights are universal and include all women, irrespective of their religious views. Representatives of the Islamic movement recognize that the role of women in their societies does not meet the demands of today and think that the reason for it originates from state politics, economic problems and preserved norms and traditions of pre-Islamic societies in relation to women. Today, women Islamic organizations have a political power, which increasingly plays an important role in forming of the policies of these movements. In order to assess the key role of women in these movements, the great attention that the Islamic movement attaches to foundation of strong organizations, dissemination of their messages, and provision of financial aid and medical and educational services to those in need through their charity networks should be considered [2, p.4]. They provide not the last assistance to women in this area. Also, entitlement of voting rights to women in most of the Arabian countries has made them participants of political processes and

forced Islamists to consider the women's votes and the support that women may provide during election companies. Some Islamic parties already propose or have entered upon discussion of promotion of women candidates at elections. Today, women do more than just raising the issue of their role in these movements. They have also become initiators of ambitious discussion about the role of women and their rights among Moslem societies. Women activists of the Islamic movement try to get answers to questions related to their activity and reach solution of the problems that challenge and experience doubts of traditional views about status of women. Today, representatives of this movement confirm that protection of women rights is a part of protection of Islam and its commands initially did not focus on obedience of women, but were misrepresented by social and cultural norms which took priority of Islam. From this perspective, fight for women rights is a fight for restoration of Islam in its original form. Talking about opportunities and prospects of women in Islamic parties we should note that not all parties share the view of importance of promotion of the women issue. The position of the leaders of the Movement of Moslem Brothers in Egypt and the Party of An-Nahda in Tunisia in relation to this issue is a certain call of common social and cultural norms. However, as shown from experience, even conservative Islamists are not ready to move beyond these promises. Coming to power after the Arabic Spring events, Islamists first announced importance of supporting all previously achieved provisions in relation to the legal status of women, but then insisted on adoption of laws complying with Islamic norms and regulations. Possibly, actual changes in relation to the status of women in Islamic movements will take place gradually and this issue continues to remain quite questionable.

The new generation of women associations in Arabian countries distinguish with their quality closeness to women issue, and the leaders of the feminist movement underline that accomplishment of gender equality and solution of the problems that women experience are parts of democratic processes. Participation in the work of international conferences such as the Conference on Environment & Development in Rio-de-Janeiro (1992), Worldwide Conference on Human Rights held by support of UN, Worldwide Conference on Human Rights in Vienna (1993), International Conference on Population & Development in Cairo (1994), Worldwide Summit for Social Development in Copenhagen (1995) and Worldwide Conference of Women in Beijing (1995) enabled development of the women movement and became an evidence that

democracy and development, and human rights and the world are inseparable and may not be achieved without an effective participation of women. Joint activity of women organizations and UN and a global seminar on women problems contributed to making a range of reforms in national legislation and determined the future ways of development. Cooperation of women organizations with international human rights organizations became a stimulus for expansion of the civil societies and making of legislative reforms in Egypt, Tunisia, Morocco, Algeria and Palestine. The first international conference of the Arabian movement for Human Rights took place in Casablanca, Morocco in 1999. During the conference, a declaration calling for elimination of the existing practice of application of tortures; the need for respect to freedoms of speech, assembly and association; enforcement of economic and social rights; enforcement of the right of citizens to participate, including enforcement of control over government incomes and recognition of women rights as an integral part of the human rights system was adopted. In the Declaration, it was confirmed that recognition of women rights is a comprehensive and universal process, which should include all aspects of the life both in a family and outside of it. A real equality between women and men goes beyond the scope of the legal concept and may be achieved not only in case of legislative reforms, but also review and renovation of curriculums as well as a critical monitoring of Mass media. In the conference, the need for involvement of women and human rights NGOs in the review process of applicable laws and regulations and improvement of the civil and criminal legislations to decisively struggle against all forms of violence and discrimination against women was underlined. The conference also discussed the need for enforcement of control over compliance of the Arabian governments with their international commitments in women rights and adoption of a quota system to ensure representation of women in government authorities.

Active efforts of women organizations became a stimulus for start of discussion in the Arabian societies and adoption of a range of laws. In Jordan, the marriage age was raised and significant constraints were adopted for those entering into polygamy marriages. In 2001, a female Minister of Human Rights was appointed in Yemen and a campaign against was conducted against the law on forced return of women to their families. Today, women organizations in the Arabian countries conducts activities for enforcement of legislative reforms and accomplishment of gender equality in political and economic lives. The women organizations

also actively call Arabian government authorities for fulfillment of the international agreements to which they are a party, in particular CEDAW.

Attention given by the international community to women problems in the world and in particular in the Middle East region, and cooperation of international women organizations enable determination of the problems and objectives to which the Arabian governments and women organizations should focus on as a priority. Activity of women organizations at the international level creates a new opportunity for them to not only present reports on their works and the current status of works on gender equality issues, but also openly speak about the problems that Moslem women face. Leaders of the Arabian countries for the first time started to speak about the need for participation of women in political and economic development of the Arabian world during the Arabian Summit held in Tunis in 2004 [1, p.25-29]. This call included in the Declaration adopted according to the findings of the Summit and was characterized by the start of the changes gradually taking place in the status of the Arabian women. In 2003, the Organization of Arabian Women (OAW) was established in Egypt by support of the League of Arabian States. Summits that take place by support of this organization create a certain impulse for progress of the women issue in the Arabian world. The OAW supports wider cooperation and integration of women and determines a common position towards the women issue at the regional and international levels.

As is evident from the above listed, the recent decades witnessed certain changes in the status of the women, although these changes take place gradually and not in all countries. In contrast with women organizations in many developing countries engaging in implementation of programs focused on enhancement of political rights and opportunities for women, most of the women organizations in the countries of Arabian Gulf, in particular in UAE, Qatar and Oman just serves to formation of the national identity [4,p.20]. Arabian women NGOs should strengthen their work focused on promotion of women rights at the international level, elaboration of new policies and visions. A sustainable development and democratization processes require reforms in the structures of the women organizations, an exact detection of the problems of the given region and availability of opportunities for making of social changes. International human rights organizations in their turn, in particular such organizations as Amnesty International and Human Rights Watch should draw the attention of the international community to women problems more and should not ignore any facts of breach of rights and freedoms in this region. "We are

fully dedicated that awareness raising on rights of women and their assistance within the framework of educational programs in human rights as well as dissemination in sectors of the society and civil and government entities is a key to coping with these obstructions” [7]. This statement of Amnesty International is very topical and require realization. Having a clear privilege before national organizations on human rights, international NGOs should actively cooperate with Mass Media to draw the attention of the international community, academicians and heads of states to problems of Arabian women. Attitude to this topic should have a systematic and stable character. Today, women have to not only fight for their political rights and the opportunity to participate in social and economic lives of their countries, but also for the right to live. Investigation conducted by the International Court of Crime confirmed many facts of violent attitude to the women who participated in anti-government declarations in 2010 and 2011 [3,p.186]. Women and children are key victims of armed conflicts. According to assessments of UN, the number of Syrians increases year by year and reached 4.27 million in 2015 [6]. These problems should be in the center of the attention of the international community, state heads and international non-governmental organizations

REFERENCES

1. **Книга:** Arab Human Development Report 2004, «Towards freedom in the Arab World». Amman: National Press, 2005, 248 p.
2. **Книга:** Lillevik R. Islamist Women and Political Rights. A Case Study of Islamist Women's Increasing Political Participation in Egypt's Muslim Brotherhood. Oslo: University Osloensis, 2012. 128 p.
3. **Книга:** Dabashi H. The Arab Spring. The end of postcolonialism. London: Zed Books, 2012, 272 p.
4. **Книга:** Krause W. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalization in the Gulf States. Gender Participation in the Arab Gulf. Kuwait: The center for the study Global governance, 2009, 43 p.
5. **Статья:** Curtiss H. R. Women's rights an affair of state for Tunisia. Arab Women. N.Y.: Interlink Publishing Group, 1996.
6. **Интернет ресурсы:** Quick facts: What you need to know about the Syria crisis. Turkey, Iraq, Jordan, Lebanon, Syria, September 2, 2015

<http://www.mercycorps.org/articles/turkey-iraq-jordan-lebanon/>

7. **Интернет ресурсы:** Amnesty International, Seminar on “Towards Making Women’s Rights a Reality: Case of Lebanon”, presented in Beirut, Lebanon, 24-26 November 1999

<http://amnesty.org/en/library/asset/MDE18/017/2000/en/547d3c4c-33-4a4c-85bf-e1a4f854356c/mde180172000en.pdf>

8. **Интернет ресурсы:** Democratic women’s association (Tunisia)

<http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/democratic-womens-association-tunisia>

CONFLICTS OF THE SOUTH CAUCASUS AS A SPHERE OF INTERESTS OF THE INTERNATIONAL COMMUNITY

SUMMARY

This article examines the conflicts in the South Caucasus and the struggle of the interests of the leading members of the world community. It is noted that the leading states seek to use conflicts in the South Caucasus as an instrument to achieve their goals.

The author analyzed the conflicts in the South Caucasus region in the context of global integration processes.

Keywords: *South Caucasus, geopolitics, energy resources, world community, conflicts*

South Caucasus as a very interesting topic is in the center of interest of mass media, official documents, political commentators and scientific researches last decade. Same time this is indication of increasing role of South Caucasus within the regional states and great powers as US and China. Favorable geographical position of the South Caucasus region and rich with energy resources it plays a crucial role in raising interest in this region.

For the world community, the South Caucasus has been "closed" for a long time. Because the region was formerly the territory of the Soviet Union, it remained "outside" of the interests of the leading world powers. However, after the collapse of the USSR, after the emergence of new independent states in the region, serious geopolitical changes took place. Now the South Caucasus is viewed as a "delicious steak" by both global and regional powers.

As it is known, the Caucasus is formally divided into two sub regions: the North Caucasus, which is part of the Russian Federation and the South Caucasus consisting of three independent states (Azerbaijan, Georgia and Armenia). In the late 1980s and early 1990s, the ongoing different armed conflicts in the region were flared up. At this time, the Armenian-

Azerbaijani Nagorno-Karabakh, Georgian-Ossetian and Georgian-Abkhazian conflicts should be especially emphasized.

But conflicts in the region did not keep it out of the world's attention, but on the contrary, participation leading states in the region promotes the struggle for energy resources and favorable geopolitical positions. Each international actor is trying to take advantage of the conflicts in the South Caucasus to achieve their goals.

It is no secret that South Caucasus is Asia's own door to Europe. The rich energy resources available in the region are stimulating the struggle for interest among leading "players". In the South Caucasus, along with the political and economic interests of regional actors, cultural and humanitarian interests also collide. There are Christian and Islamic civilizations in the region, along with the West and the East, and have mutual influence.

Leading members of the world community are trying to ensure their interests by participating in the resolution of conflicts in the South Caucasus region.

Russia is geographically, historically, economically and politically closely linked to the South Caucasus in recent centuries and has serious interests in the region. New challenges of the modern era and threats to national security from the southern borders further enhance the importance of the South Caucasus for Russia. One of the areas of Russia's interest in the region is energy resources. Today, the Kremlin strives to keep control of the area of oil and gas pipelines passing through the region. Among the key factors that make Russia's activity in the region alongside the borders, the Caspian oil, plays an important role.

Caspian Shelf is one of the richest oil regions in the world. Experts estimate that the proven reserves of the Caspian Sea are about \$ 4 billion tons (29 billion barrels), which is 2.6% of all world oil reserves. Discovered gas reserves amount approximately \$ 7 trillion cubic meters [5].

In this regard, Russia is keen to strengthen control over the development and transportation of Caspian oil, as well as to push its main competitors of the leading Western countries from the region. It is no coincidence that the CIS foreign policy concept, including the South Caucasus, was highlighted major regional priorities as conflict resolution. Russia has claimed exclusive rights in the settlement of the conflicts in the CIS since the early 1990s. Within this political line, Moscow seeks to

strengthen its military position in the region, as well as to act as a power giver [4, p. 11].

Analyzing the interests of Russia, Kremlin will never want to "leave" the region despite all the Western states' will. Russia also does not intend to allow hegemony of main foreign powers near its borders.

After the collapse of the USSR, the regional states, primarily, Turkey and Iran are actively fighting for influence in the region, too. Even to a certain degree, the struggle for energy export control between Russia, Turkey and Iran determines the character of international relations in the South Caucasus [3, p. 32].

Turkey's interests in the South Caucasus have been shaped for centuries. He has sought to restore traditional relations between the Caucasus and the Turkic peoples during the Soviet era. Turkey has always supported Azerbaijan in its Caucasian policy [4, p.13]. In recent years, Ankara has been pushing for itself as a country of treatment, as a kind of energy hub that connects Asia and Europe. The unresolved conflicts in the South Caucasus are the biggest obstacle in this regard. "Frozen conflicts", on the one hand, put at risk Turkey's investment in regional energy projects and, on the other hand, increase dependence of this process on changing conditions. It is enough to note that during the five-day war in August 2008, the volume of oil transported through the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline has declined. The analogy also concerns the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline. All this can lead to a decline in confidence in Turkish transit capacities and to increase supplies through Russia and Iran.

The current situation creates certain difficulties for Turkey to confirm itself as a transport corridor in the Caspian region and to ensure its energy security. Therefore, conflicts in the South Caucasus can be damaging for Ankara's interests. Taking this into account, Turkey is trying to improve relations with Russia and Iran. The rapprochement between Turkey, Russia and Iran is crucial for the region's new geopolitical landscape.

Iran also shows great interest in the South Caucasus region. Tehran's policy in the region is characterized by several key factors. These factors include traditional relations with the South Caucasian peoples, protection of their interests, fighting Western intervention in the region, etc. [4, p.14]. Iran strives to reach Central Asia and the South Caucasus through its territory. Activation of Tehran in the region is also conditioned by the desire of the peacekeeping forces of the third countries to prevent their deployment near their borders. In this regard, freezing of the Nagorno-Karabakh conflict meets the interests of Tehran. Tehran is not satisfied

with the resolution of the conflict within the Minsk Group. Teheran claims that only regional powers - Azerbaijan, Armenia, Georgia, Turkey, Russia and Iran should take part in the solution of region's conflicts. Iran has always opposed the West's presence in the region. In the opinion of Tehran, the West is trying to undermine stability in the region and strengthen its energy resources control. Tehran does not rule out the possibility of use of NATO's military bases against Iran.

From a geopolitical point of view, the South Caucasus acts as a battleground for various political forces.

According to some analysts, the essence of this struggle is related to energy resources; other analysts stress that the conflicts in the South Caucasus are conditioned by the collision of two geopolitical polar states - Russia and the United States, or Russia and NATO [7]. As it became known, after the collapse of the USSR economic advantages from the Western countries directly influenced the new independent states of the South Caucasus. At the same time, Russia's gradual compression has begun. Western states regard the South Caucasus as a corridor for the resources of the Caspian Sea, both by the critical energy market and by the Russian side.

For example, the priority direction of the policy pursued by the United States in the 1990s was the development of economic relations with the new independent states of the South Caucasus. The main objective here was to control the Caspian energy resources and ensure their transportation to Europe. The United States has pursued an active policy in the region, as the South Caucasus has a very favorable geographical position. Particular attention was paid to the region's location near the Russian borders, as well as to the Middle East, including Iran, Iraq and Afghanistan [5].

From this point of view, conflicts in the South Caucasus, on the one hand, hamper Washington's intentions, while blocking the US regional strategy. While this is a means of strengthening in the region, conflicts cannot be resolved. It strives to actively participate in the process of conflict resolution within the framework of the OSCE Minsk Group as well as with the conflicting parties.

As we have noted, the energy factor is one of the priorities in US foreign policy. Obtaining unimpeded energy resources is one of the primary issues of US national security. It's no secret that the US consumes more energy than all other countries in the world. It demonstrates the US dependence on external sources and the need to seek new ways to implement energy policy. Therefore, it is not surprising that the control of

major oil and gas arteries is a first-class task for the United States. One such artery is the Caspian region. That's why Washington attaches great importance to the South Caucasus region.

The European Union is also interested in the South Caucasus. The South Caucasus is an important sales market for European goods, and energy resources in the region help reduce EU dependence on Russian energy carriers. The EU's involvement in the settlement of the conflicts in the South Caucasus, as well as the need to protect oil and gas pipelines from the region to Europe is the reasons of main interest.

China's active economic development boosts Beijing's interest in the South Caucasus region. China's energy resources are potentially oil and gas sources for China, while Beijing takes into account the geopolitical importance of the region.

As the globalization processes are developing, the EU and the United States are paying close attention to the South Caucasus's security. Having different vectors of foreign policy priorities in the region regional powers think that the South Caucasus is a "white spot" in the international security system [7]. Armenia is actually a member of Russia's Collective Security Treaty Organization (CSTO). Georgia is for the rapprochement with NATO. Azerbaijan is trying to pursue an independent policy, to maintain equal relations with all major forces, and to balance between different interests.

The five-day war between Russia and Georgia has greatly influenced the balance of forces in the region and has helped to clarify the priorities of the leading states. Conflicts in the South Caucasus have become a subject of international debate, and the region is one of the most dangerous blasts in the planet. It stopped the process of penetration of the Caucasus into the region, and to remove the issue of Georgia's membership in this military-political bloc. At the same time, transnational energy projects aimed at ending Europe's energy dependence on Russia have been threatened. The European Union is also interested in the South Caucasus. The South Caucasus is an important sales market for European goods, and energy resources in the region to help reduce EU dependence on Russian energy carriers.

The United States considers the South Caucasus to be its first-class concern. Along with Washington's concerns about the development of Iranian nuclear technology, the security of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline, which is directly linked to the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict zone, On

the other hand, US-backed promising oil and gas projects, including the Trans-Caspian gas pipeline, are at a high risk zone. In this regard, concerns about US pipeline safety are unsettled. Considering that the South Caucasus is the energy carrier transportation area, it seems interesting in the soonest settlement of the conflict in the region.

A number of Russian analysts stress the necessity of creating a new security system in the Caucasus that requires the removal of alien global players who are not related to the region's fate. [1] The "global players" mean, first of all, the United States.

The Nagorno-Karabakh conflict, which is relatively in the background of the Georgian war, is at the forefront of the leading states, especially Russia, at the next stage, and the OSCE Minsk Group strives to streamline its efforts on a regular basis. In the case of Russia and Turkey, the rapprochement is particularly striking. [6] However, in the recent years, the focus of the Middle East again has been the decline in the activity of leading players in the Caucasus Front.

Thus, there is no single regional security system currently in the South Caucasus, which is directly involved in Russia's sphere of influence. Separate countries are pushing for different military-political poles. Despite some of the deteriorating factors, Georgia accelerates integration with the West. The United States has stated that Georgia will soon become a NATO member. Armenia deepens cooperation within the CSTO.

20% of Azerbaijan's lands occupied by Armenia, where one million refugees and internally displaced persons live, neither strives to maintain balance between these poles without NATO or CSTO, primarily to end the Nagorno-Karabakh conflict. Without a solution to this conflict, it is impossible to speak of any security system in the South Caucasus.

In summarizing the foregoing, it is important to emphasize that leading states involved in the settlement of the conflicts in the South Caucasus try to use these conflicts to achieve their goals. Conflicts and regional security problems in the South Caucasus are closely linked. In post-Soviet era, each of the region's states was involved in inter-state conflicts. Not only are the states of the region, but also global actors as the United States and the EU, involved in the settlement of these conflicts. These geopolitical and geo-economic rivals around the world are eager to involve the Caucasus in their orbit of strategic interests. The conflicts in the South Caucasus create a serious threat to the operation of transnational energy projects, which encourages the creation of a unified regional security system. Only soon

settlement of the conflicts in the region can create a basis for the realization of economic potential in the South Caucasus and geopolitical stability.

REFERENCES

1. Колеров Модест. Новый Большой Кавказ: взаимное сдерживание без чужих – www.regnum.ru, 2008, 8 дек.
2. Концепция Внешней политики РФ. Июнь 2008//Официальный сайт Президента России. URL: [http:// archive. kremlin. ru/ text/ docs/ 2008/07/204108.shtml](http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml).
3. Гаджиев, К. С. Геополитика Кавказа / К. С. Гаджиев. - М. : Междунар. отношения, 2003. - 463 с.
4. Малышева Д.Б. Конфликты на Кавказе: региональное и международное измерение/Д.Б. Малышева. - М.: ИМЭ и МО РАН,1996. - 37 с.
5. Накашидзе Д. Нефть Каспия и международные отношения // Власть (Москва).- 2002.- №6.- С. 64.
6. «Новая архитектура безопасности на Южном Кавказе»- Материалы Круглого стола: Анкара, 2008 г., с.5-8
7. Шевелев В. Кавказ: пространство как политическая сила// URL: <http://www.razumei.ru/print/872>

AYDINLI FARHAD MURSAL
Phd student, Baku State University
e-mail: farhad.aydinli@gmail.com

UOT 327

THE INFLUENCE OF ABKHASIAN CONFLICT INTO REGIONAL INTEGRATION

SUMMARY

Creation of independent states in the South Caucasus, as a result of the change of the world political map in the 90s of the twentieth century, has led to an increased interest in the region in transit. After the collapse of the USSR, the deepening of political processes within the countries that gained independence and the resumption of ethnic conflicts over the Soviet era have become a major factor affecting the security of the region and direct regional integration processes. Despite the end of the Cold War, the political, geostrategic significance of the region showed that the Cold War between Russia and the United States was not over yet because of the conflicts in the South Caucasus.

The article analyzes the current state of Georgia's Abkhaz conflict, foreign policy, its relations with neighboring states, dynamics of conflicts, position of the great powers on the issue and the current situation.

Key words: *Ethnic-political conflict, South Caucasus, Georgia, Abkhazia, Russia factor, regional integration.*

In the 90s of the twentieth century, the collapse of the USSR formed a single-polar but multi-centered political system in the world political view. The end of the Cold War between the USSR and the US did not result in the end of political processes, ethnic conflicts, and crises in the world. Instead, some other forces in the world began to emerge and the balance of two hegemonic states replaced the new balance of forces in the 1990s. This led to the collision of interests on a number of issues and the resumption of ethnic conflicts in the region.

Ethno territorial conflicts are one of the most widespread types of ethnic conflicts. Ethno territorial conflict means that the territorial claims of ethnos are based on conflicts. The number of ethnic conflicts in the former Soviet Union has exceeded 180. Ethno territorial conflicts are based

on a number of points that change the status, establish a federal structure, compress ethnoses, and so on. However, controversy over the disputed territory stands in the vast majority of these types of conflicts. It is still most commonly found in the former Soviet Union [1, pp. 221-222].

The collapse of the Soviet Union was accompanied by the beginning of a new political and geopolitical struggle around the trans-national paths of isolated, forgotten regions, special strategic and geopolitical significance, as part of the USSR, one of which is the South Caucasus. The geopolitical position of the region is significant both in terms of its potential, its geographical position, and the fact that it connects two different poles and connects two different civilizations [2, p 257]. From this point of view, Russia tries to use the principle of conflict as a legal and actual successor to the USSR to maintain permanent control of the South Caucasus, a "vital space". The timely agenda of ethnic conflict in Russia, which is the main method of pressure, results in the interference in the foreign policy of its countries, one of which is most vulnerable in Georgia.

Georgia is a country with a population of about 4 million, embracing many ethnic, social groups and different religions in the South Caucasus region [3]. The country's geopolitical position includes the important transit zone. We can explain it with a few moments:

- It is the cornerstone of the The East West and North South Road.
- Georgia is the most important transit route for Azerbaijan's entry into the world market and transportation of energy resources of the Caspian and Central Asia to Europe.
- Turkey's connection with Azerbaijan, Central Asia region is mainly carried out with Georgia.
- It has a key status in Russia's access to the Mediterranean Sea, the relations with the Middle East and Africa and defending Armenia.
- For Europe and the US, Georgia is also important in terms of reducing dependence on Russia, both politically and in the direction of energy carriers towards the European region.

From the perspective of regional political conflicts on the agenda of the world political arena over the last decade, we can witness the Cold War over Georgia as a US and a Russian one. It is clear that Russia is a country that has history throughout the region and can lose its political power by overcoming control of the South Caucasus and Ukraine from the point of view of the region. The problem of Georgia's conflict with interests, the struggle of interests is the last time chosen by its actuality.

If we analyze the Georgian problem, we will have 3 directions.

1. The desire of regions with different ethnoses to leave Georgia. The problem of Abkhazia's independence, the unification of South Ossetia with Russia's North Ossetia, dreams of Javakheti Armenians. Acaristan's "seperated" tendencies.
2. Choice of US or Russia in Georgia's foreign policy. The United States's desire to settle in the South Caucasus, bringing Georgia closer to Europe, the NATO factor, the principle of protecting Russian military bases in Georgia, "double standards", west of Russia to the east of Europe.
3. Struggle for power. Implementation of power after revolution, Rose Revolution, defeat of Saakashvili's rule to Russia.

One of the key factors affecting the integration processes in the South Caucasus region is ethnic conflicts. Abkhazia and South Ossetia have been in the focus of attention both in the big states and in the region in the past 25 years, as the main criterion for the Georgian and internal foreign policy, as well as the main criterion affecting regional integration. But what is the focus of these conflicts, what are the factors that exist, there are mechanisms for conflict resolution, what can be the regional integration and big projects?

Abkhazia is a separatist republic with a population of approximately 250,000, located in the north-eastern part of Georgia, the center of which is Sukhumi. In the 16th century, Abkhazia, which became a Muslim as a result of its desires, was the autonomous region of the Ottoman Empire in 1575-1810. After the annulment of Georgia by Tsar I Aleksandr in 1801, in 1810, under the Tsar's decree, Abkhazia passed under the patronage of the Russian emperor. Despite the fact that in 50 years the region was occupied by the Russian Empire in 1864, after the Russian-Ottoman War of 1877-1878 some Abkhazians were deported to the Ottoman lands [4, p. 462]. After the collapse of the Empire, Abkhazia was subordinated to the Democratic Republic of Georgia in 1918-1921, and the Soviet Socialist Republic of Abkhazia was established on 31 March 1921. On December 13, 1922, the ASSR entered the Transcaucasian Socialist Federative Soviet Republic (March 12, 1922- December 5, 1936). In 1921 and 1925, the ASSR constitution was adopted. However, with the transfer of Stalin to the leadership of the USSR (Union of Soviet Socialist Republics), the 10-year status of Abkhazia is changed to "autonomous republic" and is subject to Georgia. With this event, Abkhazia becomes the only subject in the USSR's history to be demoted of political statue [5, p. 47].

Speaking after becoming a successor after the collapse of the USSR,

Russia began to create ethnic conflicts in some regions in order not to miss the control over the newly independent republics. Abkhaz-Georgian relations are aggravated by the fact that Gamsakhurdia arrived in Georgia in 1989 and declared that Abkhazia was a Georgian land. In February 1992, Georgia declared that all resolutions between 1921 and 1988 were invalid and adopted the 1921 Constitution. According to Article XI of the Constitution, Article 107 of the Constitution, Abkhazia (as well as the Batumi Province) is an integral part of the Republic of Georgia [6, p 345]. Following that, the Abkhazian parliament, which proclaimed its independence on July 23, 1992, adopted the 1925 Constitution of the ASSR. (According to articles 4 and 5 of the Constitution, the ASSR is an independent state and is part of the ZSFSR on the basis of a "Treaty of Conduct with Georgia") [7, p 246].

The Georgian-Abkhazian war, which began on August 14, 1992, ends with the withdrawal of Georgians from Abkhazia on September 30, 1993 and the signing of the ceasefire agreement by the parties in Moscow on 15 May 1994. However, the ceasefire was signed between the sides three times by Russia, the United Nations and the CSCE. As a result of the war, 220,000 Georgian IDPs became displaced. It is no coincidence that the ceasefire on the Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan was signed in May 1994. One of the main reasons for this is the fear of spreading the war to the North Caucasus. According to the Moscow agreement, a 24 km disarmament zone was created around the Ingush River, and the deployment of 3000 peacekeepers from the Commonwealth of Independent States (CIS) was renewed 6 months [8].

Following the signing of the cease-fire, the Abkhazian parliament adopted a new constitution on 26 November 1994 and declared its independence again. Naturally, one of the key points in this issue is the Russian factor. Because of the stability in the region, especially in the mid-90s, the steps to stop the conflicts in the South Caucasus from the aspect of accelerating integration processes could have led to the loss of Russia's territorial integrity. Not only in Georgia, but even the Nagorno-Karabakh conflict settlement process has begun to accelerate and change in favor of Azerbaijan. And at the same time the change of the Armenian leadership, declaration of independence in Georgia and the opposition to Abkhazia in Georgia should be regarded as a direct pressure on Russia.

Despite the signing of a cease-fire between the parties, the conflict continued in 1995-1998, and in 1995, after the Georgian side's efforts, the CIS launched an embargo on Abkhazia. In 1995 and 1997, a number of

proposals were put forward to address the problem, but Georgia's view of Abkhazia as its internal affair and Abkhazia's full independence claims did not allow these options to be implemented. Since 1998, a gradual negotiation process has begun. From 1998 to 2001, meetings were held in Athens, Istanbul, Yalta and Tbilisi. It was during this period that the Abkhazian side refused to declare independence, claiming that Georgia had received a federal structure but had no official response. Based on this, 98% of Abkhazians voted for independence in a referendum in Abkhazia on 3 October 1999. However, this step was considered unlawful by the United Nations, the United States, the United Kingdom, and the European Union. England announced that the results of the referendum were against the 1255 decision of the UN Security Council adopted on 29 July 1999 [9, p. 102]. The results of the referendum were invalidated in a press release No. SC / 6708, issued after the United Nations General Assembly resolution of 31.01.2000. The main reason for this is that more than half of the voters' independent decision-makers and Abkhazian people are not in Abkhazia due to conflicts [10].

Generally, more than 350 meetings were held in connection with the Abkhaz-Georgian conflict in 1993-2001, and about 400 documents were signed [11, p 19].

If the collapse of the USSR meant the creation of a monopoly system, the balance of forces had been changing since the 21st century, and the election of Vladimir Putin in 2000 led to a new system of international relations. In general, when analyzing the world of equilibrium, the states should not only focus on economic and military potential, but also control regions where they have the power to influence. From this point of view, Russia has begun to build its foreign policy on the path of re-establishing its reputation since Putin's presidency. Since then, Russia's South Caucasus strategy has been focused on several areas:

1. Control over the region with domestic, ethnic conflicts;
2. Protection of the territorial integrity of Russia;
3. Implementing the "Close Surveillance" political course;
4. Destruction of the "Atlantic" policy in the Caucasus, the US, NATO's withdrawal from the region;
5. Power Line Control;
6. Establishing the "Eurasian Empire".

On June 28, 2001, the Russian Duma makes a decision on the "admission to the Russian Federation and the creation of new subjects within its structure", which states that a merger of a foreign state or a part

thereof is possible with the Russian Federation. Unions of the former Soviet Union and the Commonwealth of Independent States, which are outside the borders of Russia, autonomous regions have the possibility of joining Russia, depending on the parliament's consent or the outcome of the referendum. With this decision Russia's tougher policy in the South Caucasus leads to the balanced foreign policy of the region's states that in 2002, Georgia reinforces its ties with the United States within the framework of a new \$ 64m budgeted program for "border security and modernization of the armed forces."

The Rose Revolution in Georgia in 2003 and Mikhail Saakashvili's coming to power in the 2004 elections led to the formation of a new political line in the Russian-Georgian relations. During the election campaign, a new course was determined by the Soros Foundation, a number of foreign exchange institutions, international funds and Saakashvili, who gained US support, from the prism of ethnic conflict in Georgia. Particularly, the solution to the problem of Abkhazia created conditions for Abkhazia and South Ossetia to be able to create "conflict Georgia" by integrating Georgia in this way. Since 2004 the country has been governed by the "Constitution of the Autonomous Republic of Adjara". According to this law, the Adjara Government (a parliament of 21 and a government consisting of 5 people) has the right to decide independently in areas such as economics, healthcare, education, agriculture, sports, culture [12].

Repression in the region has increased with the so-called presidential elections in Abkhazia in 2004. Sergei Bagapsh won in the presidential election despite his anti-Russian sentiment, saying he would go to Russia with his first visit "only two independent states to meet with Georgia." Generally, from the last years of Shevardnadze's rule, Russia has taken a series of steps to intimidate Georgia:

1. Abkhazians were provided with Russian passports.
2. The construction of the Sochi-Sukhumi railway line was canceled by abolishing the embargo on Abkhazia.
3. In 2006, the Adler border crossing between Abkhazia and Russia was granted an international status. (This step is causing dissatisfaction with Georgia because the only crossing point between the two countries is Lars in the Kazbek region)
4. Supplies in military bases in Abkhazia have increased.
5. South Ossetia, Abkhazia, was recognized as an independent state at the end of the 2008 "five-day war" and its support for the

recognition of these states in the international arena was included in the Russian National Security Concept.

In July 2004, Georgia offered a new merger plan to Abkhazia. Under this plan, Abkhazia must give it a special status autonomy in exchange for independence, a document of the Federal Agreement on the status of the parties should be signed, and no change in the document will be allowed without the consent of the other parties. Authority in matters relating to defense, foreign policy, border security, customs services and serious crimes (sales of weapons, psychotropic substances, international terrorism etc.) will belong to Tiflis and in other matters - Sukhumi. There should not be Abkhazia armed forces, it was just a police service, and the Abkhaz youth had to serve in military units in Abkhazia only. However, the proposal ended with a rejection.

In 2008, Georgian President Mikheil Saakashvili offered a new solution plan to Abkhazia. According to this proposal, the status of autonomy within the territorial integrity of Georgia should be ensured, representation of the status of the president connected to the Abkhaz autonomy, Abkhazians should be given the right to veto decisions on the language, culture and national values of the Abkhaz people in the Georgian constitution, and establish a free trade zone in Gali and Ochamchira and so on. But this proposal is also denied by Abkhazia.

The 08.08.2008 date should be considered the escalation of the Abkhazian conflict as well as the stages of tension in the Russian-Georgian relations. Also, during the Munich Security Conference, which was first attended by Putin in 2007, he said the "unilateral world system was unacceptable" [13]. Because the purpose of the war was to declare the independence of the separatist regimes, and to return the lost position in the Caucasus, generally in the region. In 2004, colored revolutions in Ukraine, which included NATO's new enlargement process, Latvia, Lithuania, Estonia, and who want to join the integration process in Europe and then steadily integrate in Europe, have now been pushing Russia in the region towards Russia's borders. There was almost no difference between Georgia for Georgia, Ukraine's NATO membership, and the US deployment of Jupiter missiles in Turkey. From this point of view, "5 day war" is an important step for Russia to return to the region. Russia's independence is recognized by Abkhazia and South Ossetia during the war. In return, the United States unilaterally halted the negotiations on nuclear-capable missiles that Russia wants to deploy in Poland and the Czech Republic, and the then Foreign Minister Condeeleezza Rice has reached an

agreement with Poland. At the same time, in 2009, the United States and Georgia signed a Security Pact covering a number of areas. Even during the US presidential elections, McCain said that along with the Western countries, McCain would be able to recognize the autonomy of Chechnya and other Russian constituencies. In the course of these processes, the end of Saakashvili's rule in Georgia in 2012 and the establishment of a Russian-oriented government in Ukraine in 2014, the processes taking place in Ukraine in 2014 showed that the Crimea did not lose the US, but not the US in the cold war in the region. In 201 Russia has regained its reputation in the region and its policy of "close circle" has its effect and the next target will be to regain the super-power status by realizing the ideas of "Eurasia."

The Abkhazian conflict should also be regarded as part of Russia's influence in the South Caucasus. In any case, this separatist regime can not be an independent state, can not be recognized by the world states, the UN, and can not be compared to the Kosovo model. The Abkhazians believe that the conflict is:

- have traditions of statehood with ancient history, non-relative to Georgians, belong to different family languages, having different habits;
- Based on the constitutional rules adopted during the USSR, the Abkhazians must be either a separate state of Georgia or a federation form [14].

However, if we come up with strong arguments against the opinions of the Abkhazians, it is possible to conclude the following:

- Every ethnicity thinks that having only sovereign state can protect its culture and spiritual unity. Taking into account the fact that currently more than 5,000 ethnic groups live in the world, these ethnoses, of course, have their own traditions, religious views and traditions of history, and the realization of their desire to build their own sovereign states is nothing more than utopia.
- During the USSR, three constitutional laws were adopted at different times (1924, 1936, 1977) and subsequently the constitution adopted by the Union republics was conformed to this constitution, and according to Article 85 of the 1977 Constitution, Abkhazia was an autonomous republic of Georgia, and in that aspect, There are 19 autonomous republic status excluding Abkhazia on the territory of the USSR [15].

- Looking at the problem of the population living in Abkhazia, the Georgian policy of the region since the 1930s was considered to be an argument in favor of the Abkhazians, but the change of the ethnic composition of the population should be regarded as a direct step towards the ethnic conflict in the USSR. Because the borders in the Soviet Union are not in line with the history, traditions, language, culture of the peoples living in the area, but in the interests of the "center".
- Currently, 150,000 internally displaced persons living in the region as a result of Abkhazia conflict are one of the main subjects because the referendum held in the region, during the elections and in any decision-making process does not include the voice of persons residing in IDPs, and the elections held in this respect are beyond the law and are not accidental. The UN has repeatedly recognized the elections in Abkhazia.

Any artificial increase of the status of a nation other than the rights of other nationalities and citizens will inevitably lead to the emergence of ethnic tensions, nationalism, chauvinism and racial discrimination in society. Therefore, any citizen association aimed at national, racial imbalance, plotting on the territory of a single state or spreading national or racial hostility in a democratic jurisdiction should be legally recognized [16], pp. 448-449].

It should be noted with generalization that Abkhazia is a separatist buffer zone used to control Georgia, which is in Russia's interests, preventing integration processes in the region, and the resolution of the conflict in the near future does not appear to be realistic in Russia's increasing influence.

LITERATURE:

1. E.Mirbəşiroğlu, "Siyasi münaqişələr", Bakı 2009.
2. A.N.Abbasbəyli, "Dünya siyasəti", Bakı 2011.
3. <http://www.geostat.ge> (National Statistics Office of Georgia)
4. Kemal İnət , Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, "Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları", I cild, Ankara 2016.
5. Y.V.Voronov, "Abhazyanın Beyaz Kitabı 1992-1993", Ankara 2002.
6. George PAPUASHVILI, "The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia: Looking Back after Ninety

- Years”, 2012.
7. Necati İyikan, “Orta Asya və Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010”, 2011.
 8. Mr Jean SEITLINGER, “Conflicts in Transcaucasia”,
<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7753&lang=EN>
 9. Fawn, Rick; Cummings, Sally Nikoline, “Interests over Norms in Western Policy Towards the Caucasus: How Abkhazia is No One's Kosovo”, Vol. 10, No. 3, 2001.
 10. “BMT-nin SC/6708 sayılı mətbuat açıqlaması” (Press release),
<http://www.un.org/press/en/1999/19990730.sc6708.html>
 11. Ağacan.K, “Abhazyanın Rusya tərəfindən gizli ilhaki”, Stratejik Analiz, Mart 2003, Say 35.
 12. Gürcistan Bilgi Notu, 19.3.2016,
<http://tbilisi.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254501>
 13. Von Oliver Rolofs, Munich Security Conference, “A breeze of Cold War”, <https://www.global-review.info/2016/05/28/was-will-putin-2/>
 14. Vladislav Ardzinba, “Abhazya və Gürcistan’ın Hukuksal İlişkileri”, 2007, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/719/abhazya_ve_gurcistanin_hukuksal_iliskileri
 15. Constitution (Fundamental Law) of The Union of Soviet Socialist Republics, 1977,
<http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html>
 16. V.V.Lazarev, “Ümumi hüquq və Dövlət nəzəriyyəsi”, Bakı 2014.
 17. Elşan İzzetgil, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, Bölgesel çalışmalar, Cild 1, Say 1, 2016.
 18. S.Neil MacFarlane, “Frozen Conflicts in the Former Soviet Union -The Case of Georgia/South Ossetia”,<https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/08/MacFarlane-en.pdf>
 19. CIA, The World Factbook,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>
 20. Archil Gegeshidze, Arda Inal-Ipa “Georgian-Abkhazian Relations: An Inside Perspective”, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, Tbilisi, 2011,
<https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/161211summary.pdf>

AYDINLI FARIDA

Phd student, Baku State University
e-mail: *alibeylifarida93@gmail.com*

UOT 327

EUROPEAN UNION'S ENERGY POLICY FROM RUSSIAN PRISM

SUMMARY

The European region is considered to be the world's economic center and the energy supply of this center is one of the issues on the agenda. Especially since the XXI century, Russia-European relations are important from the energy prism. The dynamic processes that have taken place in the last period of time indicate that states adopt the concept of "energy security" as a geostrategic imperative, and that these concepts give rise to a new energy map in the world. Europe's energy future as one of the world's most energy-importing regions is one of the main topics discussed recently. Economic crises, political conflicts, sharp decline in oil prices, and processes around Russia pose a threat to Europe's energy security and pushes the positive outlook on Europe's future of energy.

The article analyzes Europe's energy policy based on a number of statistical data, addresses the issue of eliminating or reducing dependence on Russia, diversification, availability of new sources, and security criteria for transit zones.

Key words: *European energy policy, energy security, diversification, EU, Russia, Caspian region, Southern Gas Corridor, Turkey, Ukraine, Iran.*

If the collapse of the USSR, as a result of the Cold War, is theoretically described as the emergence of a "monolithic world system," the development of processes in the world since XXI century should be regarded as the formation of "new energy". Because from this point of view new centers, economic powers are beginning to emerge in the world politics and the growing energy needs of emerging economies and the use of a state with great energy potential, such as Russia, for political purposes leads to the transformation of energy into a geopolitical factor. Especially from the point of view of the economic power, the European Union's

energy policy, the energy future of Europe, the emergence of new opportunities and the maximum use of energy are one of the priorities that need to be explored.

The term energy security has been included in the European agenda for the first time in connection with the "oil shocks" that occurred in the 1970s [1]. Ensuring energy security for Europe is the delivery of energy to the European markets through sustainable, affordable, safe and diverse sources, at constant prices. In addition, issues such as the study of energy production opportunities in Europe, increasing energy production, increasing the share of alternative energy in energy supply, and environmental protection are key to the European Union.

The European Union, which has 28 states, is one of the world's largest economic centers. \$ 77 trillion World \$ 18 trillion of the world's GDP falls to the EU. World \$ 18.4 trillion worth of \$ 5.9 trillion, \$ 18.6 trillion in world commodity imports, \$ 6 trillion and \$ 37 trillion in the world trade 32%, ie \$ 11.7 trillion share [2].

If we analyze Europe's energy policy, we should investigate in several ways:

1. Energy security challenges and perspectives in the European Union;
2. Russian factor, oil and gas dependence removal;
3. Diversification trends, alternative energy sources;
4. Ukraine crisis, new transit zone - Turkey;

Currently, 40% of the energy needed for the EU economy is supplied by oil, 25% by natural gas, 17% by coal, and 18% by nuclear, hydroelectric and other alternative energy. (According to studies conducted by the European Union, 82% of world energy needs are met by oil, gas and coal, 5% of nuclear energy, and 13% by alternative energy.)

Table-1. Natural gas export (Russian Federation to European Union)

Years	Consumption of EU (billion m³)	Total export (billion m³)	Export to EU (billion m³)	Russian place of in the consumption of EU (percent)
2014	438,1	225,5	138	31,50%
2015	386,9	201,9	120	31,02%
2016	402,1	207,5	133	33,08%
2017	428,8	204,8	133	31,02%

As the world's largest energy importer, the European Union imports 84% of oil and 64% of its gas, since it does not have enough oil and natural gas resources, which means that 55% of the EU's energy sector is linked to foreign markets [4]. The Alliance welcomes its energy supplies primarily from Russia, including the Caspian Basin, Middle East and North Africa. However, the politically unstable situation of these regions and transit zones, such as Ukraine, South Caucasus, Iran and Turkey, and geopolitical problems here, are the main threats to energy transit and energy security to Europe [5, p. 164]. The Arab Spring, which began in 2011, has sparked tensions in North Africa and the Middle East, political tensions in countries such as Egypt and Libya, instability in Algeria and Tunisia, and other energy supplies in Muslim countries, Muslim militancy in Nigeria, Boko Haram's activities, civil war, ethno-political conflicts in the South Caucasus, political processes around Ukraine, Russia-Turkey "aircraft shock", security issues in European energy security and stability in these regions.

17% of the world's gas needs, Norway, the UK and the Netherlands through the North Sea, leading to the EU's oil and natural gas needs, with 4% of the production. 30% of natural gas, 15% of oil is paid by the EU to Norway [6]. Europe's gas needs, including Turkey and the Balkan countries, are 450 billion m³, 64 percent of which is imported. According to the survey, total demand will increase to 775 billion m³ since the year 2030, and import will reach 625 billion m³, which will increase Europe's dependence on foreign markets to 80% [7, p. 8]. The problem of energy resources exhaustion will also make it difficult to find a new energy center. In 2017, Russia will receive 133 billion m³ of 205 billion m³ of its export to the European Union [Table-1] (by 2030 it is expected to increase to 230 billion cubic meters), the remaining 70 billion cubic meters - sold it. Overall, 34.5% of oil imported from Europe, 32% of natural gas and 27% of coal comes from Russia, representing 32% of Russian share in total energy supply [8].

If we summarize the energy-imported regions of Europe, we find a wide picture covering Russia, Norway, North Africa (Algeria and Libya), the Middle East, and partly the Caspian region. As can be seen from the above statistics, Russia's share of Europe's energy market is quite high, and this should be considered a source of danger for Europe. Because the diversification factor shown in the energy concepts it adopts does not correspond to the conditions that are not dependent on the same transit zone. It is clear that at the beginning of the 2000s, this figure of up to 80 percent of Russia's gas dependence will reduce to 30 percent for 15 years,

but we know that Russia uses energy resources as a political tool. Taking into account that Russia sells 70-75% of its oil and gas to the European region, with a trade volume of 330 billion dollars with the US (\$ 38 billion in trade with the United States), then Europe's energy imports from outside Russia is questionable, neither Russia can abandon this policy, nor will Europe find an alternative source for Russia in the next few years, and that the European inter-dependent process of Europe will last for at least five years.

Energy security in Europe should be understood not only as energy security but also as energy diversification. Since 2007, the term energy security, which is part of Europe's political life, has been taken as a key aspect of all energy concepts. After analyzing relations between Europe and Russia, we understand how important energy security and energy diversification are for Europe. Diversification for Europe, ie diversification of diversification energy sources, power lines, transit zones, energy types, energy use. From energy sources, energy lines, Russia is expected to be the most energy-intensive Ukraine, as an energy source for oil and gas, as Russia and its energy transport routes, transportation through energy pipelines or tankers, and transit zones. From 2030, the problem of energy sources depletion in Europe will further enhance the role of the diversification factor.

32% of EU energy supplies to Russia leads to the same position for European countries to look for new energy sources. The problem of 80-100% dependence on Southeast European countries, especially from Russia, further strengthens the diversification tendencies. Are there any sources of energy that can be an alternative to Russia? Of course, it exists. This problem can be solved because Europe's geographical position is surrounded by energy-rich regions, but conflicts in these regions over the past 20 years have raised the issue of energy security. In addition, the existing infrastructure, the conditions created for energy transit to Europe, the construction of pipelines and the required financial resources are key issues that prevent it. Currently, it is possible to overcome Russia's energy dependence by increasing the share of oil and gas transported through Europe via pipelines from the North African region, the Middle East and partly from the Caspian region through the Mediterranean Sea through tankers. However, since 2011, the Arab Spring is threatening all North Africa, the Middle East, and oil from the Caspian region is mainly transported to Europe via Russia. The main alternative to Russia is Iran and Iraq. The total oil reserves of these countries are over 300 billion

barrels, and in terms of gas reserves, according to BP's 2017 data, Iran's discovered gas reserves are estimated at 33.5 trillion m³. In Russia this figure is 32 trillion m³. However, since 1995, the US decision to cut off all trade relations with Iran, oil in 2012, sanctions against natural gas in 2013, the severe sanctions against the EU in 2010-2012 it has hindered access to the world market, and in 2017, Iran produced 202.5 billion cubic meters of gas annually, exporting only 8.4 billion cubic meters. (At present, Iran and Iraq have about 9 million barrels of oil per day, in Russia this figure is equal to 11.2 million barrels.) On July 14, the agreement between Iran and the P5 + 1 on nuclear program will be reached by 2016 the sanctions imposed by the United States and the European Union have been gradually abolished since January, but at least six or seven years are needed to develop Iran's natural gas fields in Europe under the current conditions and to be an alternative to Russia in Europe and generate enough gas to the world markets. Another factor is the placement of most of Iran's gas fields in the south (the largest gas field is South Pars, 14 trillion m³). Therefore, it is more realistic to sell Iranian gas to nearby markets. From a pricing aspect, gas sales to East countries (Japan, South Korea, China) can be more helpful to Iran than to Europe, not just to build a new 1800km pipeline from south to north of Iran, to sell to Europe at cheaper prices. Under the current situation, it is possible to transfer additional 10 billion cubic meters of gas through TANAP and TAP by increasing the capacity of the Tabriz-Ankara pipeline by 10 times the annual capacity of 10 billion cubic meters of gas, but this would be an alternative to Russia in Europe is not.

Apparently, alternative sources of Russia are not likely to replace Russia in Europe within the framework of current political relations. The political conflicts in North Africa, the Middle East, the current economic conditions in Iran and the above-mentioned scenarios, the legal status of the Caspian region and the declining energy reserves in Europe can increase the share of alternative energy in the overall energy supply to reduce Russian pressure in Europe and prefer gas imports in LNG . Although the issue of increasing the share of alternative energy by 20% by 2020 is considered to be a priority, according to the EU 2020 Energy Strategy, the share of alternative energy is now 12%, which is questionable by 20% by 2020 , but according to the International Energy Agency report, \$ 7 trillion will be invested in alternative energy between 2015-2040. Nevertheless, taking into consideration the expectation that the share of gas in Europe will increase to 34% by 2030, the LNG (Liqued Natural Gas-Liquidated Natural Gas) may be the largest alternative to Russia in the

coming years. LNG, which entered the global gas market from the 1960s, made up only 6.6% of the total gas trade in the 1970s. But in 2017 this figure is now more than 40% due to technology development and financial change [12] and it is expected that this figure will soon rise further. (LNG-natural gas is reduced to 600 degrees, reduced to -162 degrees [13, p. 14]. Currently, 737 billion cubic meters of world gas trade is transported via pipelines, and 345 billion cubic meters are transported by tankers in the form of LNG. 16% of world LNG imports fall on the European region. The largest LNG exporter Qatar exports annually to Europe 25 billion cubic meters, Algeria 15 billion cubic meters, Nigeria, Peru and Trinidad and Tobago together produce 14 billion m³ of LNG gas [3]. Given all this, it is possible to form an alternative force in Russia in Europe with the development of this field in the future.

It is clear that existing energy relations between the EU and Russia are not part of the perspective energy doctrines of the parties. That is, the current situation contradicts their policy of pursuing them in the future. Even as EU countries are dependent on Russia from energy pricing, Russia is also economically dependent on the European markets, which directly transfers itself to the budget. Europe is already making serious strides in dealing with Russia. The political processes in the world, the creation of new conflicts, the control of the Middle East, the policy of repressing Russia on its borders, and the diversification tendencies in Europe should be regarded as reducing the role of Russia. Russia, in its turn, seeks to strengthen its "close circle" in the "Cold War", to protect strategic zones, to speak in the political arena, and to form a new energy market in the case of alternative Far East economies in Europe. In 2000, when Vadimir Putin came to power, the energy factor became Russia's most important strategic weapon. It is no coincidence that Russia's energy strategy has been approved by 2030. According to this document, the main objective of foreign energy policy is to maximize the use of energy resources to integrate Russian energy potential into world markets and to achieve the highest possible gains for the national economy [14, p. 55]. Based on the 2009 three-dimensional strategy:

1. The consequences of the 2008 crisis should be completely eliminated in 2013-2015 and the energy sector should be modernized;
2. New hydrocarbon deposits should be established in Russia's Far East and Eastern Siberia in 2015-2022;

3. The dependence on energy carriers in the economy in 2022-2030 should be reduced and the share of alternative energy sources should be increased [15].

The energy strategy aims to increase Russia's oil exports to the Far East by 2030 from 6 to 25 percent and gas exports from 0 to 20 percent [14, p. 23].

One of the main obstacles to Europe's energy supply and Russia's challenges over time is the problem of transit. Since the western-oriented management system, which came to power in Georgia and Ukraine in colored revolutions in 2003 and 2004, did not respond to Russia's interests with NATO and the EU integration process, it is now more politically advantageous to use gas from Europe in the energy policy since 2005 "Strategy began to play a role. From this period, Russia's gas supplies to Ukraine, as well as Europe, have been severely damaged by the cut-off of gas supplies. As a result of the five-day war against Georgia in 2008, new conflicts are being set up, and in January 2009, Ukraine's gas supplies to Ukraine are completely cut off. Following these processes, relations with Yanukovych's coming to power in Ukraine in 2010 are normalized. An agreement to extend the term of the Russian military base of the Sevastopol military base in Crimea for 25 years is also under way [16]. Even the price of gas sold to Ukraine is reduced from \$ 400 to \$ 285 (later up to \$ 485). Yanukovych leaves the country in early 2014 and on May 25, western-oriented Petro Poroshenko comes to power. The Crimea is occupied, a full war situation is emerging, and gas supplies to Ukraine are stopped again in June 2014 with the signing of a free trade agreement between the EU and Ukraine. The reason was that this contract was damaging the relationship and that the most substantial \$ 4.5 billion was debt. Although Ukraine does not pay a portion of this debt, the existing problem is still going on. At the beginning of 2015, NaftoGaz and Gazprom are negotiating a gas delivery system based on the "prepayment" system, which means gas is exported as much as the volume of paid gas, and gas is stopped when this volume is exhausted. And again on November 25, 2015, it was suspended due to the agreement on gas supplies to Ukraine.

As you can see, the tensions between Ukraine and Russia have a serious impact on European countries. Because Russia exports 49% of its oil and gas through Ukraine. In times of conflict, the countries that suffer are mainly South-Eastern Europe, and 80-100% of countries such as Poland, Bulgaria, Slovakia, Romania, the Czech Republic, and others,

depend on Russian gas to create an alternative source for Europe in Europe. Russia is also looking for projects bypassing Ukraine, using the North Stream, the prospect of the South Stream, the Turkish influx and so on, but on the Russian agenda in 2015, the closure of the Turkish flow project as a result of tensions between Russia and Turkey in Russia [17] further deepened the disparities in Europe. But for Ukraine, which has an entry gate to Europe, the struggle between Europe and Russia is not going to end. The forecast of the 80% increase in gas imports in Europe by 2030 will increase the diversification tendencies of the European countries and ultimately increase the importance of Turkey as a transit country in the region.

In the near future, the Southern Gas Corridor (Baku-Tbilisi-Erzurum, TANAP and TAP) should be adopted as the most important project for Europe. This project promises a broad perspective as a source as a source of refinement of Russian gas, as well as a comfortable and uninterrupted gas project, transmitted through Europe to the safer regions. This project can play an important role in the energy supply of both Europe and Turkey, and in the future, with the expansion of the project, Turkey can play a key role in Europe's energy environment. First of all, let's look at Turkey's energy policy. According to data from 2014, 54.7% of the 50 billion cubic meters of gas is imported from Russia, and the remaining 40-45% are imported from Azerbaijan, Iran via pipelines, Algeria and Nigeria as LNG. 98% of the gas supplies to foreign markets. In case of the Southern Gas Corridor it is possible to reduce the dependence on Russia up to 30%, even in the future with additional pipelines it can be reduced by 10% at the expense of Turkmenistan, Kazakhstan, Iran and Iraqi gas. The Southern Gas Corridor, the AGRI, the White Stream, are part of the "Priority Projects" for the European Union. With these projects, it can provide a comfortable transportation of energy from the European Caspian basin to Europe. In general, the Caspian region has 18% of global oil reserves and 48% of gas reserves. The share of oil and gas in the region's total exports is 72-96%, while the share of budget revenues is 30-50%. The main player in the Southern Gas Corridor is Azerbaijan's gas reserves estimated at 3 trillion m³. Since 2007, the Baku-Tbilisi-Erzurum pipeline has been exporting 6.6 billion cubic meters of gas from the Shah Deniz-1 gas field. From 2018, 16 billion cubic meters of gas will be extracted from the Shah Deniz gas field, of which 6 billion cubic meters will be exported to Turkey and from 2019 to Europe. Considering that there are gas fields in Azerbaijan such as Absheron, Umid, Babek, Asiman, Zafar-Mashal and

Nakhchivan, it is estimated that by 2025, Azerbaijan will generate 55-60 billion cubic meters of gas [19, p. Through the Southern Gas Corridor, it is planned to transport up to 31 billion cubic meters of gas from Europe through 2026.

By implementing the Southern Gas Corridor project, Europe seeks to achieve a number of goals:

- The main goal is to transport 60 billion cubic meters of gas a year through this corridor;
- gas dependence on Russia, Ukraine's transit dependence;
- Strengthen Turkey's position as a transit zone;
- Carry out gas transportation through the construction of the 1200 km East-West pipeline, using the gas fields in the east after the trans-Caspian project (with the status of the Caspian Sea yet unable to do so) by Turkmenistan through this corridor;
- Creating conditions for energy transit of Kazakhstan to Europe bypassing Russia;
- Exporting energy to Europe using Iran's corridor.

The processes taking place in Europe, the economic crisis, the dramatic decline in oil prices in 2014, the secretive "world war" in Syria and Iraq have highlighted how important the energy is, and for the next 10 years, there is little probability of clash of interest. The future of Europe's energy will be determined by the end of these conflicts, either by accepting Russia's dependence or by winning the war in Russia, and building a future of its healthy and secure energy. But Russia in Georgia in 2008, in Ukraine in 2014, has shown that the eastern part of Europe is in the domain of vital interests. Russia, which lost control of the region in the 1990s with the breakdown of Yugoslavia, has already pursued a policy to strengthen its foothold in the east of Europe in the 21st century. Russia, pursuing the world by controlling Hartland, according to the geopolitical concept of Makkinder, has chosen the energy factor to accomplish this. Russia, which wants to create economic dependence on exporting its energy carriers to the European region, has long used this geostrategic element to pursue its political interests. Because the political factor in the foundation of economic control is that Russia has been in the forefront for more than 30 years, with the policy pursuing the European region, especially the East European region, which is considered Hartland. The crises of 2009, 2014 showed that the energy-dependent economy could not last long, so Russia was able to adapt to the crisis and set new strategies and almost managed to escape the crisis. In the near future, it is not expected that by 2020, the

cost of energy carriers (especially oil) will not drop below \$ 50 and from this perspective, Russia will continue its political ambitions in Europe. According to the energy strategy, it will try to balance its economy with the Far East policy by 2020, but will also lose control of Europe. Europe, however, should soon overcome Russia's dependence. Political moves are already being made in this direction. If the energy policy of the European Union is implemented in accordance with the energy strategy adopted, it is possible to expect a new stage in the world energy pace since 2020.

LITERATURE:

1. Jan Frederick Braun, "EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules: Between a New Policy and Business as Usual", EPIN Working paper, № 31/2011.
2. T.C Kalkınma Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Göstergeler,
3. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Uluslar%20Aras%20Ekonomik%20Gstergeler/Attachments/10/Uluslararası%20Ekonomik%20G%C3%B6stergeler%202014.pdf>
4. BP Statistical Review of World Energy, June 2017.
5. Energy production and imports, 2017.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports
6. Ufuk Cerrah, "Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği", 2014, Enerji Diplomasisi, Beta Yayın.
7. T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, "Doğal Gaz Piyasası 2014 yılı Sektör Raporu", 2014,
8. http://www3.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/DPD_RaporYayin2014.pdf
9. Energy Future of Europe and the role of The Southern Corridor, Efgan Niftiev,
https://www.academia.edu/4920038/Energy_Future_of_Europe_and_the_role_of_The_Southern_Corridor
10. Hasan Selim Özertem, 2014, "Ukrayna'daki krizin Avrupa enerji güvenliğine etkisi",
11. <http://www.analistdergisi.com/sayi/2014/07/ukrayna-daki-krizin-avrupa-enerji-guvenligine-etkisi>
12. Cornelius Adebahr, "Easing EU Sanctions on Iran", 2014,

13. <http://carnegieendowment.org/2014/06/16/easing-eu-sanctions-on-iran>
14. Behind the Headlines: Agreement between Iran and P5+1
15. <http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Issues/Pages/Behind-the-Headlines-Agreement-between-Iran-and-P5-1-14-July-2015.aspx>
16. Emin Akhundzade, "Natural Gas reserves of Iran", Hazar World, 2015 September, issue 34.
17. World LNG Market 2014,
18. http://hazar.org/content/publications/world_lng_market_2014_1295.aspx
19. Emin Emrah Danish, "World LNG Market", Hazar World, 2015 July, issue 32.
20. Energy Strategy of Russia for the period up to 2030, [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf)
21. "Russia adopted new energy strategy", 2009, <http://barentsobserver.com/en/energy/russia-adopted-new-energy-strategy>
22. Russian troops storm Ukrainian bases in Crimea, 2014,
23. <http://www.bbc.com/news/world-europe-26698754>
24. "Enerjide yeni oyun", <http://www.hurriyet.com.tr/enerjide-yeni-oyun-40022616>
25. Turkey Natural Gas Market 2014,
26. http://hazar.org/content/publications/turkey_natural_gas_market_2014_1314.aspx
27. Güney Gaz Koridoru enerjide yeni çözüm, John Roberts,
28. <http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/MakaleAnalizler/JohnRoberts.pdf>

JURNALDA DƏRC OLUNAN MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATINA DAİR TƏLƏBLƏR

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız,
həm də elektron formada təqdim olunmalıdır.

Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan – 2 sm., yuxarıdan, aşağıdan və sağdan – 2,5 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirlərsiz intervalla və mətn daxili yazıda 1 sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 12 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; müəlliflərin soyadı və inisialları – soldan, kursiv və qalın şriftlə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – soldan, sonda 6 pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şriftlə, sonda 6 pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə) – kursivlə, sonda 6 pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6 pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şriftlə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

4. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin biblioqrafik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin biblioqrafik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

5. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli digər 2 dildə müəllifin soyadı, adı, atasının adı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

6. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl – cədvəlin yuxarısında, sağdan (məs., cədvəl 1.), şəkil – şəklın altında, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir.

7. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametr ilə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturun nömrəsi sağda mötərizədə yazılır.

8. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

9. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

10. Redaksiyaya daxil olan məqalələr rəyə təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

11. Redaksiyanın ünvanı: Az1114, Bakı şəh., Z.Mehdiyev küç., ev 8/6 “İqtisadi və siyasi elmlər” jurnalının redaksiyası. Sayt: www.maarif.az E-poçt ünvanı: journal@maarif.az

REQUIREMENTS ON DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL

Articles published in the paper, as well
as in electronic form will be submitted.

The following requirements must be taken into account while designing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages - Azerbaijani, Russian and English, the title of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left - 2 cm., above, below and right - 2.5 cm.), Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceeding 12 pages.

3. The articles must be prepared in the following sequence: initials and surname of authors - from the left, and bold italic; author's place of work, city, country and e-mail address - from the left, in the end 6 font, interval; the title of the article - from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval; abstract (in the language of the article) - italics, in the end 6 font, interval; interval; keywords - italics, in the end 6 font, interval; introduction and other sub-headings - from left, bold, and at the beginning and end 6 font, interval.

4. References: each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

5. References must be followed by the article title, abstract and key words in 2 specified languages.

6. The tables and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture - below the picture, from the middle (eg, Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line.

7. Formulas must be set in standard parameters - Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

8. The articles submitted to the editorial board must contain information about the authors: first name, last name, middle name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

9. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

10. The articles received by the editorial office are presented for review and the articles with positive reviews are recommended for publication.

11. Editorial Board Address: AZ 1114, Baku city., Z.Mehdiyev str., h. 8/6 "Journal of Economics and Political sciences" editorial board. E-mail: journal@maarif.az Site: www.maarif.az

ТРЕБОВАНИЯ К СОСТАВЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде (если автор находится в не Азербайджана тогда электронного варианта достаточно).

При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках (для зарубежных авторов английская и русская версия достаточно).

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате A4 (поля: левое – 2 см, правое, верхнее и нижнее – 2,5 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 12 страниц.

3. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДК – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – слева, курсивом и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – слева, в конце интервал 6 пт; обзор (на языке представленного текста) – курсивом, в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

4. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в дипломной работе.

5. После списка литературы название статьи, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

6. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, с правой стороны (например, таблица 1), рисунок – под рисунком в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

7. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

8. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона, адрес электронной почты.

9. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

10. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

11. Адрес редакции: Az1114, г. Баку, ул. 3.Мехдиева 8/6, Редакция научно-аналитического и практического журнала "Экономических и политических наук". Электронная почта: journal@maarif.az, Сайт: www.maarif.az

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Qeyd üçün

İqtisadi və Siyasi Elmlər Jurnalı

№ 4 (9) 2017

Jurnalin təsisçi və həmredaktorları:

**Laçın Vəzir oğlu Abışlı
İkram İsmayıl oğlu Cəbrayilov**

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
mətbu nəşr kimi № 4022 qeydiyyat nömrəsi ilə
01.12.2015-ci il tarixində qeydiyyata alınmışdır.

ISSN: 2518-7082 (Print)

ISSN: 2519-4925 (Online)

© L.Abişlı, İ.Cəbrayilov

Tərtibat və dizayn:
FƏXRİ VƏLİYEV

Yığılmağa verilmişdir: 29.06.2017. Capa imzalanmışdır: 03.07.2017.
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/16. Fiziki çap vərəqi: 14. Sifariş: 144/17.
Sayı: 100 ədəd.

NURLAR
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az